IRODALMI SZEMLE

LXIII ■ 2020 ■ 3

ÁRA: 1,80 € / 800 FT
ELŐFIZETŐKNEK: 1,50 € / 600 FT

■ ALAPÍTÁS ÉVE: 1958
■ LXII. ÉVFOLYAM
■ ALAPÍTÓ FŐSZERKESZTŐ: DOBOS LÁSZLÓ
■ FŐSZERKESZTŐ: **MIZSER ATTILA** (ATTILA.MIZSER@GMAIL.COM)
■ SZERKESZTŐ: **NAGY CSILLA** (CSILLESTER@GMAIL.COM) **NÉMETH ZOLTÁN** (NEMETX@GMAIL.COM)
■ LAPTERV ÉS TÖRDELÉS: **GYENES GÁBOR, VÁCLAV KINGA**
■ KÉPSZERKESZTŐ: **GYENES GÁBOR**
■ KORREKTOR: **SZANISZLÓ TIBOR**
■ **FŐMUNKATÁRSAK:** CSANDA GÁBOR, GRENDEL LAJOS, N. TÓTH ANIKÓ, POLGÁR ANIKÓ, TŐZSÉR ÁRPÁD
■ **SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:** BALÁZS IMRE JÓZSEF, BÁRCZI ZSÓFIA, DARVASI FERENC, JUHÁSZ TIBOR, NAGY HAJNAL CSILLA, PLONICKY TAMÁS, SZALAY ZOLTÁN
■ **SZERKESZTŐSÉG:** MADÁCH EGYESÜLET, P.O.BOX 7, 820 11 BRATISLAVA
■ ISSN 1336-5088
■ WEB: WWW.IRODALMISZEMLE.SK
■ FACEBOOK.COM/IRODALMISZEMLE
■ SZERKESZTOSEG.IRODALMISZEMLE@GMAIL.COM

SZÁMUNKAT LÍVIA KOŽUŠKOVÁ ALKOTÁSAIVAL ILLUSZTRÁLTUK.

LÍVIA KOŽUŠKOVÁ 1987-ben született Zólyomban, tanulmányait a pozsonyi Képzőművészeti Főiskola grafika tanszékén végezte, majd a Szlovák Műszaki Egyetem Műépítész karán szerzett doktori diplomát. Több tanulmányúton is részt vett Plymouthban, Krakkóban, Prágában, Liepzigben és Rotterdamban. Szabad alkotói tevékenysége mellett tanít, workshopokat tart és illusztrál. Munkáira jellemző az érzékenység, a redukált formanyelv, a visszafogott színvilág, ugyanakkor egy gazdag líraiság. Az ismert klasszikus grafikai technikákat kísérletezéssel fejleszti tovább, digitális és más eszközökkel kombinálja.

■ A BORÍTÓN: ILLUSZTRÁCIÓK MARTIN SOLOTRUK *METAFIZIKUS HÁZTARTÁS (METAFYZICKÁ DOMÁCNOSŤ)* MŰVÉHEZ (2018)

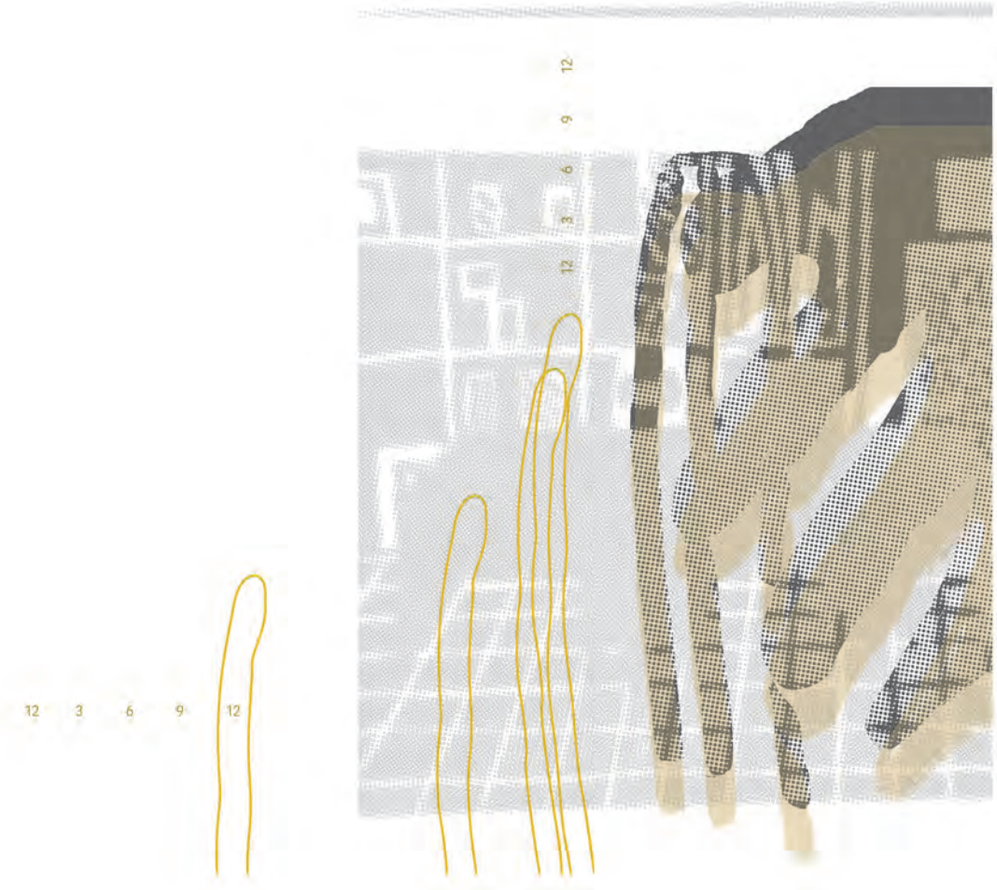
12 3 6 9 12
12 9 6 3 12

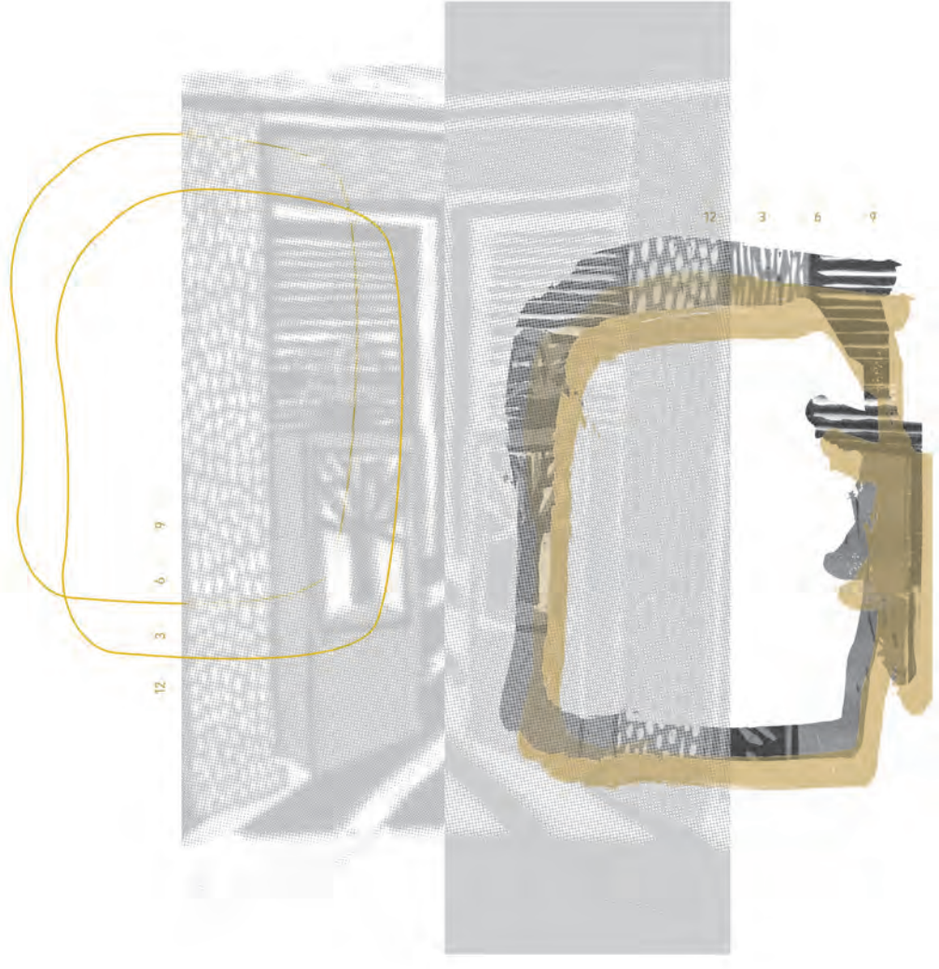
12 3 6 9
12 3 6 9

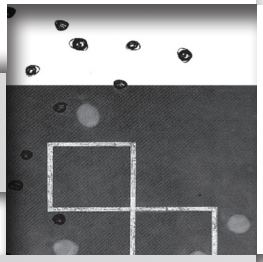

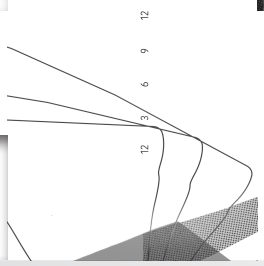

3 VÉCSEI RITA ANDREA: LABDARÚGÁS; ZENE (VERSEK)

7 TWM MORYS: KÖZÉ; AGGÓDÁS; ANYÁM SZEMBEN VELEM; ELHALLGATOTT A FEKETERIGÓ; EGY HIDEG REGGEL (VERSEK, GYUKICS GÁBOR FORDÍTÁSAI)

14 PLONICKY TAMÁS: MALAC (PRÓZA)

17 KOVÁCS BALÁZS: ÖNTÖZŐ (VERS)

20 DARABOS ENIKŐ: NARRATOLÓGIA ÉS KORPOREALITÁS NÁDAS PÉTER PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK CÍMŰ REGÉNYÉBEN II. ANIMALITÁS VS. HATALOM (TANULMÁNY)

42 SILVESTER LAVRÍK: VASÁRNAPI SAKKPARTIK (PRÓZA, RÉSZLET, MÉSZÁROS TÜNDE FORDÍTÁSA)

53 BOLEMANT LILLA: KÉT NEMZET KÖZÖTT. L. KISS IBOLYA (TANULMÁNY)

67 N. TÓTH ANIKÓ: KOSÁRÉRINTÉS. TANÁRNŐ KÉREM (PRÓZA)

72 SÁTOR VERONIKA: KARINTHY FRIGYES HELYE A RENDSZERVÁLTÁST MEGELŐZŐ SZOVJETIZÁLT KÁNONBAN (TANULMÁNY)

90 BÍRÓ-BALOGH TAMÁS: TEÓRIÁK HELYETT TÉNYEK. NÉHÁNY APRÓ MEGJEGYZÉS SÁTOR VERONIKA DOLGOZATÁHOZ (HOZZÁSZÓLÁS)

96 SZERZŐINK

▌KIADJA A „SPOLOK MADÁCH – MADÁCH EGYESÜLET” ▌(EV 153/08), NYILVÁNTARTÁSI SZÁM: 30807719. ▌A LAP MEGJELENÉSÉT A SZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG KISEBBSÉGI KULTURÁLIS ALAPJA TÁMOGATTA.

KULT MINOR
FOND NA PODPORU KULTÚRY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN

▌NYOMTA A VALEUR KFT., DUNASZERDAHELY. ▌TERJESZTI A KIADÓ ÉS A SLOVENSKÁ POŠTA, A. S. MEGRENDELHETŐ A SZERKESZTŐSÉGBEN, ILL. A KÖVETKEZŐ CÍMEN: SLOVENSKÁ POŠTA, A. S. STREDISKO PREDPLATNÉHO TLAČE, UZBECKÁ 4. ▌P. O. BOX 164, 820 14 BRATISLAVA 214., ▌E-MAIL: ZAHRANICNA.TLAC@SLPOSTA.SK ▌MEGJELENIK HAVONTA (ÉVENTE 10 RENDES ÉS EGY ÖSSZEVONT SZÁM). PÉLDÁNYSZÁM: 300. ▌EGYES SZÁM ÁRA: 1,80 €. MAGYARORSZÁGON: 800,-FT. ELŐFIZETŐKNEK FÉL ÉVRE 9,- € , EGY ÉVRE 18,- €, ▌MAGYARORSZÁGON FÉL ÉVRE 3600,- FT, EGY ÉVRE 7200,- FT. SZLOVÁKIÁN, ILL. MAGYARORSZÁGON KÍVÜLI POSTÁZÁS ESETÉN A POSTAKÖLTSÉGET FELSZÁMÍTJUK.

▌MAREC/2020 ▌ VYDÁVA „SPOLOK MADÁCH – MADÁCH EGYESÜLET” ▌(EV 153/08). ▌SPOLOK IRODALMI SZEMLE EGYESÜLET ▌ŠÉFREDAKTOR: ATTILA MIZSER ▌REDAKTOR: CSILLA NAGY, ZOLTÁN NÉMETH ▌ GRAFICKÁ ÚPRAVA A OBÁLKA: GABRIEL GYENES, KINGA VÁCLAVOVÁ ▌VÝTVARNÝ REDAKTOR: GABRIEL GYENES ▌JAZYKOVÝ REDAKTOR: TIBOR SZANISZLÓ ▌ADRESA REDAKCIE: MADÁCH EGYESÜLET, P.O.BOX 7, 820 11 BRATISLAVA. ▌ISSN 1336-5088. ▌WEB: HTTP://WWW.IRODALMISZEMLE.SK ▌ADRESA VYDAVATEĽSTVA: SPOLOK MADÁCH, MIEROVÁ 16, 821 05 BRATISLAVA 2. ▌ IČO VYDAVATEĽSTVA: 30807719. ▌ REALIZOVANÉ S FINANČNOU PODPOROU FONDU NA PODPORU KULTÚRY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN ▌TLAČ: VALEUR, S.R.O., DUNAJSKÁ STREDA. ▌ ROZŠIRUJE VYDAVATEĽSTVO A SLOVENSKÁ POŠTA, A. S. OBJEDNÁVKY NA PREDPLATNÉ PRIJÍMA REDAKCIA A KAŽDÁ POŠTA SLOVENSKEJ POŠTY. OBJEDNÁVKY DO ZAHRANIČIA VYBAVUJE SLOVENSKÁ POŠTA, A. S. STREDISKO PREDPLATNÉHO TLAČE, UZBECKÁ 4. P. O. BOX 164, 820 14 BRATISLAVA 214.,
▌ E-MAIL: ZAHRANICNA.TLAC@SLPOSTA.SK. ▌VYCHÁDZA MESAČNE (10 RIADNYCH A 1 SPOJENÉ ČÍSLO ROČNE). ▌NÁKLAD: 300. ▌CENA JEDNÉHO ČÍSLA: 1,80 €. PREDPLATNÉ ZA POLROK: 9,- €, NA ROK: 18,- €.

ILLUSZTRÁCIÓ MARTINA STRAKOVÁ *KÉPESLAPOK LÁTHATATLAN VÁROSOKBÓL („POHĽADNICE Z NEVIDITEĽNÝCH MIEST”)* MŰVÉHEZ, 2019

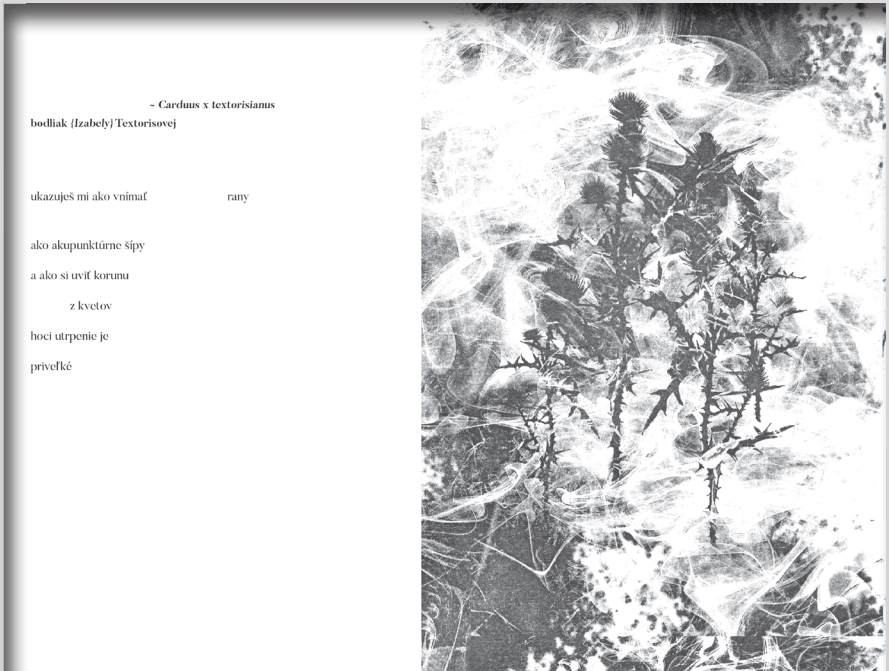

VÉCSEI RITA ANDREA

LABDARÚGÁS

Mint a vérfarkas rászállnak a másikra
Nem tudok elhelyezkedni a világba
Kioperáltak negyven centit a fejemből
Ez a lyukas franc
Mi a neve tabu
Fele áfonya fele víz
Béna a lábam
Az agyagból ki
Fel tudom fogni kivettek
Meg akarnak ölni tulajdonképpen
Ilyen állapotban meg a főorvos is azt mondja rendben van
Folyik szivárog ez nem az én felelősségem
Ide állok a szoba közepére összecsinálom magam
Olyan ellenségesek
Valami elbújt
Csengő hol van
Elteszi a lábacskáját
Negyvenegy nap vagyok benn
Holnap nem lesz semmi belőle
Kis papírka befedni a folyó szaró lyukat
Sztóma három másodperc alatt kicserél
Nekem fél nap
Nyomja a hátamat
Megpróbálok elaludni
Nyugodtan fekszek
Nyugtatót kértem

Kétszázötvenszer elmondtam
Dögöljek meg
Elégették az arcomat, gyönyörű dús hajam
Vaskeretbe verték a fejemet
Kísérleteztek rajtam
Mit követtem el atyám
Ezerkilencszáztizenhárom óta
Ebbe a lukba összeszorítva a lábam, kezem
Itt is spórolás van
Csak a labdarúgásban nem
Anyám, tudom, hogy jössz
Tudom, hogy jönni fogsz

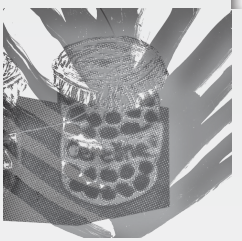

ZENE

Nem tudtam élvezni az életet.
Nem tudtam élni.
Óvodában a bogyót nem mertem megkóstolni.
Ette mindenki más.
Aszkéta voltam.
Jól kerestem. Rosszul éltem.
Egy fa odvában voltam.
Kinyúltam néha kenyérért.
Fotelban ültem.
Olvastam, zenét hallgattam.
Régen filmet néztem, szerettem a Chaplint.
Kutyaélet.
Nem voltam jó semmire.
Meg akartak jutalmazni, nem fogadtam el.
Nem érdemeltem meg.
Állást akartak adni, nem kellett.
Most meg itt van ez.
A halálra készültem.
Ha most azt mondanák, nem halok meg,
azt hiszem, nem örülnék.
Értéktelen élet.
Ne zavarjak, gyógyszert se kérek.
Félek a fájdalomtól, az az egy van.
Közben zenét hallgatok megint.

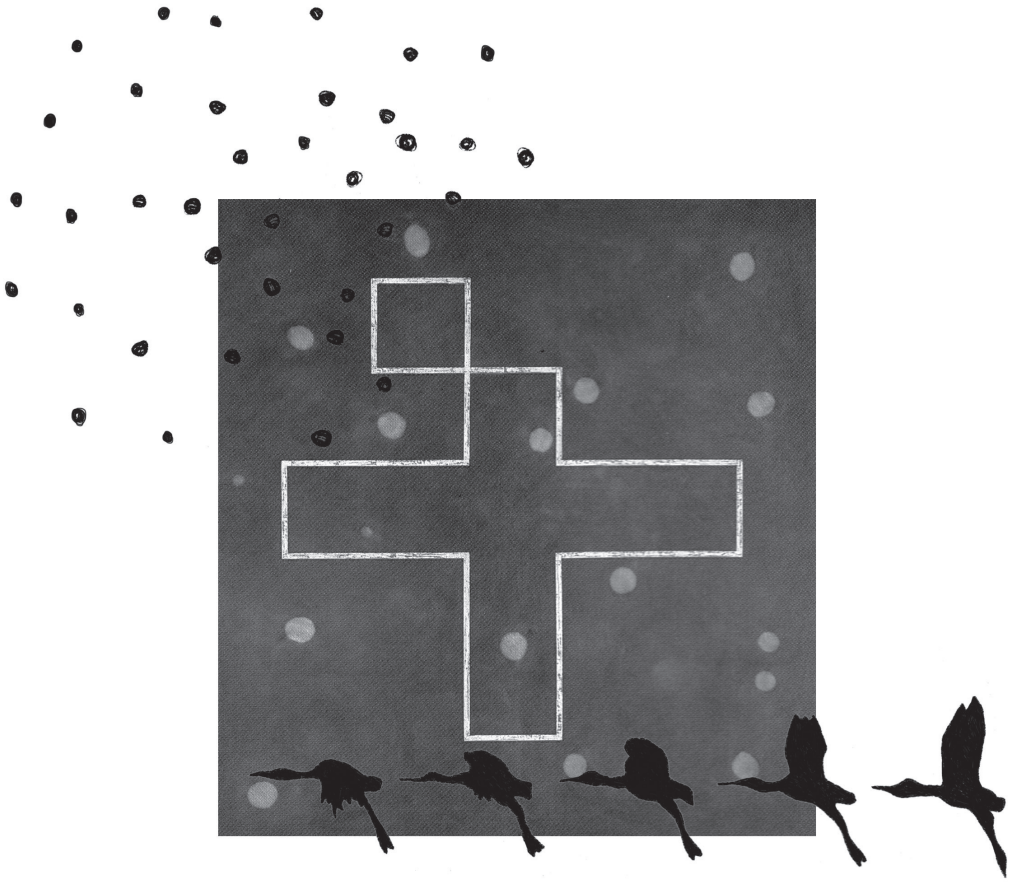

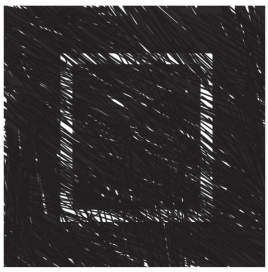

TWM MORYS

KÖZÉ

ó, miközben a gyerekek csónakot készítenek,
egy szempillantás alatt visszatértünk
a levelek érkezése közé,
a folyón és az óceánon levő csónakok
közé, a szeder feketesége és elcsenése
közé, a történet és a nevetés
közé, április és június havának fele
közé, a szeretlek és egy hideg-zápornyi konfetti
közé, egy álmodott hajó fedélzete és egy íróasztal
közé, országunk kitörése és a nyelvünk feladása
közé, egy lakoma és egy temetés
közé, egy maszatos kéz és letörölni az ablakról
közé, emlékezni az ajtóra és felkelni, hogy kinyisd
közé

ILLUSZTRÁCIÓ MILA HAUGOVÁ *A SARKCSILLAGRA NÉZŐ ŐZ (SRNA POZERAJÚCA NA POLÁRKU)* MŰVÉHEZ, 2016

2.
Féltem, hogy közeledik a vég
azért egyedül mentem sétálni.
Neveket írtam le, színeket,
megálltam rajzolni,
de ez a nap túl rövid volt mindehhez.

Szükségem van rád, barátom! Késő re jár,
és két embernek négy füle van,
négy keze, négy lába.
És amikor az egyikük szeme becsukódik,
a másiké kinyílik.

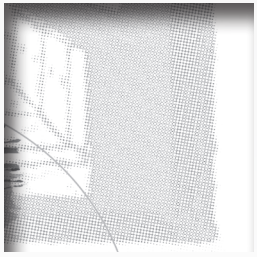

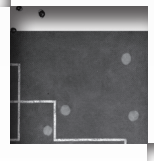

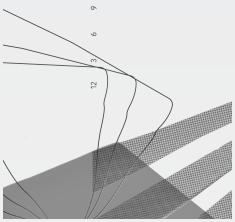

AGGÓDÁS

Egy hideg reggelen, lélegzetem
törékeny csipkéje alatt,
mint ahogy a mesekönyv nyílik,
elmentünk megnézni a tenger csodáját.

Az arany ifjú elmosolyodott,
a bokrok és ágak között
a tavasz apró csontjai,
amikor a bárányмező felől felhangzott sírása.

Jég fagyott a habra,
láttam a nyíló mesekönyv
csillogó helyeit, és mindig
tengerre irányuló nézését.

ANYÁM SZEMBEN VELEM

Anyám szemben velem az asztalnál
még mindig két kézzel terít,

soha nem említi a csendet,
a mindennapok lépcsőjének hatalmas csendjét,

gyermekek nélküli, apa nélküli ház,
zsáknyi köhögés,

de mint mindig aprócska életében
most is összecsatolja az abroszt,

teljes erőből mos, takarít és vasal
egészen addig, amíg képes lesz megbocsátani.

Lenyeltem egy pofányi káromkodást:
anyám szemben velem az asztalnál

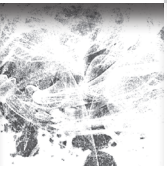

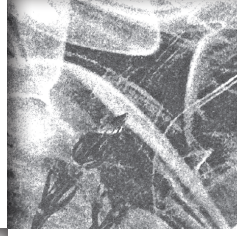

ELHALLGATOTT A FEKETERIGÓ

A mogyoró máglyáin,
elhallgatott a hamufekete rigó,
és a meleg bejött az ablakon,
hogy úgy öleljen, mint egy férfi.
Az istálló unalmából behallatszódott
a vízcsap elzárásához hasonló kutyaugatás.

A Gauloises kék füstje
messze a fejem fölé sodródott,
a nő levetette ingét és
összehúzott szemöldökkel
parázslott a füstben,
karikás szemekkel.

És amikor testünk
egy közös viharrá vált, meghallottam a madarat
és a sokáig megrekedt víz zúgását
a ház ereszcsatornáiban.
És szemei mögött
ismét megtelt a forrás.

EGY HIDEG REGGEL

Egy varjakkal zsúfolt hideg reggelen,
A nő megátkozta kilencvenedik évét,

Minden háznak a tolvaja az emlékezet
Anno volt benne egy város.

Laza, egyértelmű ecsetvonásokkal
egy hatéves fiú

lerajzolta egy virág képmását,
és otthagyta félkész állapotban.

Ahogy a nő a szívéhez
közel emelte

a tolvaj eltűnt a születésnapi virág
tüzes hevében.

Gyukics Gábor fordításai

ILLUSZTRÁCIÓ MILA HAUGOVÁ *A SARKCSILLAGRA NÉZŐ ŐZ (SRNA POZERAJÚCA NA POLÁRKU)* MŰVÉHEZ, 2016

PLONICKY TAMÁS

MALAC

Áron barátomnak a remek történeteiért.

„Malacok, kibaszott malacok ezek!", nyomatja fejcsóválva J. bá nyers-arrogáns stílusban; ilyenkor kissé olyan, mint Bunkó, a maffiavezér Guy Ritchie klasszikus filmjének jelenetében, amikor is a disznótartás rejtelmeiről, és a hullák azok bevonásával történő tökéletes eltüntetéséről tart akut kiselőadást ellenlábasainak.

„Malacok, kibaszott malacok ezek!", ismétli meg.

Obszcén szentenciája a körülötte sürgő-forgó ápolónőkre vonatkozik; azokra, akik nap mint nap kiszolgálják.

Azokra, akik mindent megtesznek annak érdekében, hogy ő jobban érezze magát.

„Malacok, kibaszott malacok ezek!", mondja harmadszor is.

Az ápolónők válaszul figyelmen kívül hagyják betegük mondanivalóját; így a nekik szóló alázás olyan, mintha az meg sem történne. Számukra minden negatív jelző elillanó röpke kifejezés csupán. Az összes feléjük irányuló káromkodást letudják egy vállrándítással. A malacozásnak, mint mondják, semmi jelentősége nincs; az elhangoztatott szókapcsolat most is, mint mindig egy csendes fejbiccentéssel véget ér.

Megszokták már; mindent megszoktak.

A nők egyébként sem tudnának nagyon mit tenni; senki sem annyira karakán közülük, hogy szembeszálljon J. bával, meg amúgy is: az öreg nagyon jól fizet.

A legismertebb betegüket sem kidobni, sem pedig megölni nem túl etikus, gondolhatják. Ezért hát elviselik.

J. bá az ország egyik legjelentősebb írója, vénségére azonban magára maradt: a felesége meghalt, gyerekei nincsenek. A barátai eltávolodtak tőle. „Jó szándékú", általában pénzt kunyeráló látogatókat nem fogad. Nála ez elvi kérdés.

J. bá körülbelül ötven könyvet írt, és több százat szerkesztett.

J. bá komoly magánvagyont halmozott fel az évek során.

Most egyedül ül az öregek otthonában, jogdíjaiból fizeti a költségeit, és szellemi partnereket keres.

Hátralévő utolsó éveiben már csak erre szeretne költeni.

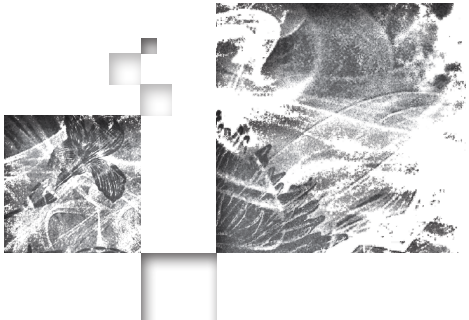

Még egy internetes álláshirdetést is összehozott: „Olvasott embereket keresek, nem geciszármazékokat!", szólítja meg anonim módon az ártatlan munkakeresőt. A felszólítást egy munkakövetelmény-leírás egészíti ki megjelölt elérhetőségekkel.

Az általa megfeleltnek ítélt jelentkező fizetsége húsz euró óránként. Mindezt teljes, nyolcórás munkaidőben; akár a hét minden napján.

J. bá óránként húsz eurót fizet annak, aki könyvekről, filmekről, kulturális produktumokról beszélget vele, és elviseli az arrogáns-obszcén stílusát.

Az ajánlat több, mint kecsegtető. Jobb állást keresve sem lehet találni. Jelentkező akad dögivel.

Egyiket a másik követi.

Az öregek otthona az idők során a munkakeresők igazi zarándokhelyévé nőtte ki magát.

Ha viszont egy delikvens analfabéta, J. bának azonnal feltűnik.

Ha nem láttál kellő mennyiségű filmet, másodpercek alatt megsemmisülsz verbális ágyúcsöve alatt.

Ha nem olvastál eleget, J. bá rögtön „takonygerincű nyomoréknak" vagy „véres hüvelyváladéknak" nevez.

Engem hosszas próbálkozások után vett fel. Vagy tízszer mentem el hozzá.

Látta rajtam, hogy tőle szeretnék tanulni.

Ezért mindennap órákat vagyok vele.

J. bá véget nem érő listát állított össze, hogy mi az, amit látnom és olvasnom kell.

J. bá messze a legműveltebb fazon, akivel valaha találkoztam.

Húszeurós órabérért olykor lefaszfejez, olykor „tátongó-üres segglyukként" aposztrofál.

Közben persze említi Hawkingot, hivatkozik a Tao Te Kingre, Konfuciuszra, és fejből mond Camus-regényrészleteket.

Húszeurós órabérért gyakran „imbecil fanszőrzetnek" hív; ugyanennyiért néha „sekélyes ondómaradék" vagyok.

Proust, Nietzsche, Marx, Mórus, Arisztotelész, Alain Robbe-Grillet, Heine, Philip K. Dick, Michel Houellebecq stb.

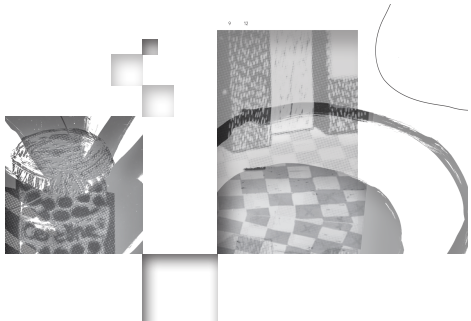

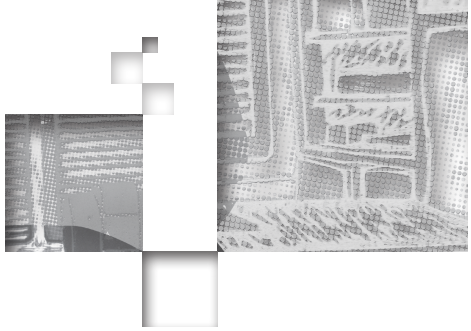

Húszeurós órabérért gyakran azt mondja rám, hogy „sötét-fapados végbélhulladék", de előfordul, hogy szavai szerint „üres valagkatlanná" avanzsálok.

Kant, Bauman, Eckhart mester, Platón; ha kell, idézi Proustot, elemzi Poe-t, hivatkozik Lars von Trier-re; mindezt fejből és több nyelven, persze.

Húszeurós órabérért J. bá gyakran elküld a picsába, a gecibe, a keresztanyámba, a heréi alá, és az összes olyan helyre, ahol állítása szerint „magamra aggathatok némi műveltséget".

Az öreg minden klasszikust elolvasott, amit el lehet olvasni, és minden filmet látott, amit meg lehet nézni.

A memóriája kikezdhetetlen.

Húszeurós órabérért nagyon sokat kell készülnöm a vele való munkára.

Húszeurós órabérért ez messze a legkomolyabb képzés, amin valaha részt vettem.

J. bá fizet napi szinten, fizet heti szinten, fizet havi szinten. Igény szerint.

Néha többet is ad, mint amennyiben megegyeztünk.

Csak olvasnom kell, filmeket néznem és vitatkoznom vele, mondogatja. Ilyenkor gyakran azt is hozzáteszi, hogy „hugyosgyökér"; ez ugyanis gyakori szavajárása neki, hogy „hugyosgyökér", meg az, hogy malac, persze.

Ennyi pénzért és kultúráért cserébe néha tehát én is malac vagyok.

„Malac, malac, kibaszott malac!"

KOVÁCS BALÁZS

ÖNTÖZŐ

Egy friss kutatás szerint
a növények érzékelik
a hangokat, sőt,
meg is tudják
különböztetni
őket, és az szerint
reagálnak.
Ha például egy
hernyó rágcsálását hallja,
méreganyagokat
bocsájt ki.

Hosszan meredtem rá.
Hát nem elég a sok fény
meg a locsolás. Vajon
miket tudhat. Onnantól
minden megváltozott.
Először csináltam
neki egy
listát a Spotify-on,
kizárólag élettelen
anyagokból előallított
hangszereken
játszanak rajta.
Azt hiszem, eléggé
eltaláltam az ízlését,
néha úgy tűnik, mintha
bólogatna rá.

Megmondtam a
haverjaimnak is,
hogy előtte senki ne
merjen káromkodni.
Azt vettem észre, hogy
sokkal intimebb lett
a kapcsolatunk,
amióta megért.
Néha azon
kapom magam, hogy
órákat beszélek hozzá.
Ha esik, sokszor kimegyünk
sétálni, és van, hogy
egyszerre ébredünk fel
az első napsugárra.
Múltkor álmomban szomorú
voltam, ő fölém hajolt és
vigasztalóan fotoszintetizált.
Tavasszal kiültetem őt
a közeli parkba, hogy
őt is meg tudják hallani.

ILLUSZTRÁCIÓ MARTINA STRAKOVÁ *KÉPESLAPOK LÁTHATATLAN VÁROSOKBÓL („POHĽADNICE Z NEVIDITEĽNÝCH MIEST")* MŰVÉHEZ, 2019

DARABOS ENIKŐ[1]

NARRATOLÓGIA ÉS KORPOREALITÁS NÁDAS PÉTER *PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK* CÍMŰ REGÉNYÉBEN II. (ANIMALITÁS VS. HATALOM)[2]

BEVEZETÉS A REGÉNY KORPOREÁLIS SZEMLÉLETÉBE

Nádas epikája már a kezdetektől fogva az individuális és kollektív identitás ismérveinek feltérképezésében volt érdekelt. Ez a fejezet a *Párhuzamos történetek* hangsúlyosan korporeális szemléletét értelmezi annak megfigyelésével, hogy a test mint az ellenszegülés alakzata milyen familiáris, hatalmi és szexuális viszonyok koordinátarendszerébe kerül bele. Az egyén szintjén észrevehető, hogy komplex pszichológiai profilja mellett, mely a szenzuális meghatározottságok szerint kirajzolódó tudatos-tudattalan viszonyulásait is magába foglalja, a PT-beli történetszálak nemcsak a személyek adott helyzetét, hanem azok feltételeit, azaz helyzetének értelmezéséhez szükséges előtörténetét, származását is feltárják. A környezet, azaz a társadalom pedig elsősorban hatalmi viszonyok kiépülésében és az egyéni mimikri vagy kamuflázs végtelen változatainak megteremtésében és pszichológiai indokaiban kerül bemutatásra.

Minden szereplő személyiségprofiljában és a környezethez való aktuális viszonyában kitüntetett szerep illeti a testet. A test Nádas szövegeiben egy olyan érzékeny anyag, mely a személyt érő fizikai és pszichés ingereket azonnal, személyiségspecifikus módon közvetíti az olvasóhoz. Az olvasó ennek megfelelően olyan tudatként kell hogy működjön a befogadás folyamatában, mely feldolgozza, értékeli és elraktározza a test által közvetített észleleteket, ezáltal kiélesedik a testre

1 A szerző a tanulmány megírása idején Bolyai János Kutatási Ösztöndíjban részesült.

2 Jelen írás egy hosszabb lélegzetű munka részlete, mely Nádas Péter prózájának korporeális meghatározottságát vizsgálja. A tanulmány első része az Irodalmi Szemle 2020/2-es számában látott napvilágot, a befejező része a lap 2020/4-es számában jelenik meg.

irányuló reflexiós képessége, hiszen magyarázatokat, kapcsolatokat keres és összefüggéseket teremt. Mindeközben, persze, maga is érzékien reagál az olvasottakra, és egyfajta megkettőzött tudatként kénytelen saját szenzualitásának működésére is figyelni. Nádas érzéki prózanyelve tehát nemcsak a szereplők testiségét közvetíti, hanem az olvasó személyes testtapasztalatának is része lesz, amennyiben a tudat képes olyan cikázó mozgásokat tenni, melyek a szereplői szenzualitás dekódolásával egyidejűleg annak olvasóra tett hatását is nyomon követik. Ebből is látható, hogy az a fajta aperspektivikusság, mely narrációtechnikai megoldásainak köszönhetően a PT történet-, idő- és szereplőstruktúrájában érvényesül, az olvasói tudatban is meg fog jelenni, amikor olvasás során a fokozott éberség állapotába kerülünk.

Hosszan gondolkodhatunk azon, hogy miért kapta a nyitó fejezet a mitikus tudatszintre jellemző *Apagyilkosság* címet, hiszen semmi nem támasztja alá azt az olvasói feltételezést, hogy az ismeretlen hullát megtaláló pszichológushallgató, Döhring valóban az apját ölte volna meg, miként azt egy kósza gondolat sugallta neki. Sokan sokféleképpen tették meg tétjeiket arra vonatkozóan, hogy ki volt ez az ismeretlen és megismerhetetlen hulla, aki mozdulatlanul fekszik az első fejezet hóesésében. Én magam leginkább afelé hajlok, hogy Lippay-Lehr Ágost teteme kerül bele ily módon a németországi történetszálba, de most talán nem is ez számít. A helyszín (Tiergarten) és az idő (a híres berlini fal leomlásának éve, azaz 1989 karácsonya előtt) szimbolikus, miként a fejezetcím és a hozzá kapcsolódó szereplői reflexió is az.

A berlini fal leomlása mint kezdőpont metatextuálisan – no, meg a falaknak a Nádas-poétikában betöltött szerepük felől nézve is, hogy ti. mereven elválaszszanak világokat – úgy is értelmezhető, mint egy megváltozott regénypoétika jelzése, mely a konvenciók, a nagy irodalmi „apák" által lerakott szabályok és előírások megdöntésével nyit teret a maga számára. A kánonharcok agonális mű-

ködésének apokaliptikus látomását idézheti fel egy ilyen allegorizáló olvasat, ahol Harold Bloom-i szellemben küzd az utód az irodalmi apákkal, azaz a kánonnal, amelyből az apagyilkosság révén ki akar szabadulni azáltal, hogy rátalál saját, autonóm irodalmi nyelvére. Ez a pregnáns, bloomi „hatásiszony-elméletet"[3] működtető metatextuális olvasat ugyanakkor meglepően szinkronban van az alkotói szabadságra hivatkozó szerzői megnyilatkozásokkal.

Döhring apagyilkosságra vonatkozó kósza gondolata viszont, melynek értelmében ő ölte volna meg apját, a későbbi fejezetekből kiolvasható pszichológiai profilja szerint annak a kényszerképzetének tudható be, hogy a náci bűnökkel terhelt elődök miatt érzett bűntudata számára bűnt keressen. A koncentrációs táborok felszámolása idején játszódó álma ugyanis azt a tudattalan vágyát jelzi, mely a felmenői által elkövetett emberiség elleni bűntettektől való megtisztulást és a nácizmus visszajáró kísértetével való leszámolást sürgeti. Ezt teljesíti be aztán a test, mikor veszélyesen burjánzó rémálmából ébrenléti defekációval ébred, és arra kell eszmélnie, hogy nemcsak álmában, a sok megevett, édes aszalt szilvától, hanem a valóságban, leküzdhetetlen megtisztulási vágya hatására is beszart.

A metatextuális értelmezési lehetőségben is érezhető azonban a megtisztulás vágya, az új kezdet kegyelme, mégpedig a hóesés alakzatában. Ottliktól kezdődően ugyanis a hóesés a kegyelem tropológiájaként[4] íródik bele a magyar irodalomba, és ilyen megközelítésből egyáltalán nem mondható véletlennek, hogy az 1989-es történetszál helyszínelő szereplői körül „a hó igazán békésen szálldigált" (I. 15.).

A regénykezdetre vonatkozó e kettős értelmezési lehetőség egyidejűleg foglalkoztatja az olvasói tudatot, és bármelyik mellett is köteleződjön el aktuálisan, az mindenképp világosan érezhető, hogy a regény nem fogja kímélni olvasóját, és nem fog támpontokat adni számára a későbbiekben sem.

Döhring a történet kezdetétől „[n]em értette, hogy az embert a saját teste miként hagyhatja cserben és alázhatja meg" (I. 17.), és ez az érzése tetőződik be akkor, mikor a telefonfülkében, ahonnan Isolde nagynénjét hívja, önkéntelen merevedésével teste valamilyen tőle idegen „elemi élvezetet" (I. 283.) él át, neki magának pedig – miután megadóan azonosul az apagyilkosság kényszerképzetével – jelentkeznie kell Kienast

3 Harold Bloom, *The Western Canon, The Book and School of the Ages*, London: Macmillan, 1995 (1994). Erről bővebben lásd Rohonyi Zoltán, „Kánon, kánonképződés, kanonizáció. Vázlat egy fogalmi tartomány működéséről és történeti funkcionalitásáról", lásd *Irodalmi kánon és kanonizáció*, szerk. Rohonyi Zoltán (Budapest: Osiris Kiadó, 2001), 7–15.

4 Erről bővebben lásd Hermányi Gabriella, „Ottlik kegyelemfelfogása", *Új Forrás* 2 (2006): 40–55.

nyomozónál. „A szűk folyamágyban oldalára dőlt hajó" (I. 283.) képe élete csődjének alakzataként értelmeződik számára, és ez az a pillanat, amikor kimondja magának, hogy „tudomásul vette, mennyire kiszolgáltatott" (I. 284.). Víziói, hallucinációi és álomképei a Döhring fiút valóság és káprázat határán tartják, és teste ezekben a mentális állapotokban mindvégig a kijózanító realitás kényelmetlen, ám nagyon materiális ellenpontjaként van jelen. Alakjában a múltban rekedt személy kóros elmeállapotát ismerhetjük fel, aki az elmúlt idők borzalmainak betörési kísérletei mellett képtelen értelmet találni létének.[5]

Nádas nagyon akkurátusan teremti meg alakjának szövegkörnyezetét, és arra is figyel, hogy a szereplő gyerekkorához tartozó táj – amolyan romantikus allúzióként – helyzetének pszichológiai indoklásaként jelenjen meg az olvasó előtt: „Döhring és családja az alsó-rajnai alföldnek egy egészen kicsiny városkájából származott. Ott is a homok. (…) / Homok volt, homok, a mélyedésekben mélyen elmocsárosodott. Vékonyka homokréteg fedte, melyet a szél amúgy rápergetett, megkérgesedett, s mintha megtévesztésül nőttek volna rajta tömött, hosszú szálú fűcsomók. / Közel sem veszélytelen vidék, az ember nem tudja, hová lép." (I. 54.) Mindenki számára világos, hogy ez a gyerekkori táj a szereplő belső, pszichés tájának metaforája: Döhring beleragadt abba a vértől csuszamlós családi múltba, mely az elpusztított zsidók lopott aranyának rejtélyéhez kötődik, és maga válik „mélyen elmocsárosodott"

5 Nem lehet elmenni amellett, hogy Nádas 2017-es memoárjának borítóján egy zátonyra futott hajó képe látható, amivel kapcsolatban a szerző többször nyilatkozta, hogy „[m]egfeneklett hajó vagyok. Zátonyra futottam. Valószínűleg sok idős ember érzi így. Az ismerős világ kimegy alóla. Ez már nem az a világ, amibe ő beleszületett, amiben felnevelkedett. Azok az alapelvek, amelyeket ő alapelvnek gondolt, nem működnek többé és a fiatalabb embereket sincs miért ostoroznia. Ebben a képben nincsen semmi szimbolikus. Inkább igen tárgyszerű. Ez az izlandi halászhajó megfeneklett, és nagyon szépen csinálta. Dagályra immár hiába vár, rozsdásodik, fű nő körülötte, a nyílt tengerre már nem fog vele senki kihajózni. Amíg meg nem eszi a rozsda, így kell számolnunk vele". (Valuska, „Hallgattam és néztem, túl sok dolog jött be a szememen. Beszélgetés Nádas Péterrel", *Könyvesblog* jún. 17. (2017). Hozzáférés: 2019. 07. 30. https://konyves.blog.hu/2017/06/17/_hallgattam_es_neztem_tul_sok_dolog_jott_be_a_szememen). A fenti szerzői önértelmezés azt sugallja, hogy e tekintetben a saját életének értelmet találni képtelen Döhring ahhoz az elbeszélői hanghoz áll közel, mellyel a memoár író Nádas öngyilkossági késztetéseiről és saját értelmetlen létéről beszél. Ez pedig Döhringet a nácizmus rémtetteit megérteni és feldolgozni képtelen szerzői tudat metaalakzatává teszi.

emberré, aki berlini biciklitúrái során is kényszeresen ezt a lelki tájat járja be, s így nem csoda, hogy „[n]éha azon kapta magát, hogy ez már ismerős, ugyanoda érkezett" (I. 175.).

A magát a „teremtő kopójaként" (III. 458.) felismerő és a családjával minden kapcsolatot megszakító Döhringet az általa odahívott Kienast nyomozóval a Maas-folyó mellett, a német–holland határtól nem messze fekvő holland kisváros nyitott éttermében hagyja magára az író: „kinéztek a folyóra, amelynek felszínéből e pillanatban éppen csak annyit lehetett látni, amennyit az étterem nagy üvegablaka haloványan kivilágított, mintha enyhén domború, fémes massza heverne ott mozdulatlanul." (III. 495.) Mindketten kisodródtak valamiféle egzisztenciális határra, és ezt a tájleírás és a helyszín érzékletesen vissza is adja: Kienast a szerelem fűszerétől boldog, és elragadtatottságában nagyvonalúan kiterjeszti ezt az érzését a bűnelkövetőként hiposztazált Döhringre, aki viszont úgy érezheti, tébolyában vergődve végre talált valakit, aki érdeklődik utána és figyelmével tünteti ki.

A fenti idézetben megjelenő fémes testű folyó a humán jelenségvilág minden erkölcsi megfontolásával szemben közönyös természet amorális alakzatát képezi meg a folyó mozdulatlan felületében, melyet viszont egyszerre figyel a szereplők és az üvegablak „tekintete". Az üvegablak fényáteresztő képessége miatt láthatják a szereplők (és láthatjuk mi, olvasók) a folyót, mint sötétségből kiváló „fémes masszát". A fénynek van forrása, de a massza nem tükröz vissza semmit, csak elnyeli a fényt. Nem reflektál, magába fogadja és nem szolgáltat válaszokat. Ugyanígy jár el az író, amikor otthagyja olvasóit a megválaszolatlan kérdéseivel a határ menti kisváros zajos éttermében. A szöveg üvegablakként áteresztí a humán világból érkező fénysugarakat, de a természeti közeg nem veri vissza sem a bűn, sem az erény fényét – nincsenek végső válaszok, mint ahogy nem képződik a regényben semmiféle megnyugtató megoldás az emberi helyzetek kaotikus összevisszaságában sem.

Az első kötet német történetszálába ékelődik be az 1961-es márciusi nemzeti ünnep idején induló magyar történetszál, melynek szereplőit egy telefon kitartó

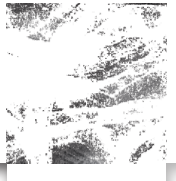

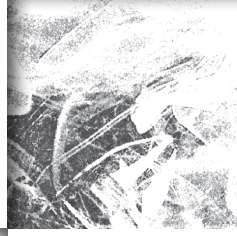

csöngésének hangeffektusa vezeti fel túlharsogva a kinti szélvihar és az éppen elhaladó mentőautó szirénájának lármáját. A következő oldalakon megjelenő polgári család tagjai lesznek azok, akik köré a későbbiekben kibomló történetszálak szerveződnek. Amolyan eposzi enumerációt tart ezeken az oldalakon a szerző, hiszen az ’50-es évekre visszanyúló magyar vonatkozású események ezeken az oldalakon kerülnek megalapozásra, és minden később felbukkanó szereplő a Demén Samu által épített masszív terézvárosi bérpalotában élő karakterrel kerül kapcsolatba. Ők indítják el azokat a metonímialáncokat, melyek behálózzák a regény cselekményvilágát, hogy egy leányfalusi útépítő brigád lakókocsijában hagyják majd a regény zárlataként megjelenő érzéki fényjáték rejtélyes varázsától lenyűgözött olvasót.

Mivel a regény kiterjedt szereplőgárdát vonultat fel, témámnak pedig mégiscsak elsősorban a regény cselekményvilágát átható korporealitás atmoszférájának elemzését választottam, nem vállalkozom itt arra, hogy kibontsam azt az elképesztően összetett viszonyhálózatot, ami közöttük kiépül, hiszen Bazsányi Sándor monográfiájában ezt figyelemreméltó alapossággal megtette.[6]

A fent említett viharos fejezetkezdést alapvetően minden megjelenő szereplő közvetlenül a testével reagálja le: Ilona vállvonogatással lázad, a partnerének éjjeli önkielégítésétől és saját kielégületlenségétől meggyötört Gyöngyvér fejfájásával küzdve fejére húzza a párnát, az ablaknál álló Kristóf pedig amint ágyékát az ablakpárkánynak nyomja, „testével válaszolt a széllökések ütemére (…) mintha benne is az elemek vették volna át az uralmat” (I. 61.). A fejezet érzéki atmoszférája a bomlás képzetkörét hozza működésbe: a Teréz körút 11. alatt levő bérpalota állaga és bemutatott szereplői, illetve a körülöttük és bennük létrejövő kapcsolatok és képzettársítások valamiképpen mind

6 BS. 414–448.

a bomlás folyamatát szemléltetik.[7] A házmester béna alsótestétől az egykor igen előkelő ház lassú pusztulásán át a ház úrnőjének valamikori pompás testéig, melynek tükörbeli látomása a fejezetvégi „csontjaikra aszalódott macskák" (I. 99.) horrorisztikus látványában tetőződik be. A fejezetstruktúra az aranymetszés arányait látszik követni, amikor a bomlás testi jeleit, szaganyagait és a fürdőszoba párás tükrében megjelenő látványát értékelő Demén Erna testtapasztalatát helyezi a fejezet leghangsúlyosabb részébe: „Szájából, öléből, nem tudta, honnan, pórusaiból párázott a bomlás illata. Ez a bomlás lett a rögeszméje. Mikor a kádból kiszállt, a tüntető kín élvezetétől hajtva, végül nem is kerülhette el, hogy a szemközti falon elhelyezett, enyhén párás tükörben megpillantsa önmagát, akkor kijelentés, kérdés nem segíthetett" (I. 84–85.). Ez a bejelentett némaság lesz úrrá a regényszövegen a fölakasztott macskák gyomorforgató látványában, mely a maga idején csak előkészítése a bomlásfolyamat következő fejezetben tetőződő véres, álombéli látomásának, amely az öntudat megbomlásának és a nácik okozta pusztítás rémálmába löki bele az olvasót.

Az első fejezetben megismert, labilis egyetemi hallgató álma a pfeileni koncentrációs tábor felszámolásának végnapjaiba szövi bele apja meggyilkolásának történetét. Amennyiben az első fejezetben megfogalmazódott az apagyilkosság vágya, nos, ezt kielégíti az itt leírt álom, sőt, ikertestvéreket is teremt magának a tudati kontroll alól kiszabaduló tudattalan vágy, mely az álmot vezérli. Arról azonban, hogy álomszöveget olvas, csak pár oldallal később szerez értesülést az olvasó, de akkor sem tudja, kinek az álmában járunk: „Másnap éjjel álmodta a folytatást", segít egy értelmező hang készségesen, és csak a Döhring név szolgálhat valamiféle iránymutatásként. Az olvasói tudat a regénynek ezen a pontján bizonytalan, elveszett és minden támpontot nélkülöznie kell az események, a szereplők, a tér és az idő, valamint a viszonyok felfogásában, ezeket csak egy későbbi, értelmező olvasat retrospektív távlatában tudja valamelyest tisztázni, bár az álom logikájából fakadóan akkor sem minden részletre kihatóan. Az ébrenléti defekációval végződő álom azonban el is törli valamelyest az álomforrásként ható tudattalan vágyak feltárására vonatkozó olvasói szándékot, hiszen a befejezés olyan szimbolikus erővel jelzi az álmodó megtisztulás iránti vágyát, hogy minden egyéb eltörpül emellett.

7 A regény perspektívaváltásainak és fokalizációs megoldásainak elemzésében erre utal Lénárt Tamás tanulmánya is, aki a Demén Samu által tervezett bérpalota és a tervező alakjának leírását veti össze, és azt írja, hogy ezekben a passzusokban az emberi eltárgyiasítása és a tárgyi világ átszellemülése között oszcillál az elbeszélői perspektíva. Erről bővebben lásd Tamás Lénárt, „Das herrschaftliche Haus und der kalte Blick der Erzählung Narration und Anthropologie in den Parallelgeschichten", *Berliner Beiträge zur Hungarologie* 18 (2013), 85–96.

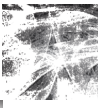

De ne ugorjunk ennyire előre, hiszen az álomszöveg a regényben két fejezet erejéig meg is szakad, vagyis az álomba beékelődik a Lukács-fürdő fejezet és a Berlin környékén csavargó Döhring tóparti kalandja. Csak ezt követően jelzi immár félreérthetetlenül a narrátor, hogy „Döhring folytatásos álma" következik, mely a kétségbeesett bűntudattól és a megtisztulás vágyától kínzott álmodó ébrenléti defekációjával fog végződni.

Maradjunk még az álom első fejezeténél, hiszen a szövegrész olyan átható korporeális atmoszférával bír, amit nagyon nehéz értelmező kontextusba helyezni. Arra gondolok, hogy a koncentrációs táborokban elégett emberek húsa, „az éghető emberi kocsonya" (I. 106.) kegyetlenül közel kerül egy hosszan részletezett ejakulációhoz, a gyilkolás fizikája az (ön)élvezet technikáihoz. A szöveg zavaróan erős reflektorként pásztázza az emberi létező bestialitását, és rámutat arra, hogy az állatvilágból hozott agresszív ösztönök hogyan vannak az élvezet áramkörére rákötve. Ebben az erős fényben a borzalom megtapasztalásával a tudat saját határaira sodródik ki. Idősebb Döhring ugyanis az elégetett emberek bűzében a legnagyobb lelki nyugalommal, valamint alaposan bejáratott és kidolgozott imaginációs technikáival képes egy brutális önkielégítés során beálló, egetverő orgazmusban megszabadulni a lelki feszültségektől. Az olvasó pedig a borzalom és az undor érzéseivel kénytelen követni a leírást, mely az égő, emberi hús bűzét kínálja fel az önélvezet érzéki közegeként.

Ugyanilyen hatást fejt ki a *Világló részletek* azon döbbenetes passzusa, melyben az emlékiratait író Nádas születésnapja történelmi eseményeit veszi számba, és amelyben kitér egy Wohlauf nevű német századosra, akinek hamburgi esküvőjét követően felesége „a saját szemével akarta látni, miként ürítik ki a gettót, vagy miként rendeznek zsidóvadászatot az ifjú férj vezényletével. (…) A szép ifjú házasok, ha már a sok sürgős munka miatt Sorrentóba nem mehettek, zsidóvadászattal gondolták mézesheteiket eltölteni. (…) De emberi ésszel bizony felfogható, hogy érzékileg milyen őrjítően izgalmas lehetett a vadászatot, a kézműves gyilkosságokat és a szeretkezéseket közös áramkörre kötni, közös nevezőre hozni. (…)

Uramisten, micsoda minden emberi mértéken felülemelkedő élvezetet okozhattak egymásnak az embervadászat és az embergyilkolás közös örömétől felvillanyozott ifjú házasok, ezek a Wohlaufék" (VR. I. 398–399.).

A két szövegrész egy olyan morálon túli nézőpontot implikál, amelyet a kulturális tiltások elfojtanak és a tabu tilalma alá helyeznek, mégpedig azt, hogy (az élővilágban egyedüliként) az emberi élvezet mentális állapotának kategorizációjában a gyilkolás kéje és a szexuális élvezetben megélt nemi öröm nem áll túl távol egymástól, de legalábbis az előző fokozhatja az utóbbi intenzitását. Erre az antropológiai együttállásra hívja fel a figyelmet Nádas, amikor a PT-ben elsőként néz szembe az olvasó az álombeli Döhring-apa „nagy fejű faszával" (I. 111.).

Mint a regény első élvezetleírása, ez a passzus adja meg az alaphangját a regény minden későbbi, az érzéki élvezet mibenlétére vonatkozó víziójának, melyben az ember személyes adottságai, aktuális helyzete és előzetes története határozzák meg az élvezetképességét, melyet az elbeszélő mindenre kiterjedő figyelme követ és legapróbb részleteiig megragad. Ez a közös Ágost és Gyöngyvér szeretkezésében, Ágost önélvező, testi megdicsőülésének látomásában, Erna asszony ösztönvezérelte gerjedelmében Geerte van Groottal, Kristóf extatikus, vizeldei tapasztalatában és a névtelen gyengeelméjű angyalok által levezényelt önkielégítésében. Ez azonban még rendben is lenne, ki-ki a maga egyedi útján-módján eljuthat az élvezethez, és egy becsületes elbeszélőnek saját prózapoétikai és retorikai döntései nyomán csak követnie kell a szereplők alkata, múltja és helyzete által előállt szituációt, hogy a nemi öröm antropológiai jelenségét megragadhassa. Csakhogy a PT kikezd minden konvenciót – legyen az irodalmi, vagy tágabb értelemben vett kulturális konvenció – mely az élvezet reprezentációs lehetőségeit szabályozza.

*A test narratológiájá*ról írva Jablonczay Tímea a kritikai elméletek azon tézisét hangsúlyozza, hogy „[a] test kulturális reprezentáció, a kultúra létrehozza a testről szóló tudást azzal, hogy a testet szabályozza, megjelöli, kialakítja a normát, és az attól való eltérést".[8] Szeretném ezt a tézist azzal kiegészíteni, hogy nemcsak a testkép-normákat illetően nevezhető a test kulturális reprezentációnak, hanem a test-

8 Jablonczay Tímea, „A test…", 101.

ILLUSZTRÁCIÓ MARTINA STRAKOVÁ *KÉPESLAPOK LÁTHATATLAN VÁROSOKBÓL („POHĽADNICE Z NEVIDITEĽNÝCH MIEST")* MŰVÉHEZ, 2019

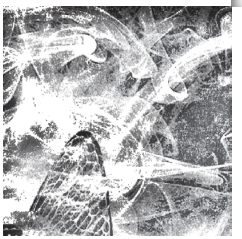

ről való beszéd megengedett és tiltott nyelvi módozatainak szabályozásában és felügyeletében is. Kultúránk felügyeleti szervei kitűnő érzékkel tiltják az áterotizált test nyelvi reprezentációjának bizonyos általuk károsnak tartott retorikai fordulatait: a test nem vehető szemügyre túl közelről, nem tanulmányozható testi működéseinknek legnagyobb része, és tanulmányozásuk során igen korlátozott számban állnak rendelkezésünkre azok a nyelvi eszközök, melyek a megfigyelések rögzítését és továbbítását szolgálják. A kultúra a szubjektum számára „előállítja" saját testét, és az emberi közösség keretein belül maradva nem törheti meg azt a kategoriális szabályozottságot, amelyen belül még test a test.

Ez a dilemma fogalmazódik meg Madzar Alajos testtudatának időleges zavaraiban, amikor nemzeti (magyar-sváb) hovatartozását firtató töprengéseinek lehúzó örvényeiben vergődve testére is kivetíti mindazt a bizonytalanságot, amivel önértelmezése során találkoznia kell. Lehet, hogy a német nők gyűrűs ujjaikkal kiverik maguk közül, de a magyarok meg koszosak, mert csak derékig mosdanak, reflektálja kétségbeesetten azt a helyet, melyet Mohács kettős kultúrájú világában elfoglalhatna. Gondolatai metonimikus érintkezéseken alapuló logikája szerint a magyar anya magyar kultúrája teszi, hogy „[m]osdás közben ő maga sem merészelt volna benyúlni a feneke hasítékába, nemhogy a lukába. Nem is gondolt rá, hogy nem lenne szaros a gatyája, ha a fenekét kimosná rendesen. Nem volt rá anyai engedélye, s a kollégiumban épp elég baja lett vele" (II. 365.). Olyan tudattalan sémák hömpölyögnek a mélyben, melyek megvilágítása nélkül a saját test tudati konstrukciója, a személyes testkép, a szubjektum önnön animális mibenlétéhez való viszonya nem lenne érthető. Onnan tudom, mit tehetek a testemmel, hogy a kultúra engedélyt ad rá az illetékes felügyeleti szervek (család, egyház, orvostudomány stb.) hatékony segédlete és szabályozása által.

Bandi Irén *Önazonosság és másság. Nádas Péter regényeinek játéktere* című disszertációjában szememre veti, hogy a regényt elemezve nem térek ki „e világ teremtettségére, létmódjának mikéntjére" vagyis arra, hogy „[k]i az, aki ezen interszub-

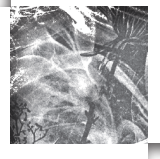

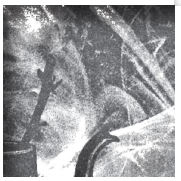

jektív mező történéseit átfogja, átlátja?"[9] Nem gondolom, hogy bárki átfogná és átlátná ezeket a történéseket. Még a szerző sem lehet tudatában minden kis átkötésnek, kapcsolatnak, és ha tudatában is lenne, nem hinném, hogy ez a tény a fiktív világ értelmezéséhez bármit is hozzátenne. Legfeljebb Nádas komprehenzív képességeit dicsérné.

A narrátori hang sokfélesége és a különböző narrációs technikák váltakozása miatt azonban azt gondolom, a regényen belül sem létezik ilyesfajta átláthatóság. Minden szereplő, minden interszubjektív viszony más-más szemszögből íródik, és a sokat vitatott mindentudónak tűnő narrátor könnyedén befonja diskurzusát a szereplő egyenes beszédébe, vagy épp szabad-függő beszédben bizonytalanítja el olvasóit afelől, hogy ki beszél.

Madzar Alajos fent említett esetében sincs ez másként. Miközben ugyanis végigkövetjük a Bauhaus-iskola hazai képviselőjének nemzeti identitáskrízisébe szőtt tisztálkodási dilemmáit a narrátor elmondásában, a diskurzus finom áttűnéssel tárgyat vált, és a test tiltott zónáiról közvetlenül áttér ama bizonyos „telített talpfák"[10] halálosan fenyegető, mélylila anyagára: „Még érettségi után sem kapott a fitymájára sehonnan engedélyt. / Ez a finoman mélylila, amelyet az első pillantással csupán a leggyakorlottabb szem vehetett észre a tölgy sötétszürkével megfuttatott sárga felszínén, ugyanakkor halálos fenyegetést is jelentett. / Nagy sokáig maga előtt is szégyenkezve tette meg, elfordult, amikor visszahúzta a makkjáról az előbőrt." (II. 365.). Az, amit áttűnésnek neveztem az előbb, a narráció visszatérő effektjeként értelmezhető, és nemcsak a narrátor és a szereplő diskurzusának finom, alig észrevehető összemosódását eredményezi, hanem a diskurzus tárgya is nagyon sokszor ilyen áttűnéseken keresztül változik meg, sűrűsödik be, hogy mintegy metaforikusan ragadja meg mindazt, amiről az elbeszélés mindaddig szólt. Itt például egy olyan tematikus áttűnésről van szó, melynek hatására a Szemzőné-

9 Bandi Irén, *Önazonosság és másság. Nádas Péter regényeinek játéktere* (disszertáció, ELTE. 2008): 71. Hozzáférés: 2019. 07.30. http://doktori.btk.elte.hu/lit/bandiiren/diss.pdf.

10 „Ugye emlékeznek a telített talpfákra? Madzar Alajos, az avantgárd szellemű, utópisztikus szemléletű, ennek megfelelően végleges emigrációra készülő bútortervező mérnök 1938-ban Mohácson elmegy Gottlieb Ármin zsidó kereskedő fatelepére, és ott munkatranszba esik, amikor meglátja azokat a vasúti talpfákat, amelyeket ismeretlen anyaggal impregnáltak – illatuk a macskagyökéréhez hasonlít –, és elindul a flow: ez a bódító illat, a tölgyfák állaga és tapintása, mélylila színe megihleti." Radics Viktória, „Hogyan van jelen a történelem és más szenvedések", *Jelenkor* 58, 7-8. sz. (2015): 850.

nek készített bútorok anyagául szolgáló „telített talpfák" a fityma alatt rejtőző, minden személyes hozzáférés számára tiltott, mélylila bőr „halálos fenyegetését" hordozzák, ami egy olyan metaforikus jelentést generál, miszerint Madzar a saját, tiltott, szégyellt, megvetett hímtagjából készíti Szemzőné pszichoanalitikus rendelőjének bútorait. Úgy is fogalmazhatnék, hogy saját elfojtásainak sokszínű anyagából dolgozik, nem beszélve arról a retorikai játékról, melynek során a szöveg egymásba mossa a tölgy és a makk növény- és humán anatómiai jelentéseit.

Ám, ha használ is metaforákat a szöveg, az általuk termelődött líraiságot általában lebontja az a szemiotikai disszonancia, mely a különböző kontextusokból vett fogalmak egymás mellé helyezéséből áll elő. Ágost önélvező aktusa például következetesen a biológia-tankönyvekben használt anatómiai terminusok mentén megy végbe: „Hüvelykujjával szántott végig fasza gerincén, a lassulások közepette egy nagyon gyors mozdulat, ám éppen csak érintette az erős, kissé félreforduló, s a feszülő fityma csúcsán széttáruló ér felszínét" (I. 317.). Szigorú módszertan, technikai szempontú ütemezés, majd a leírás hirtelen hangnemet vált: „Hangszer húrjait pendíti." A test mint hangszer képe, melyen az élvezet oratóriumát adja elő a férfi, csak egy pillanatra villan fel a szövegkörnyezetben, hiszen a metaforicitás már bele is omlik az anatómiai szakzsargonba, amikor azt olvassuk a folytatásban, hogy „[o]ly bőséges volt itt a bőr, hogy hiába a makk duzzadása és feszítése, a fityma a merevedéstől mégsem húzódott vissza róla, miként más férfiaknak" (I. 317.). Mielőtt a tudat végigfolyna a metafora keltette lírai jelentésfolyamon átélve a testen játszott nemi örömóda ironikus-játékos retorikai szabad(os)ságát, a leírás újra az anatómiai sajátosságok összehasonlító elemzésébe fordul át.

A líraiság szentimentális-romantikus hangoltsága mellett a regény radikálisan kerül minden pátoszt, előírást és fogalomrendszert, mely a test intézményesítésének ideológiájaként megbéklyózhatná a leírás retorikáját és lendületét. Az ily módon elágyuló, majd újra eszelősen tárgyilagossá váló elbeszélői hang a fokalizáció típusait váltogatva hol a nullfokalizáció, hol pedig a belső fokalizáció narrációs megoldásait használva hozza létre azoknak a narratológiai áttűnéseknek a sorozatát, mely a test sajátos narratológiájaként írják a regényt. A könyv magyar olvasója sok esetben azt érezheti,

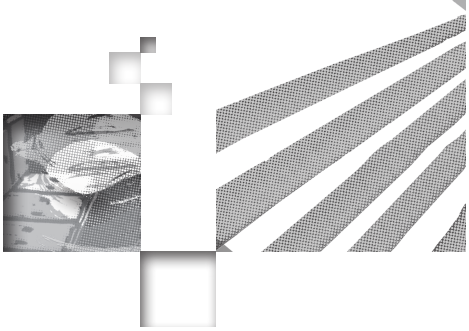

hogy a kevesebb több lett volna. Annyira tudna örülni egy kis erotikus utalásnak, valami kis, mindenki által könnyedén érthető, izgalmas allúziónak, ahelyett, hogy a fasz „hosszú, hengeres testéről" (I. 317.) feszes kantárokról és „a feszülő fityma csúcsán széttáruló ér felszínéről" (uo.) olvasson részletes leírásokat. Az erigált állapotba kerülő férfi nemi szerv részletes leírásai – mint valami irodalmi performanszok – a totális művészet könyörtelenségével szembesítenek, a PT nem tesz semmiféle engedményt ebben a tekintetben sem.

ANIMALITÁS ÉS INDIVIDUALITÁS

Nádas egyik legfontosabb vizsgálati szempontja a regény antropológiai laboratóriumában az, hogy hogyan viszonyul saját animalitásához az egyén. Kérdése az, hogy miként élem meg azt, hogy testem egy olyan animális viszonyba von bele, amely az élővilág univerzális, kopulációra vonatkozó szabályszerűségének szolgáltat ki minden individuális adottságom, elvárásom és ehhez kapcsolódó fantáziám ellenére. A nyers ösztönkésztetés parancsára zabolátlanul kielégítem szükségleteimet? Elfeledkezem önmagamról és az önátadás extázisában teljesítem a fajom kopulációs előirányzásait? Saját imaginárius elvárásaim mentén igyekszem minél több élvezetet felhalmozni? A különböző korokban ható nemi ideológiák irodalmi lecsapódásának lehetünk tanúi a PT-ben, amikor Nádas a személyes és a személytelen nemi vágy és az élvezet antropológiai értelmezhetőségét tematizálja szereplői sorsán keresztül.

Ezzel a kérdéskörrel kapcsolatosan olvasható Szemzőné Arnót Irma belső monológja, melyet azután folytat le magában, hogy véletlenül szemtanúja volt Gyöngyvér és Ágost cselédszobai aktusának. „Mindenki arra törekszik, hogy individualizálja a nemi érintkezés aktusát, hiszen különben nem jutna elég élvezethez, s mindenki kudarcot vall vele, hiszen maga az aktus csak kölcsönösségében létezik. Ha elegendő közös élvezethez jutott, akkor nem találja meg az aktusban a saját személyét, ha ellenben a személyesre törekszik, akkor a másik személyiségén akad fönn, és töredezett vagy éppen elégtelen lesz az élvezet" (I. 432.). Ez azt jelenti, legalábbis a pszichoanalitikus Szemzőné megközelítésében, hogy az aktus individualizációja biztosíthatná a megfelelő élvezetmennyiséget, ez azonban a kölcsönösség felől termel veszteséget, és önélvezetté silányítja az élvezetet. Ha viszont

a közös élvezet kölcsönösségében merül alá, akkor önmagát veszti el. Mindkét esetre nyújt példát a regény: Ágost és Gyöngyvér individualizációs törekvése a kölcsönösség lehetetlenségének tapasztalatához vezeti el az olvasót, Kristóf margitszigeti önkeresése pedig egy önelvesztő megsemmisülésben tetőződik.

A kérdés itt sokkal inkább az, hogy miért állítja a regény[11] azt, hogy „az aktus csak kölcsönösségében létezik"? E kérdés megválaszolásához látnunk kell, hogy Nádas a görög-keresztény kultúra szerelmi egyesülésre vonatkozó elképzeléseit tekinti alapnak, mikor erről gondolkodik, és ettől a ponttól rugaszkodik el, amikor felfüggeszti a kölcsönösség alaptételét, és pusztán annak többszörös áttételeken, tagadásokon és elvonatkoztatásokon át ható fosszíliáit fedezi fel az ember nemi viszonyaiban. Nem tagadja meg, csak megmutatja, mennyire kudarcos próbálkozások léteznek vele kapcsolatban. Nem azt állítja, hogy téves törekvés kölcsönösséget vinni érzéki kapcsolatainkba, hanem hogy jobbára csak töredékesen, eltorzulva vagy más pszichés folyamatok működésében mutatkozhat meg. Például Kristóf és Klára radikális tagadássorozataiból kiépülő szubverzív kölcsönösségében, melynek azonban testek közötti, érzéki megnyilvánulásairól nem kapunk megvilágosító részleteket.

A PT szereplői közül a legtöbben saját individualitásuk alapkritériumainak megértésével és érzéki létük többé vagy kevésbé sikeres körvonalazásával vannak elfoglalva. A regény azonban az animalitáshoz való viszony tekintetében a nyers ösztönkielégítés univerzális elvét követő és a kölcsönösségre épülő nemi viszonyt elutasító szexuális magatartásra is kínál példát. A '30-as évekre visszanyúló német történetszálban Ottmar Freiherr von der Schuer a Vilmos Császár Fajbiológiai és Öröklésihigiéniai Intézet vezetője, aki kis híján Kristóf zongoratanárnőjének, Lüttwitz Andriának lesz férje (III. 103.), a magyar történetszálban pedig Lippay-Lehr István professzor, a magyar nemzetvédő mozgalom lelkes tagja az, aki a nemi vágy személytelenségére építve látja igazolhatónak a náci fajelmélet tételeit.

Von der Schuer az I. világháború lövészárkaiban a kannibalizmus „tébolyát" élte át, amikor lelőtte és megette Willi nevű tisztiszolgáját (III. 101.), majd a háborút követően orvostanhallgatónak jelentkezik, mivel „érdekelte a test mechanikája, a kémiája, mondhatni, semmi másban nem bízott, mint abban, hogy a test funkcióinak magasabb rendű

11 Nem a szereplő, hanem a regény állítja ezt, és így közvetve az író kíván erre választ keresni, az az író, aki az 1991-es *Az égi és a földi szerelem* című esszéjében hasonlóképpen a kölcsönösség és a viszonosság megszállottjaként kereste a választ a szerelem működésének és megfoghatóságának kérdéseire.

értelmét éri fel hitehagyott eszével (…) Annyira bízott benne, hogy a testben megleli a hiányzó egzakt ősjelet, az eredet nyomát, hogy akár a hitét és a lelkiismeretét is szívesen áttestálta volna a tudományra" (III. 103.). Pár hónap múltán azonban egy thüringiai kommunista felkelést kell csapatával levernie, és ekkor éli meg az összetartozás maszkulin rítusát, mely számára a múltban és a jövőben elkövetett tetteire is felmentést ad. Nádas a gonosz banalitásának arendti gondolatát éleszti fel egy „ősi germán szokás" szerinti férfias keresztbe pisálás rítusában, melynek során a vérontás közeli gyönyörétől remegő részeg férfiak közös vizeletürítéssel pecsételik meg a gyilkolásra létrejött szövetségüket. Innentől világos von der Schuer számára, hogy „Willinek a gondviselés jóvoltából kellett elpusztulnia az ő kezétől, hogy kizárólag az erősek és a lelkileg egészségesek maradjanak meg" (III. 107.), és hogy a csípőficamos Lüttwitz Andria testi tökéletlensége olyan irtózatot kelt benne, melyet az „erősek" kiváltságánál fogva meg sem kell immár indokolnia vagy netán szégyellnie.

A „túlélők összetartozásának mágikus öröme" (III. 108.) tetőződik be aztán egy névtelen utcalánnyal „soha előtte át nem élt intenzitású" orgazmusban. Bár e helyen téves a társhatározói mondatrész, hiszen ebben a kölcsönösségnek és a társnak semmilyen szerepe nem volt – úgy kellene tehát fogalmaznunk, hogy egy névtelen utcalányba lövellt az a mértéktelen felindultság, amit az ölés mámorától felajzott egykori katonák körében megélt, és ezt a fajta felindultságot tekinti a továbbiakban a testben fellelhető „egzakt ősjelnek", mely leginkább a pogány életöröm nyers és brutális változataként fogható fel. „Bármily kétesen hangozzék, ez lett az első sikeres, habár kizáró jellegű, nem bizonyító erejű antropológiai kísérlete" (III. 109.), jelzi a narrátor, aki angyali türelemmel követi pszichopata szereplőjét ez irányú kísérleteiben, bár – mint későbbi visszatérése igazolta – von der Schuer számára ez megismételhetetlen élmény maradt. Az utcalány, akihez visszatért volna, hogy megtudja, a nő is átélte-e azt a „végletes és kegyelemmel teljes jót" (III. 110.), amit kuncsaftja megtapasztalt, időközben öngyilkos lett. Von der Schuer számára pedig megválaszolatlanul maradt a következő antropológiai felvetés: „[v]ajon az élvezet

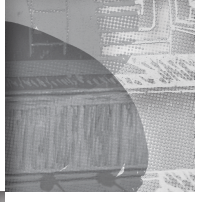

mértéke kapcsolatba hozható-e a személyes tulajdonságokkal, avagy inkább a szaporodási aktus dinamikáját és gyakoriságát biztosítja, s ezzel az egyedet mintegy kikapcsolja és kiemeli személyes tulajdonságainak rendszeréből". A kérdés radikális távolságot jelez a kölcsönösségen alapuló nemi érintkezés görög-keresztény felfogásától, és egy olyan pre-individuális szemléletet feltételez, melynek vonzáskörében az én a kollektív tudat akolmelegében oldódik fel.

Görözdi Judit a náci társadalom testideológiája felől vizsgálja tanulmányában ezt a szexuális magatartást, és Klaus Theweleit német szociológus munkájára támaszkodik, amikor az itt felsejlő nemi szerepzavarokat jellemzi.[12] Leni Riefenstahl filmjei, akiről Nádas nem felejtett el esszét írni, azt sugallják, hogy a náci testpolitika a faji tisztaság bizonyítékát az izmos, legyőzhetetlen férfitestben látta. Innen nézve minimum ironikus, hogy a regény legmonumentálisabb és egyben legvisszatetszőbb nácijának, a biohatalom legkíméletlenebb képviselőjének testideológiai megvilágosodása épp egy általa mélységesen megvetett, bordélyházi nő elhasznált hüvelyében megy végbe. Ez a radikálisan testi inszcenírozás egy olyan olvasatot indít el az olvasói tudatban, miszerint a legmagasztosabb állítások a legalantasabb hazugságok erjedt bűzét hordozzák, és a könyv ezt a meghasonlottságot következetesen a jobboldali, nemzetvédő eszmék képviselői számára tartja fenn, hiszen a regény történeteiben ők vindikálnak maguknak megkérdőjelezhetetlen, ám annál szánalmasabb fölényt.

A biohatalom regénybeli képviselőinek (von der Schuer, Karla von Thum zu Wolkenstein és Lippay-Lehr István) szexuális profilja azt jelzi, hogy ebben a meghasonlottságban élik mindennapjaikat: a faji tisztaság kollektív eszményének univerzalizmusát erőltetik, miközben individuálisan a dirty sex szenvedélybetegei. Közéleti és privát énjük olyan kibékíthetetlen ellentmondásokat hordoz, melyekben pusztán annyi a közös, hogy a másokkal szemben érvényesített, az emberi testre kiterjedő végzetes eltárgyiasító törekvéseik lassan és alattomosan saját testükre is kiterjednek, és képtelenné válnak az intim kölcsönösség jegyében kialakított szexuális viszonyra.

12 Görözdi Judit, „The Body of History on Parallel Stories, the Novel by Péter Nádas", *Hungarian Studies* 32. nr. 1. (2018): 91–100.

Thum bárónő a maga „csinos kis elefántcsont *godemichével*" (III. 116.) folytat intim viszonyt, amikor épp nem a *Boîte*-ban, azon a „sötét kis mulatóhelyen", „az alvadtvörös szeparéival" (III. 132.) tölti idejét „rejtélyes jóbarátjával", „aki bizonyos rendszerességgel kielégítette a vörös bársony szeparéban (…), de soha nem tette testileg a magáévá, soha" (III. 121.). Megveszekedett karierristaként, aki leányanyaként saját fiát szolgáltatja ki a faji kutatások eltárgyiasító megfigyeléseinek, és aki maga koncentrációs táborokból szerzi „adatállományát" az „emberi szemszín öröklestani meghatározásának új rendszeréhez" (III. 136.), szexuális életében az érintés tilalmát szabja ki magára: „[m]indent hagyott, de megérinteni soha nem merészelte volna a hódolóját" (III. 121.). Perverziója úgy állítja őt elénk, mint aki megtagadja magától az oly vadul kívánt penetrációt, talán azért, bár ez a regényben nincs kifejtve, mert korábbi anyasága erkölcsileg hátrányos helyzetbe hozta tudományos előmenetelét illetően. „Az őrült hiány adta meg a sötét kaland zamatát" (III. 121.), kommentálja a narrátor a von der Schuer történetéből megismert semleges hangon a bárónő érzéki tapasztalatait, melyek hiányelvű megvalósulásai során „csinos kis antik godemichével" (III. 138.) derítette föl magát, amikor „[o]lykor, ritkán, önvigasztalásként, mint aki önmaga előtt szigorúan titkolja e sötét históriát, sietősen megszagolgatta és a szájába lökte" (III. 138.). A bárónő számtalan és súlyos elfojtásainak egyik legmegrázóbbika az, hogy tudományos érvényesülése érdekében képes kizárni a tudatából azt a tudományos meggyőződését, miszerint „az örökletes torzulás adja az ember szépségét, és egyenesen nélkülözhetetlen a zsenialitáshoz, ezért is ellenezte a hibás egyedek sterilizációját, amit von der Schuer helyeselt és szorgalmazott" (III. 120.).

Hasonlóan Thum bárónőhöz, von der Schuer is élete legszemélyesebb regiszterében működteti a legerősebb elfojtásokat, amikor pater familiarisként nem veszi észre, hogy gyilkos, sterilizációs meggyőződésének érvényesítését épp a saját családtagjain kellene elkezdenie, amennyiben következetesen akarná képviselni az általa oly nagyra tartott tudományos igazságokat, melyek értelmében

„[n]em az egyén gyógyítását tekintjük elsődleges feladatunknak, hanem a genetikai prevenciót (…) A nemzet testének gondozását, ami a beteg vagy hibás öröklési állomány kiszűrését és megsemmisítését jelenti, hiszen az egészséges és fajilag tiszta öröklési állomány javára dolgozunk" (III. 195.). Saját magát kellene kivágnia a nemzettestből, gondolja róla Thum bárónő, aki úgy vélekedik főnöke családjáról, hogy „mindhárom csemetéje idióta. / Azt meg bárki látja, hogy a fiúból pederaszta lesz." (III. 199.) Nádas narrációtechnikai megoldásai lehetővé teszik, hogy bármilyen fajgyűlölő diskurzus az elvakult ideológia pusztító erejével és logikai csavarjaival közvetlenül jelentkezhessen a regény diskurzusában, hogy a különböző meggyőződésű, de hasonló individuális kényszerekkel, elfojtásokkal és pszichés zavarokkal küzdő szereplők egyidejűleg érvényesíthessék a maguk meggyőző stratégiáit, melyekről aztán az olvasónak kell kialakítania álláspontját.

Mindenesetre Nádas gyomorforgatóan hiteles, mikor ezeknek a pszichopatáknak a hálószobájába veti elbeszélői tekintetét. Nem kíméli meg olvasóját attól az imaginációtól sem, amit von der Schuer amúgy is lenézett hitvesi közösülései helyett maszturbációs fantáziaként működtet heti rendszerességgel: „S így majd minden szerdán, késő délután vagy este, miközben elnyílt ajakkal és félig lehunyt szemekkel a síkosan fehér falra bámult, hogy felidézze a háborús garnizonokban szerzett emlékek gondosan és célszerűen megválogatott és immár alaposan lestrapált töredékeit, amelyekben nem annyira a kopuláló nők és férfiak játszották a főszerepet, mint inkább a végtagok és a nemi szervek, s ezért ezek a képek szintén távol álltak attól, amit a feleségétől valóságosan kívánt volna, hogy Luther nevében kilegyen a heti kettő, és se a feleségével, se a munkatársaival szemben ne legyen neurotikusan ingerült, gyorsan elintézte önmagának" (III. 190.). Döbbenetes drámaisággal bír az a narrátori irónia, melynek köszönhetően ez a nemes fajvédő kannibál háborús fantáziaképeinek serkentő közbenjárására, lutheri előírásra és mentálhigiénés szempontból kiveri magának.

Hasonlóképpen ironikus Lippay-Lehr, a magyar fajvédő professzor alakja, melyet az elbeszélő Gyöngyvér és Erna taxiútjának egy gondolati leágazásában elemez, amikor Erna asszony gondolatait követve tovább finomítja a tudós portréját az obszcenitás iránti elfojthatatlan vágyának körülírásával. „[A] közönségesség volt a gyengéje, a klasszikus promiszkuitás, a *dirty*, a legsötétebb obszcenitás tartotta fogva az érzékeit, mindaz, ami a legitim társadalmi élet szempontjából látótávolságon kívül reked" (III. 333.). A professzor haldokló teste, mely nyomasztó árnyként kísért a regény 1961-es magyar történetszálában, a romlás és a romlottság képzetkörét erősíti fel, ugyanakkor olyan korporeális atmoszférát teremt, melyben a test mint a politikai ideológia ellenpontja jelenik meg, tekintve, hogy a köztiszteletben álló Lippay-Lehr professzornak „hosszú évtizedeken át a tiszta, átszellemített férfiélet volt az eszményképe és a vesszőparipája" (III. 333.). Lippay-Lehr ideológiai profilja nagyon szemléletes hasadtságot mutat abban, hogy a dirty sex iránti leküzdhetetlen vágyára abszolút felmentést adó freudi ösztönelmélet teóriáját azzal veti el, hogy „zsidó marhaság" (III. 333.). A gyűlölt faj ne szolgáltasson csak neki magyarázatot, ehelyett fabrikál ő magának újat az „inherens kopulációról": „A zsidó libidóval szembeállította az *inherens kopuláció* elméletét. Biológiai és faji felfogás állt mögötte, s erről részletesen beszélt a tanítványoknak. Azt pedig ne tekintsék véletlennek, hogy zsidók foglalkoznak az ösztönéletükkel, hogy aztán az állítólagos libidójánál fogva vezessék meg a világot" (III. 333.).

Nádas az ilyen passzusokban a zsidó világ-összeesküvés rögeszméjét radikálisan testivé írja át, mikor szereplője szerint a libidóelmélet sem más, mint a hatalom megszerzésének ideológiai törekvése. Nagyon pontosan ismeri a nemzetvédő eszmék belső dinamikáját, melyek minden logikát mellőzve erőltetik a sitgmatizáció és az ellenségkép megalkotásának retorikáját, még akkor is, ha a józan ésszel kell szembemenniük. De Lehr professzor ideológiai tündöklése és az ezt minősítő gyilkos irónia egészen döbbenetes testelméleti kontextusba helyezi az univerzálisnak elismert kopulációs késztetettséget és az individuálisnak, azaz megvetendőnek és eltörlendőnek tartott személyes adottságokat.

Lehr professzor ugyanis – von der Schuerhez hasonlóan – az amerikai légierő szerelőinek overálljába bújt „tébolyodott nimfa, egy pogány papnő" (III. 337.) társaságában éli át a városligeti tónál azt az érzéki megrázkódtatást, amely során olyannyira elborul az elméje, hogy az elméletével szemben, mely szerint „az *inherens kopulációban* minden egyed azt az ősi közösséget éli át, ami valamennyiünket jellemez" (III. 338.) a személyes tulajdonságok által lenyűgözötten hónapokig visszajárt a helyszínre, hogy megtalálja gyengeelméjű múzsáját. Jóllehet meggyőződése szerint"[a]z *inherens kopulációban* a közös elem mintegy felülírja az individuálisat" (III. 338.), „tartós fájdalommal" gyászolta az elveszített egyedit.

Nádas ezekben a jelenetekben nem a gyengéket és a kirekesztetteket teszi nevetség tárgyává, hanem a harmincas évek szexuális forradalmárait idéző szenvedéllyel mond ítéletet a házasság képmutató intézménye fölött[13] úgy, hogy maró gúnnyal illet minden olyan ideológiai elkötelezettséget, mely az individuum törékenysége ellenében valamilyen „ősi közösség" arctalan és univerzális elsőbbségét hazudja. Nádas következetes szigorral tárja fel, hogy ironikus módon a test az, amelyre hivatkozva megalapozzák náci testideológiájukat a regény szereplői, és ugyancsak a test, illetve a személyes vágy az, amely megfellebbezhetetlen és kikerülhetetlen módon rácáfol tételeikre.

13 Erről bővebben lásd Enikő Darabos, „Revolution in Sexual Ethics: Communism and the »Sex Problem«", in *The Russian Revolution as Ideal and Practice. Failures, Legacies and the Future of Revolution*, eds. Thomas Telios, Dieter Thomä, Prof. Dr. Ulrich Schmid, Critical Political Theory and Radical Praxis 23. (Palgrave Macmillan, 2019): 51–65.

ILLUSZTRÁCIÓ MARTINA STRAKOVÁ *KÉPESLAPOK LÁTHATATLAN VÁROSOKBÓL („POHĽADNICE Z NEVIDITEĽNÝCH MIEST")* MŰVÉHEZ, 2019

SILVESTER LAVRÍK

VASÁRNAPI SAKKPARTIK[1]

(RÉSZLET)

Anyám már régebben eldöntötte, hogy engem a hülyék intézetébe vagy iskolájába ad be,
beszélt is erről a Mathéfyová tanárnővel, de az próbálta őt eltántorítani egy ilyen lépéstől. A leánykán úgysem lehet segíteni, mondta neki annak idején ez a türelmes asszony. Akárhova adja is be, eszesebb nem lesz, de ha kiszakít egy gyereket a megszokott környezetéből, a gyenge kis eszét az még jobban megviseli, ezt tudom biztosan. A téren történtek után a patikusné asszonyhoz ment az anyám tanácsért. De az elküldte, hogy most nem ér rá, más dolga van. Cirkuszol vele az úr, súgta oda anyámnak a lépcső tetején Marta, és hüvelykjével hátrabökött a válla fölött. A vényező csukott ajtaja mögül leginkább a patikusné asszony magas regiszterekbe csapó orgánuma hallatszott ki, itt-ott a patikus úr zaklatott hangjának ütközve. Anyám meg Marta általában bármiről nyugodtan beszéltek előttem, de amint Balákék valamely veszekedéséről került szó, azonnal csupa beszédes hallgatás lettek. Azt hiszem, azért volt így, mert tudták, hogy én a patikus úr pártját fognám. Hát hogyne. Vitában inkább a férfi pártját fognám, mint a nőét, a patikus urat meg ráadásul szerettem is.

Micsoda patália, sóhajtotta Baláková patikusné asszony, mikor este átjött hozzánk. Felemelte az államat, és azt mondta, nézzek a szemébe. Pont a Štúr százhúsz éves évfordulós ünnepségén kellett ezt csinálnod? A hangja szokatlanul kemény és fáradt volt. De legalább az államat elengedte. A beszédet viszont folytatta, és a hangjában egyre több lett a harag. A szlovák nemzet legnagyobbjainak jelenlétében?! Az egész város szeme láttára?!! És a több ezer idegen előtt?!!! Egyre közelebb hajolt hozzám, keze a csípőjén, és az utolsó mondatnál már egészen hangosan kiabált. Aztán elhallgatott, és nézett rám hosszan, merőn, egyetlen szó nélkül. Olyan tekintettel, mint ahogy annak a rókának a tetemét nézi az ember, amelyik megfújtotta az összes tojót a tyúkólban. És megígérte anyámnak, hogy utánakérdez hamar, melyik lenne az a hülye gyermeknek való iskola, amelyikbe így nagy hirtelen felvennének még engem. Mert az intelligens és lelkiismeretesen buzgó katolikus nők minden igyekezete kárba vész, ha továbbra is megtűrnek maguk között egy olyan szájat és olyan

1 A regény szlovákul a Dixit Kiadó gondozásában jelent meg *Nedeľné šachy s Tisom* címmel 2016-ban; a magyar fordítás kiadását 2020 szeptemberére tervezi a budapesti L'Harmattan Kiadó.

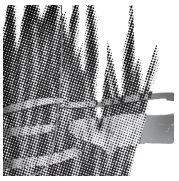

torkot, amelyből maga a pokol büfög fel, tette hozzá, majd távozott, de se a konyha-, se az utcaajtót nem csukta be maga után. Ha nem veszett volna össze az urával, megspórolhattuk volna magunknak ezt a felette kínos látogatást. Ez volt az egyetlen alkalom, hogy Mária Baláková nálunk járt. Talán ettől zavarodott anyám annyira össze, hogy mikor a patikusné asszony elment, megpróbált megölelni. Nem volt más választásom, meg kellett harapnom. Bár legszívesebben a patikusné asszonyt haraptam volna meg. Nem szerettem, ha kiabált az urával. Kiszaladtam hát az utcára, és mikor utolértem őt a Hlbokán, elkaptam a karját, mindkét kezemmel a számhoz emeltem, és megharaptam őt is. Soha többé nem teszek ilyet. A kecskebőr kesztyűn keresztül finom se volt, hatékony meg végképp nem. Anyám legalább feljajdult és káromkodott, mikor megharaptam, de a patikusné asszonynak a szeme se rebbent. Csak fejbe csapott a szabad kezével, egyetlen szó nélkül. De én nem engedtem, és haraptam egészen addig, míg össze nem ért a fogsorom két része.

Másnap reggel a Baláková patikusné asszony beült a Monsignoréval együtt Herodes automobiljába, és oly elmélyült társalgásba merültek a hátsó ülésen, hogy még csak nem is integettek, mikor elrobogtak. Le a Farskán, aztán jobbra kanyarodtak a Ševcovskára, hogy a Záfortňán és a Štefánikován át elhagyják a várost, el Trencsén, majd Pozsony fele. Baláková asszony volt olyan kedves, hogy vállalta, megérdeklődi, ami nekünk kell, felelte anyám, mikor megkérdeztem, hogy úgy megijedt-e tőlem a patikusné asszony, hogy elment máshova lakni. Elment, hogy keressen valakit, aki ki tudná hajtani belőled ezt a dühösködést. Anyám világéletemben nyíltan beszélt velem, sőt mintha némi örömmel mondta volna,

hogy nem vagyok egészséges, hanem talán őrült, de hogy ő gyógyíttatni fog, és ha az sem segít, akkor bead egy intézetbe, ott majd megtanulok kesztyűbe dudálni. Ez megnyugtatott, mert láttam, hogy a dührohamaimmal valóban nem tudnak mit kezdeni a városban. Senkise. Csak az bántott, hogy tönkretettem a patikusné asszony kesztyűjét.

Aki viszont csalódottan tért haza a fővárosból, merthogy Szlovenszkón tizenegy iskolája van a hülyéknek, míg a cseheknél százhárom! Hát miféle viszonyok ezek, miféle igazság, miféle modern ország, dühöngött, fel-alá róva a szobát, le se vetkőződött. Legyen az egész országban azonos a mérce! Hát hogyan tartsunk így lépést Prágával, ha még a szerencsétlen bolondok se kapják meg, ami jár nekik, szónokolta bőszen a patikus úrnak, anyámnak, meg talán nekem is, hiszen megvoltak énnekem a világos pillanataim, és tulajdonképpen több volt belőlük, mint amennyi egy magamfajta bolondhoz illene. A patikus úr csitította a feleségét, de azt nem lehetett elhallgattatni, hiszen hírből sok, időből meg kevés volt; de el volt azért fáradva a patikusné asszony az utazástól, így a maradék szuflájából még sopánkodott egyet, hogy nemcsak hogy nincs a hülyék számára fenntartott szlovák iskolákban jelenleg egyetlen hely sem, hanem hogyha megürül netán valami, tízen is tülekednek oda rögtön. Tiszta szerencse, hogy annyi a bolond minálunk, hogy az egész világba tudnánk belőle adni, hihi, persze csak viccelek, tette hozzá gyorsan, meg még azt is, hogy Csehországba azért talán mégsem visznek át, mert ott egész biztos elnemzetietlenítenének engem. A patikus úr erre megjegyezte, hogy a szlovák bolondokat külföldre kiküldeni bimbózó nemzetünk számára minden bizonnyal beláthatatlan politikai következményekkel járó, súlyos hiba lenne. A patikusné asszony figyelmesen nézte egy darabig a férjét, majd rövid, szigorúan összezárt szájú hallgatás után, melyet a patikus úr arra használt fel, hogy ajánlotta magát, mert be kellett mennie a laboratóriumba megnézni, nem hevültek-e túl a görebjei, más témára siklott át.

Meghívtam egy igazi költőt! Valentín Beniakot, adta hírül anyámnak széles mosollyal, amint az ura mögött csendesen becsukódott az ajtó. Mert olyan ügyesen sikerült megkomponálnom a dolgot, hogy mikor hazafale tart majd Chynoranyból, az édesanyjától Nová Baňába, ahol ő a jegyző, Bánovcén keresztül fog jönni, és nemcsak mint neves poéta lesz a vendégünk, hanem politikai beszédet is fog tartani, hiszen fontos tagja Hlinka Szlovák Néppártjának, sőt hamarosan biztos képviselő lesz belőle. Eljön a Katolikus Nőegylet irodalmi estjére!, zárta le mondandóját a patikusné asszony nagy elégedettséggel, de az-

tán kissé mégis elkomorult. Csak az a baj, hogy át kell tenni miatta a pénteki rendes összejövetelünket vasárnap késő délutánra, spekulált tovább hangosan. Ez még nem is lenne olyan nagy baj, hiszen mindegy az asszonyoknak, hogy pénteken vagy vasárnap épül-e a lelkük, de nem szívesen hagynám egyedül az uramat a Monsignoréval. A sakkot illetően teljes köztük az egyetértés, halkította bizalmasra a hangját, de hogyha véletlenül politikára terelődne a szó, az nem biztos, hogy jól végződne. Anyám helyeslőn bólogatott, de szólni nem szólt. Nekem úgy tűnt, a patikusné asszony komolyabb támogatást vár tőle az aggályait illetően. Majd én vigyázok a patikus úrra meg a Monsignoréra, ajánlkoztam hát. Előbb mindketten meghökkentek, majd jóízűen nevetni kezdtek. Valahogy majd csak megoldjuk, mosolygott rám az a gyönyörű nő, mikor abbahagyták a nevetést, én meg nem bírtam róla levenni a szemem, mert csak úgy sugárzott az örömtől meg a boldogságtól.

Anička, te elmész szombaton a plébániára, bemutatkozni, mondta hirtelen elkomolyodva, mélyen a szemembe nézve, magasra felhúzott szemöldökkel. Jézuskrisztusszűzmária, jajdult fel anyám, és összecsapta a kezét. De rendesen menjél, időben, mikor a kilencet üti a templomtorony órája, te bekopogsz, érted, folytatta a Baláková patikusné asszony. Mert reggel kilenc órára beszéltem meg, hogy fogad, zárta le a fővárosi utazásról szóló híradást, és most a változatosság kedvéért anyámat nézte merőn. Annak kifutott minden vér az arcából, ahogy azt mondani szokás, bár én nem egészen hiszem ezt el, mert igaz ugyan, hogy anyám elsápadt, és máskor pirospozsgás arca hamuszürke lett, de annyit tudtam én is, hogy a vér nem megy csak úgy el, és hogy talán elég lenne egy kicsit megszúrni a megfelelő helyen, és kiderülne, hogy nekem van igazam, nem holmi népi bölcsességnek, és ebből azt következtettem ki, hogy a népi bölcsesség még annál is megbízhatatlanabb, mint egy olyan személy csenevész esze, aki annyira gyengeelméjű, hogy még a hülyék intézetébe sem veszik fel.

Valóban szép az írásod, dicsért meg a Monsignore,
mikor átnyújtottam neki a papírlapot, rajta a szöveggel, amit diktált; az itteni vidék ludák volt a múltban, és az itteni ludákok nem hódoltak be akkor sem, és nem hódolnak be most sem. Ebben az országban, amelyik éppúgy a miénk, mint a cseheké, a szlovákoknak ki kell vívniuk az őket megillető hatalmat, ki kell vívniuk a jogaikat. De bárhogy legyen is, a kormányzáshoz és uralkodáshoz kizárólag méltó feltételek mellett járulunk hozzá, olvasta, és elégedetten bólogatott saját szavai láttán. Letisztázod, az lesz a címe, hogy *Vezető pozícióban a ludák Felső-Nyitravidék*, aztán elküldöd a *Slovák*ba. Beleszédültem a gondolatba, hogy nekem is részem lehet egy újság megszületésében.

Szóval te tudsz magyarul?, kérdezte a Monsignore magyarul, miután végeztem a feladattal. *Hát persze*, vágtam rá az igazságnak megfelelően. Nem találtam furcsának a kérdést, csak anyám tördelte otthon a kezét, mikor hazamentem, és szórul szóra elmeséltem, mi történt a plébánián. *Nagyon jó,* bólintott a Monsignore, miután biztosítottam róla, hogy tudok magyarul. Ez nagyon jó, mondta, és folytatta is magyarul, hogy figyeljek jól, mert halkabban fog beszélni. Olyan idők járnak, hogy minden oldalon felbukkan valami ellenségeskedés, ezért bizonyos intézkedésekre volt szükség az elmúlt években, nagy személyzetet nem tartok, és az, amit mégis, színtiszta szlovák, mert minél több az ember, annál több a bűn, meg hát nem is kell belőlük annyi arra az időre, míg én itt megalszom péntekről szombatra, szombatról vasárnapra, vasárnapról meg hétfőre, nem kell énkörülöttem sokat ugrálni, hiszen leginkább a Balákéknál szoktam ebédelni, köszönd meg szépen a Mária nagyságos asszonynak, hogy olyan szép ajánlást adott neked, de ez maradjon köztünk, édesanyádat tiszteltetem, és ő se beszéljen erről másoknak. Szóval csak azt akarom mondani, hogy derék, becsületes emberekkel vettem körül magam, személyesen figyeltem oda rá, hogy helybéliek legyenek mind, akikről tudni lehet, hogy milyenek. A környékbeli falvak nacionalistáinak, teszem azt Zlatníkynak a megbízhatóságát például magam is megtapasztaltam. De jól mutat-

kozik Uhrovec meg Rybany is, és ez eddig rendben is lenne. Odaadók, szófogadók, de az élet néha meglepi őket ezzel-azzal, és ha nem értik a meglepetést, akkor a maguk módján magyarázzák, aztán meg jön a pletyka, a rágalom, az intrika. *Értesz engem, gyermekem?,* kérdezte, én pedig az igazságnak megfelelően válaszoltam, hogy nem értem, de megjegyzem, és otthon elgondolkozom rajta. Nem értettem, de nem azért, mert magyarul kérdezte. Azért nem értettem, mert csak bámultam őt, mint a kis Szent Teréz képét, amit az Orol moziban kaptunk. Tizenkétszer láttam a filmet; még anyám sem bírta ennyiszer megnézni ezt a csodás történetet az emberi jóságról. Elmondom rövidebben, köhintett a Monsignore. Bárki kérdezné is, hogyan jutottál ehhez a munkához itt nálam, mondjad azt, hogy édesanyád küldött be az iskolába ajánlásért, és hogy a Mathéfyová tanárnő irányított ide. De elég a beszédből, lássunk munkához.

Aztán dolgoztunk, az elejével sokat kellett magyaráznia, aztán már gördülékenyebben ment. A Monsignore mégis annak örült a legjobban, hogy kiderült, tudok írógépen is írni. A Balák gyógyszerész úrnál tanultam meg, mondtam, mikor csodálkozva pillantott rám. Szerettem gépbe írni a gyógynövény-herbáriumához készített jegyzeteit, magyaráztam meglepő tudásomat. Végül aztán, talán háromórányi folyamatos diktálás után a Monsignore kurtán megköszönte a munkámat, és felszólított, hogy jöjjek a jövő szombaton újra, ugyanebben az időben. És ha szeretnél egy kicsit magyarul olvasgatni, itt vannak a *Nyitramegyei Szemle* régi számai, mutatott a bekötött folyóiratokra és megsárgult újságok kupacaira az előszobai polcokon. Lapozgass csak benne bátran, ha engem netán feltartóztatnának valahol, vagy el kellene mennem hazulról, bökött aztán az üveges szekrényben sorakozó vaskos, aranyozott gerincű kötetek felé. Ha szeretnél valamit hazulra kölcsönvenni, azt is lehet, csak ne felejtsd el visszahozni. Vidd magaddal az ajánlást is, nyújtotta a takaros betűkkel telerótt lapot, és én ráismertem Mathéfyová tanárnő írására. Nem volt nálam semmiféle tok, meg zsebem se volt, lekapta hát az előszobai polcról a keze ügyébe kerülő legelső régi újságot, félbehajtotta, és becsúsztatta az ajánlást a megsárgult lapok közé. Tisztelettel megköszöntem, elköszöntem és elmentem.

Amint kiértem a kapun, sírva fakadtam. A Farskán nem járt egy lélek se, majdnem dél volt már, a templomtoronyból hallani lehetett azt a zsuh-zsuh hangot, ahogy a meglódulófélben lévő harang sóhajtásra bírja a levegőt, bár a Föld magva által lefelé húzott szíve még mozdulatlanul csüng az egyre dagadó örvény közepén, miközben az én szívem

majd kiugrott a helyéről, annyi váratlanság történt velem ezen a szombati délelőttön, hogy mikor jött az első kondulás, elsírtam magam, és a könnyeim egyenesen a bizonyítványra hullottak, amely igazolta, hogy minden szempontból alkalmas vagyok ennek a munkának a végzésére, tekintve, hogy nem csupán bírom az anyanyelvemet a szükséges színvonalon, hanem ortográfiai kérdésekben is felkészült vagyok, valamint a rám bízott feladatokhoz mindig felelősségteljesen állok hozzá, azokat rendesen elvégzem, elkötelezett híve vagyok demokratikus országunk eszméinek, valamint a nemzeti öntudatot illetően is példás leánya vagyok a csehszlovák nemzet szlovák ágának.

A Szentatya, XV. Benedek intervencióját követően értesülhettünk Wilson elnök békeközvetítő missziójáról,
olvastam anyámnak a hazahozott magyar újságból. Ő azonban szokása szerint csak hallgatott, de nem hallott engem. Igaz, nem szólt semmit, és nem is szólt rám, de láttam a konyhaablakon át a messzeségbe fordított arcán, hogy lelke és gondolatai még távolabbra kalandoztak a testétől, mint az én eszem szokott. Október végére, november elejére teszik a háború végét, folytattam mit sem zavartatva magam, mert élveztem a magyar nyelv hangzását. Ezt a hírt kétkedve fogadjuk, folytatta a szerző, bár senkinek sem lenne ellenére, ha megvalósulna. Soha nem töltötte még el az emberi szívet ily mély és őszinte vágyakozás a béke iránt. A meghatározhatatlan üresség, amely egyszeriben felbukkant az életünkben, olyan teherként telepszik az emberek gondolataira, hogy kiszorítja onnan teljesen a reményt. A félelem és rettegés, a vér szaga és az iszonyodás a hullláktól, a pusztulás és öldöklés – kereshetünk, és még inkább találhatunk-e ebben a körben friss, lélekvidító, életteli jókedvet? Az életben maradás ösztöne oly elemi erővel buzog fel, hogy félresöpör minden

rokoni érzést, tönkreteszi a legnemesebb emberi viszonyulásokat. Tiszo József tábori segédlelkész, 1915. szeptember 29. A keleti fronton írott hadinaplójába a következőket is feljegyezte: Parasztruhát vásárolok a legkülönbözőbb színekben, és ha nem használom fel itt, akkor hazaviszem, kellemes emlékeképpen a galíciai és orosz télnek. Hogy lehet azt túlélni, ha az ember ilyen messzire kerül otthonról, kérdeztem anyámat, miután belenéztem a bátyám után maradt iskolai atlaszba. Mit mondtál?, kérdezte anyám, én pedig nem ismételtem meg a kérdést, mert nem akartam őt feldühíteni.

Anyám viszont megismételte a sajátját, így kérdeztem inkább valami mást. Hogyan lehetett a Monsignoréból bánovcei plébános, ha egyszer olyan messze volt innen? Anyám vállat vont, és arról kezdett beszélni, milyen más volt minden a Nagy Háború előtt, hogyan szeretett bele az én semmirekellő apám, hogyan törte össze a szívét, és hogyan csatlakozott aztán a szocialistákhoz a Dubček nevű cimborájával, aztán hogyan hagyta őt magára a két gyerekkel, és tűnt el valahol Amerikában, ekkor már kiabált, aztán sírva fakadt, aztán lecsillapodott, aztán bámult ki megint az ablakon. A kérdéseimről teljesen elfeledkezett. Nem vártam meg, míg kiabálni kezd újra, szórul szóra ismertem a kifakadásait, meg azt a pusztító ürességet, ami a szemébe ült a végén. Fogtam magam, és kiszaladtam az utcára, hiába kiabált utánam, nem néztem hátra, nem álltam meg.

Anyám azt mondta, hogy a Monsignore a Nagy Háború előtt, még ifjú káplánként győzte összeadni Janko Jesenský írót és jegyzőt Július Botto, a nagy pánszlávista leányával, feleltem a patikus úrnak, mikor megkérdezte a vényezőben, miért érdekel, hogy lehet azt túlélni, ha az ember messzire kerül otthonról. Ez még kilencszáztizenháromban volt, magyarázta türelmesen, aztán tovább törte a rézgálicot a porcelánmozsárban, de én láttam rajta, hogy szívesen tér vissza azokba az időkbe. És csak aztán, tizennégyben tört ki a Nagy Háború. Július Botto elsősorban azzal tűnt ki, hogy történészként minden figyelmét Ľudovít Štúr személyére és munkásságára fordította, kapcsolódott be a diskurzusba a patikusné asszony.

Észre sem vettem, hogy bejött a vényezőbe. Milyen kár, hogy nem érhette meg ezt a napot, sóhajtott, és a templom mögötti téren álló szoborra mutatott. Befejezték, felavatták... Háromnegyed éves késéssel, vigyorodott el a patikus úr, fel sem tekintve a munkájából. De befejezték, hangsúlyozta immár emeltebb hangon a patikusné asszony. Komoly elégtétele ez a vidék lakóinak vallási és nemzeti érzületük terén, tette még hozzá, miközben meghatottan nézett kifelé a vényező nyitott ajtaján meg a patika kirakatán át a térre.

Pont arra nézel, ahol a deszkafal mögött hosszú heteken át építgette a romantikus-nacionalista beállítottságú Kurtha professzor és a nagytiszteletű Monsignore idealista vágyakozásának eleget téve az a pozsonyi Pospíšil nevű szobrász a kissé darabosra szoborított, ám egyébként hibátlan mását a neves goethei pillanatnak, utánozta a patikus úr a feleségét azon a hangon, amit az a keresztény nőegyleti gyűlésekről hazatérve szokott használni. Nekem egy ilyenfajta kommentár a patikusné asszony önmeghatódásához sosem jutott volna eszembe. Soha életemben nem voltam annyira szabad ott belül és annyira bátor, hogy olyan szavakat mondjak, amelyekhez nem volt megélt valóságom. A patikus úrnak viszont igen, és fel se emelte közben a tekintetét a rézgálicos mérőedényből. Harminchatban fogyott belőle bőven, a bánovceiek részint incifinci szőleiket gondozták vele, részint pedig olyan betegségek gyógyítására használták, amelyekről tisztességes bánovcei polgár még suttogva se beszélt. Nem beszéltek, csak nagy mennyiségben vásárolták a kúrálásukhoz szükséges szert a Balák-patikában.

Július Botto nem érdemli, hogy erőfeszítéseinek eredményéről ilyen tiszteletlenül beszéljünk, rótta meg a férjét a patikusné asszony. De drágám, hol itt a tiszteletlenség, csitította egyből a patikus úr. Le a kalappal előtte. Szépséges felesége kissé elbizonytalanodott, mivel a hangnem és a tartalom is rendben volt, csak épp nem passzoltak a patikus úrhoz. Hiszen a Štúr-emlékmű felállításának ötlete tőle származik, Botto professzor úr éppen azzal érdemelte ki a kemény üldöztetést az Apponyi-féle oktatási rendszer által, hogy még a Monarchia idején, Štúr születésének századik évfordulójára erőltette volna a legnagyobb szlovák szobrának emelését. Hisz mondom, le a kalappal... Nem fejezte be. Csapódott az ajtó. Észre se vettük, mikor és miért döntött

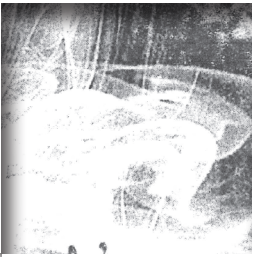

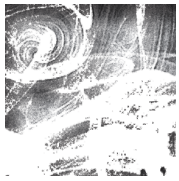

a felesége a váratlan távozás mellett. Nemzetileg öntudatosnak lenni akkor, folytatta a patikus úr, mikor ez sok esztendei tömlöccel járhat, mégiscsak más, mint nacionalistának lenni akkor, amikor ez a divat. Csakhogy közbejött a Nagy Háború, és háborúban nem szokás emlékműveket állítani, ráadásul a háborúnak nem lett se oly gyorsan, se oly büntetlenül vége, mint azt mindenki várta. Vagyis Botto professzor úr ötlete, hiába több mint negyedszázados, egyszeriben pont jól jön nekünk, hát nem igaz, kacsintott rám a patikus úr, mikor a felesége távozása után elmondta mégis ezt a régi históriát. Az emlékmű felállításával nem néhány hónapot, hanem néhány évtizedet késtek, ötlött fel bennem, így ezt a rend kedvéért hangosan ki is mondtam. A patikus urat igencsak elszórakoztatta az én számodozásom. És lenne itt még egy közkeletű apróság, lépett ki a patikus úr a pult mögül, hogy elmenjen egész a térre néző ablakig. Jesenský sógora soha nem egyezett volna bele, hogy a bánovceiek olyan helyen emeljenek szobrot Štúrnak, ahol a középkor óta a városi pellengér állt. Pellengér?, meresztettem tágra a szemem. Pellengér, bólintott a patikus úr. Szégyenpad.

Mészáros Tünde fordítása

ILLUSZTRÁCIÓ MARTINA STRAKOVÁ *KÉPESLAPOK LÁTHATATLAN VÁROSOKBÓL („POHĽADNICE Z NEVIDITEĽNÝCH MIEST")* MŰVÉHEZ, 2019

BOLEMANT LILLA

KÉT NEMZET KÖZÖTT L. KISS IBOLYA[1]

NŐK EGY KIS IRODALOMBAN

A női írók, és e csoporton belül is a (cseh)szlovákiai magyar kisebbségi irodalomba sorolt női írói műveinek kutatása egy szinte láthatatlan csoport újrafelfedezését is jelenti. Eddigi és jelen kutatásaim[2] célja, hogy hozzájáruljak egy elfeledett kisebbségi női irodalmi hagyomány feltárásához, amely az egész magyar irodalmon belüli női irodalmi hagyomány kiegészítése lenne. Ez egy olyan, retroaktív hagyományépítést jelent, amely mellett Menyhért Anna érvel, és amely véleménye szerint garancia arra, hogy a mai nőirodalom nem felejtődik el. Meg kell találnunk a módját annak, hogy a nők vissza- és bekerüljenek a magyar irodalmi kánonba, még ha úgy tűnik is, hogy ez nem olyan egyszerű.[3]

Lehetséges-e ez egyáltalán, és ha igen, mi lehet a módja? Séllei Nóra megfogalmazása szerint ugyanis „[…] a feminista irodalomkritika tulajdonképpen többet nyer a kánon dekonstrukciójával, mint az írónők beillesztésével a hagyományos kánonba, mert míg ez utóbbi sok esetben azt igényli, hogy Hamupipőke nővéreihez hasonlóan a szövegek nagy részét meg kellene csonkolni ahhoz, hogy beleférjenek a királyfi által felkínált és olyannyira vágyott üvegcipellőbe, addig a kánon alapfeltevéseinek a megkérdőjelezése azt jelenti, hogy elkezdik vizsgálgatni, ugyan kinek az érdeke az, hogy csak bizonyos típusú női lábak férjenek bele a cipellőbe. És továbbmenve: miért van az, hogy épp olyan formájú cipőt kell a női lábon viselni, miért is üvegből van az a cipellő, miért is olyan a sarka, miért olyan rövid és keskeny, miért olyan az alapja, a talpa – majd a kérdésekre adott válaszok fényében létrejöhet egy új modell, amelyet ugyanakkor sosem lehet egyszer s mindenkorra stabilizálni, rögzíteni […]”[4]

1 A tanulmány a Kisebbségi Kulturális Alap anyagi támogatásával 2019-ben megvalósult kutatás eredményének egy része.

2 Bolemant Lilla, *Női hangok. Berde Mária, Földes Jolán, Szenes Piroska és Zilahy Lajos regényei*, Phoenix Library, Pozsony, 2016. B. L., *Nőképek a (cseh)szlovákiai magyar irodalomban = Nőképek térben és időben*, szerk. Kegyesné Szekeres Erika), Miskolc, Publicationes Universitatis Miskolcinensis, Sectio Philosophica Tomus XIX, Fasc. 1, 2015, 55–68., https://anzdoc.com/nkepek-a-csehszlovakiai-magyar-irodalomban-bolemant-lilla-1.html, B. L., *Ordódy Katalin és a női irodalmi hagyomány*, Irodalmi Szemle, 2018/4, 30–35.

3 Menyhért Anna, *Női irodalmi hagyomány*, Budapest, Napvilág, 2013, 19.

4 Séllei Nóra, *Mért félünk a farkastól. Feminista irodalomtudomány itt és most*, Debrecen, Kossuth, 2005, 127.

Az irodalmi kánont férfiak és férfi szempontból alakították, mivel a nők hosszú évszázadokig közel sem kerülhettek a tudomány és a művészetek világához. Így az irodalmi műfajok és témák is ahhoz igazodtak, ami a férfiak számára fontos volt – állapítja meg Gerda Lerner.[5] A szövegek emberek – szerkesztők, írók, kritikusok, olvasók, tudósok, újságírók, könyvterjesztők, könyvesboltosok, könyvkiadók – közvetítésével és intézmények által meghatározott keretek között kerülnek kapcsolatba egymással. Érdekviszonyok és hatalmi viszonyok is alakítják egy-egy korszak, kultúra, csoport közös ízlését – állítja Menyhért Anna.[6] A magyar irodalomban többek között a 19. századi Gyulai Pál volt az egyik meghatározó kritikusa a nők irodalmi szerepvállalásának, amikor kimondta, hogy a nőknek csupán néhány gyengébb húr áll rendelkezésükre az irodalomban.[7] Ez a fajta vélemény végigkíséri a nők irodalmi tevékenységét az egész huszadik században, és kisebb-nagyobb mértékben mind a mai napig felbukkan a művek értékelésében.

Manapság úgy tűnik, a nőket semmi sem gátolja abban, hogy írjanak, és műveik az irodalom részévé váljanak. Ennek ellenére még mindig nagyon kevés női névvel találkozunk a lexikonokban, irodalomtörténeti kiadványokban, nem beszélve a tankönyvekről és magáról a tananyagról.

Tehát dekonstrukció és/vagy kánonalkotás? Bármelyik utat választjuk is, a végeredmény az kell hogy legyen, hogy a nők végre láthatóvá váljanak az irodalom történetében is!

KISEBBSÉGI ÁTOK

A Csehszlovákia, majd Szlovákia területére vonatkoztatott kisebbségi/nemzetiségi irodalom fejlődését többször is megtörték a politikai változások. Felső-Magyarországon a Budapest-közeliség miatt azonban a korábbi évszázadokban sohasem alakult ki olyan különálló, jellegzetes identitás, mint amilyet az erdélyi magyar-

5 Gerda Lerner, *The Majority Finds Its Past: Placing Woman in History,* Chapel Hill, University of North Carolina Press, 2005, 168–169.
6 Menyhért Anna, *i. m.,* 14.
7 Gyulai Pál, *Bírálatok, cikkek, tanulmányok*, Budapest, Akadémiai, 1961, 49.

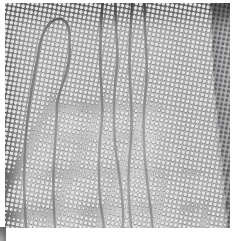

ság képvisel. A jelen tanulmányban vizsgált korszakban, a második világháború alatt és után, az irodalomnak ismételten az újrakezdés feladatát kellett felvállalnia a politikai helyzet miatt (a csehszlovákiai magyarokat ebben az időszakban megfosztották állampolgárságuktól, minden intézményt, szervezetet, egyesületet megszüntettek), és az irodalmi élet csak az 1950-es években indulhatott újra. A nemzeti identitás, kultúra és nyelv megőrzése és megerősítése tehát újra az irodalom elsődleges feladata lett.

Ez a regionális kis irodalom tehát mintha kialakulásától kezdve hiába próbált volna visszamenőleg érvényességet szerezni voltának, és kialakítani egy előremutató hagyományt. Az állandó politikai változások, a háborúk pusztítása, a határváltozások megszakították a fejlődését. Bárczi Zsófia is leszögezi, hogy a „csehszlovákiai magyar irodalom" vagy „szlovákiai magyar irodalom" gyűjtőfogalommal illetett szövegek nem egy hagyomány folytonosságából nőnek ki. A lehetséges hagyomány többszörösen megszakított. Az ötvenes-hatvanas években induló írók nem ismerik a két világháború közti csehszlovákiai magyar irodalmat. […] [8] Kifejti továbbá, hogy a későbbiekben ezt a hiányt antológiákkal próbálták megszüntetni, a válogatás egy részének szempontjai azonban teljesen tisztázatlanok maradtak.

L. KISS IBOLYA (1895–1980)

L. Kiss Ibolya neve a korabeli antológiákban egy ideig rendszeresen szerepelt, mivel elbeszélései és regényei két olyan témát dolgoztak fel, amely társadalmi aktualitásában nagyon fontos volt a szlovákiai magyarság számára. Az egyik a Szlovákia területén élt magyar történelmi és irodalmi hősök története, a másik pedig a magyar–szlovák együttélés problémaköre.

L. Kiss Ibolya 1895. január 23-án az erdélyi Érbogyoszlón született. A nagyváradi premontrei gimnáziumban kitüntetéssel érettségizett mint magántanuló. A budapesti orvosi egyetemen szerzett diplomát, ami a huszadik század elején

8 Bárczi Zsófia, *A másság reprezentációja. Magyar regények Szlovenszkón*, Nyitra, Konstantin Filozófus Egyetem, 2014, 12–13.

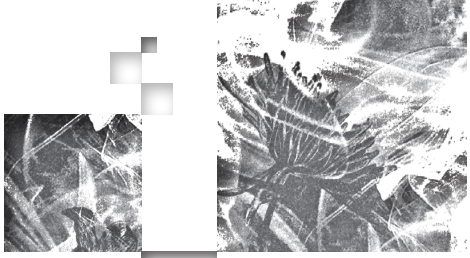

még nem volt gyakori a nők körében, hiszen csak ebben az időben kerülhettek be az egyetemekre. Az egyetem befejeztével a Rókus Kórház bőrgyógyászati osztályán mint pácienssel ismerkedett meg későbbi férjével, a szlovák Miloš Lacko liptószentmiklósi mérnökkel.[9] 1921-ben költözött férjéhez Csehszlovákiába, Liptószentmiklósra, ahol nyugdíjazásáig pszichiáterként működött. Férje öt nyelven beszélt, olvasott, felesége írásainak legszigorúbb kritikusa, állította róla az írónő.[10]

L. Kiss Ibolya nevével a Živena szlovák nőszervezet helyi tagjai között is találkozunk, több előadást tartott képzőművészetről és irodalomról. A fürdőidényben tíz éven keresztül a nyugat-csehországi Františkovy Lázně fürdőhelyen dolgozott (1928–1938). Csehszlovákia felbomlása után magyar származása miatt nem dolgozhatott orvosként, ekkor kizárólag az írásnak szentelte idejét. A második világháború ideje alatt férjével támogatták a felkelőket, kórházat rendeztek be az evangélikus egyház egyik épületében.

A háború után visszatérhetett az orvosláshoz. 1966-ig gyermekorvosként dolgozott, majd a liptószentmiklósi kórház pszichiátriai osztályán, ahol alkoholellenes tanácsadást is vezetett. Munka- és hivatásszeretetéről Fábry Zoltánnak írt leveleiből tudhatunk meg sokat, akivel állandó levelezésben állt. Az egyikben leírja például, hogy három hétig egyedül vezette a pavilont, amikor főnöke szabadságra ment: 56 beteget ápolt, közben a rendelőt is vitte, és havi három éjszakai inspekciót. De örömmel végzi, mert szeret dolgozni, szereti a „kedves őrültjeit". S mellette alkoholisták ellenőrzését is végezte.

9 Fukári Valéria, *Aki kiállt a deportált családokért*, Új Szó, 2005. június 18. https://archivum.ujszo.com/cimkek/csaladi-kor/2005/06/18/aki-kiallt-a-deportalt-csaladokert, letöltve: 2017. 12. 12.

10 L. Kiss Ibolya *Fábry Zoltánnak*, levelezés, Bibliotheca Hungarica, Somorja, TR KNA-20.

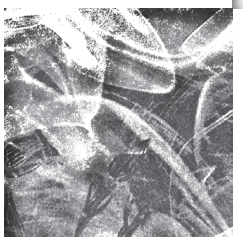

A Lacko házaspár gyermektelen maradt. Milan M. Harminc, a híres szlovák építész tervezte villában laktak, amely ma is áll, ugyan átépítve, a Kuzmányi utcában. 1966. január 12-én férje meghalt, ő ezután még néhány évig Liptószentmiklóson maradt, majd 1971-ben Budapestre költözött, ahol 1980. június 18-án hunyt el. Férjével együtt a vrbicei temetőben temették el Liptószentmiklóson.

ELBESZÉLÉSEK, VERSEK

Első írásai még nagyváradi tanulmányai idején jelentek meg. A premontrei gimnáziumban Juhász Gyula volt az irodalomtanára, erről több írásában is megemlékszik.[11]

Verseket, elbeszéléseket, színműveket, regényeket és egy tudományos monográfiát is írt. Irodalmi kutatásokat végzett, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Csokonai-díjjal jutalmazta, mert hiteles dokumentumokkal alátámasztva megcáfolt a Balassi-vitában egy téves állítást, amely kétségbe vonta, hogy Balassi Hybbén van eltemetve.

Szlovák folyóiratokba és a Csehszlovák Rádiónak is írt. 1962-től a Szlovák Írószövetség tagja volt, részt vett a szlovák és a magyar szekció ülésein is, mivel jó kapcsolatot tartott mind a magyar, mind a szlovák írókkal.

Első darabját, a *Bilincsek* címűt 1937-ben írta a Tolsztoj-házaspár életéről az író felesége, Szofja Andrejevna Tolsztaja és a liptói származású Dušan Makovický, Tolsztoj háziorvosa feljegyzései alapján. L. Kiss Ibolya a színművet megjelenése előtt elküldte a Makovický családnak, akik pedig Jozef Gregor Tajovský szlovák író véleményét is kikérték. Tajovský véleménye szerint a szerkezet, a szereplők jellemzése és a cselekmény izgalmas. Jozef Škultéty a szerzőnek címzett levelében szintén elismerését fejezte ki. Tolsztoj lányához is eljutott a mű, aki azt elhelyezte a Tolsztoj-múzeumban. A darabot *Putá* címen szlovák fordításban Andrej Bagar rendezésében előadták. Bagar a rádióba is elvitte, hogy adják elő a Tolsztoj-évforduló alkalmából. A mű csak szlovákul jelent meg, a Matica slovenská kiadásában. Magyar nyelven csupán egy részlete jelent meg a Magyar Albumban[12], jóval később pedig az Irodalmi Szemlében.[13] A pozsonyi magyar könyvkiadó nem adta ki, mert: „…A mű eszmei vonala idealista és megtévesztő.

11 L. Kıss Ibolya: *Juhász Gyula tanítványa voltam*, Irodalmi Szemle, 1960/3, 408–410.
12 L. Kıss Ibolya, *Bilincsek* (drámarészlet), Magyar Album, V. kötet, 34–39.
13 L. Kıss Ibolya, *Bilincsek*, Irodalmi Szemle, 1959/2, 233–241.

Egy ma születő műtől marxista szemléletet várunk. Ma az ilyen művek csak zavarólag hatnának… Spengler azt írta Tolsztojról: Tolsztoj Krisztusról beszélt, de Marxot gondolta."[14]

Ugyanebben az évben adta elő a liptószentmiklósi Živena L. Kiss Ibolya következő színművét *Hózivatar* címmel (*Snehová víchrica*), amelyet Oľga Albini-Janošková fordított szlovákra. 1938 májusában ezt a darabot a prágai *Művészkör* (*Umelecká beseda*) is előadta. A színművet 1958. szeptember 14-én sugározta a Szlovák Rádió is.

Negyedik gyerek címmel még egy színművet írt az írónő a Vígszínház rendezőjével, Hegedűs Tiborral közösen. A darab a Madách házaspárról szól, a negyedik gyerek pedig *Az ember tragédiája.* Úgy volt, hogy Váradon kerül bemutatásra Tőkés Annával a főszerepben, de mire sor került volna a premierre, kitört a háború. [15]

ELBESZÉLÉSEK

Diri-dongó címmel jelent meg L. Kiss elbeszélésgyűjteménye[16], amelyben főként a magyar irodalom jelentős szerzőinek életéből vett romantikus történeteket írt le. Ezek közül több megjelent a Toldy-kör kiadványaiban, a Szlovákiai Magyar Honismereti Könyvtárban, a Tátra folyóiratban[17], a Népnaptárban, a Magyar Naptárban, a Toldy-kör irodalmi évkönyveiben és a Dallos István szerkesztette Magyar Albumban.

Elbeszélései újabb kötete *Tátraalji rapszódia* címmel jelent meg több évvel később.[18] Tartalmát tekintve az addig megírt elbeszélések javított és bővített változatát kapta kézbe az olvasó. Igaz történeteken alapuló, romantikusan kiszínezett történeteket olvashatott benne olyan híres személyiségekről is, akik valamilyen módon kapcsolódtak a régióhoz, a régi Felső-Magyarország területéhez. Az elbeszélésekben felbukkan Csokonai, Balassi, Vörösmarty, Katona József, Petőfi, Madách, Jókai, Juhász Gyula, Fráter Erzsébet, de Beethoven, Mátyás király, és Kupeczky, a nürnbergi festő is.

„Szenvedélyes hagyománytisztelete az a kapocs, amely őt vidéki elszigeteltségében is összeköti kulturális életünkkel." – írja róla Csanda Sándor.[19] „Számos írónkról nem

14 L. Kiss Ibolya *levele Fábry Zoltánhoz*, 1960. január 24., Bibliotheca Hungarica, Somorja, TR KNA-20.
15 L. Kiss Ibolya *levele Fábry Zoltánhoz*, 1962. május 11., Bibliotheca Hungarica, Somorja, TR KNA-20.
16 L. Kiss Ibolya, *Diri-dongó,* Pozsony, Veritas Kiadóvállalat, 1939.
17 Tátra: A Magyar Élet és Irodalom Szlovenszkói Szemléje, szerk. Tamás Mihály (szerkesztőség: Kassa, Masaryk körút 27.).
18 *Tátraalji rapszódia: Történelmi karcolatok*, Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956.
19 Csanda Sándor, *Tátraalji rapszódia*, Szocialista nevelés, 1956/5. 61–62.

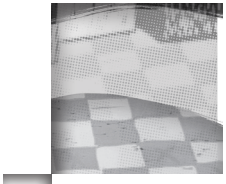

csak érdekeset, hanem önálló kutatásokra támaszkodva újat is tud mondani (Balassi, Jókai, Madách) – folytatja.

De nemcsak magyar történelmi hősökről alkot a valóságon alapuló romantikus történeteket, hanem például a szlovák nép Rózsa Sándoráról, Juro Jánošíkról[20] is. Jánošíkot a legenda szerint elfogták, elítélték és egy kampót a bordái közé szúrva felakasztották. Két pandúr éjjel titokban ellopta Jánošík holttestét, hogy a kurucok jelöletlen sírja mellé temessék, merthogy közéjük tartozott, velük harcolt Rákóczi seregében. Feltűnik azonban Pongrácz Éva nemesasszony, Juro gyerekkori szerelme, aki sokszor búj tatta a betyárt a pandúrok elől, hogy utolsó búcsút vegyen szerelmétől.[21]

A NAGY CÉL

Egy másik hasonló, a szlovák és a magyar történelmi hősöket új szempontból – a közös történelem szempontjából bemutatott – történet *A nagy cél* című regény[22], amely Mátyás király tervéről szól, amely szerint a Dunavölgyben élő népeket egy nagy birodalomba tervezte tömöríteni. Ennek a birodalomnak az élére képzelte a fiát, Corvin Jánost, Liptó hercegét, akinek édesanyja egy liptói szlovák nő volt. L. Kiss Ibolya a helyszínen végzett kutatásai alapján öntötte regényes formába a Mátyást szerető szlovák asszony történetét.

A regény mottójaként egy Hunyadi Mátyástól származtatott idézetet választott: „[…] nem hallgathatjuk el, hogy az uralkodók sorsát szánalmasnak tartjuk, mert kénytelenek háborút viselni, melyek gyakran diadalokat teremnek, de mindég emberi vér özönét ontják […] Mennyire irigylendők az írók, kik az erény és irodalom babéraiért küzdenek, s így a fegyverek vad zaját az uralkodókkal is felejtetik […]”.

20 L. Kiss Ibolya, *Ballada egy zivataros éjszakáról*, Népnaptár, 1957, VIII. évfolyam, Szlovákiai Szépirodalmi Kiadó, 74–79.

21 *Uo*.

22 L. Kiss Ibolya, *A nagy cél*, Budapest, Bárd Ferenc és fia, 1952.

TÚL A FOLYÓN

Legjelentősebb műveként a *Túl a folyón* című regényt említik kritikusai, amely a csehszlovákiai magyarság második világháború alatti és utáni történetét tárgyalja. „Lacko Ibolya ebben úttörő módon ábrázolta a magyar kisebbség helyzetét Szlovákiában." – írja a liptószentmiklósi múzeumi katalógus 2011-ben.[23]

Görömbei szerint L. Kiss Ibolya művészi fejlődésének gátja idealizáló hajlama, amely erős rokonságot mutat a sematizmussal. Elismeri viszont alapos műveltségét és pszichológiai érdeklődése fontosságát.[24] „A harmadik személyű elbeszélő dúsított líraisága súlytalanítja a történelem hitelét, szimplifikált történelmi látású a regény, történelemszemlélete egyoldalúan moralizáló" – írja a regényről Görömbei.

A női történelmi regényekre viszont nagyon gyakran érvényes, hogy a történelmi és politikai háttér valóban csak háttér ahhoz, hogy bemutassa az emberi gyarlóságot és emberi nagyságot, és megalkosson egy olyan – esetünkben női és egyúttal kisebbségi identitást, amely a múlt példáit felhasználva mutat új lehetőséget az emberhez méltó élet megteremtéséhez.

Történelmi regényként, és a csehszlovákiai magyarság második világháború alatti és utáni történetének regényeként is tekinthetünk A *Túl a folyón*[25] című műre. A regény hősei a történelem egy viharos időszakában élik életüket és élik meg szerelmüket: a 19–20. század fordulójának földesúri életét élő apa, a főszereplő Anna, aki már az új lehetőségeket megragadva orvos lesz, és a folyón túli országban élő zenész, akinek apja bőrgyáros.

A folyón inneniek és túliak ősidők óta gyűlölik egymást valami régmúltban elkövetett súlyos sérelmek miatt. Egy magyar orvosnő és egy szlovák hegedűművész szerelmének történetén keresztül bontakozik ki a második világháború előtti, alatti és utáni évek története. A folyón túliak, a folyón inneniek, a túloldaliak, az innenső oldaliak, a birodalmiak, a köztársaságiak – általánosabb értelmet kölcsönöznek a témának ezek meghatározások, egyértelmű viszont, hogy a regény az életrajzi vonatozásokon túl a kor embertelenségét hivatott bemutatni.

23 *Literárny salón Marienky Lackovej. Katalóg z výstavy*, Liptovský Mikuláš, Mestské múzeum, 2011.

24 Görömbei András, *A csehszlovákiai magyar irodalom 1945–1980*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982, 147–148.

25 L. Kiss Ibolya, *Túl a folyón*, Pozsony, Szlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó, 1957.

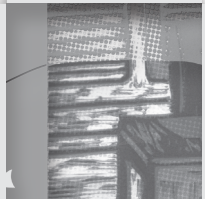

A tolsztojánus elveket valló orvosnő az egyensúlyt keresi a két véglet között, apja és apósa nővére képviseli az elvadult és megmagyarázhatatlan, de annál erősebb zsigeri gyűlöletet, amely a két nép között feszül. Anna az idegenbe elhurcolt családok védelmében levelet írt a Vöröskereszt országos vezetőjének. Fukári Valéria említi, hogy a történtek megírásáért a regény megjelenése után L. Kiss Ibolyát a szlovákiai magyar sajtó egy része megtámadta, 1958-ban regényét kivonták a forgalomból, és néhány évig tilalmi listán volt.[26] L. Kiss Ibolya pedig valóban levelet írt Alica Masarykovának, a Csehszlovák Vöröskereszt elnökének, amelyben felszólította őt a magyarok deportálásának kapcsán az emberibb bánásmódra:

„[…] Mint méltóztatik tudni, Dél-Szlovenszkó magyar lakosságát áttelepítik Csehországba. A kitelepítések órák alatt, meglepetésszerűen mennek végbe, a deportálásra kijelöltek megkérdezése nélkül, erőszakkal. Hogy ez a mód mind az emberi jogokkal, mind édesatyjának, Masaryk elnöknek humánus és keresztényi világnézetével éles ellentétben áll, arra most nem akarok kitérni. Nincs jogom bírálni a mai jogrendszert. De mint érző ember, az ön szívét szólítom, Doktornő, s kérem, hasson oda, hogy ezekhez a transzportokhoz legalább vöröskeresztes nővéreket küldjenek ki, olyanokat, akik ismerik a szív törvényeit, s emlékeznek még arra a kihalófélben lévő érzésre, amelyet felebaráti szeretetnek hívunk, hogy segítsék a kitelepített betegeket és gyermekeiket […] Úgy gondolom, hogy a gyermeket nem lehet büntetni azért, mert beleszületett egy megváltoztathatatlan helyzetbe, s hogy a világpolitika azt a területet, amelyen éltek, hol az egyik, hol a másik államhoz csatolta."[27]

26 Fukári Valéria, *Aki kiállt a deportált családokért,* Új Szó: https://archivum.ujszo.com/cimkek/csaladi-kor/2005/06/18/aki-kiallt-a-deportalt-csaladokert, letöltve: 2017. 12. 12.

27 Vadkerty Katalin, *A kitelepítéstől a reszlovakizációig. 1945–1948. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1949 közötti történetéről,* Pozsony, Kalligram, 2007. 521. Előtte: Vadkerty Katalin, *A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről*, Kalligram, Mercurius Könyvek, 2001; Vadkerty Katalin, *A deportálások: A szlovákiai magyarok csehországi kényszerközmunkája 1945–1948 között*, Pozsony, Kalligram, Mercurius Könyvek, 1996, 158.

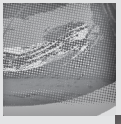

A regény a nacionalizmus vádjával tiltólistára került. Emil Bohuň *Pieseň o priateľstve* címmel írt róla elismerő kritikát a Kultúrny život-ban[28] L. Kiss Ibolya Fábry Zoltánnak írt levelében megemlíti: „Míg a szlovák lap elismeréssel emlékezett meg a magyar írónő könyvéről, addig írásomat a magyarság hivatalos lapja, az Új Szó arra sem tartotta érdemesnek, hogy megemlítse.[29]

Az Új Szó és a Hét főként negatív kritikával illeti, miközben nem közlik L. Kiss írásait, ugyanazokat az írásokat viszont a szlovák lapok lehozzák fordításban. Dobos László az Új Szóban elutasító kritikát ír a könyvről[30]: „az együttélés szükségének bizonyításán kívül a dzsentri polgári élet alkonyának dokumentálása" szerinte a mű, eszmei következetlenséggel, felületességgel vádolja a szerzőt, aki passzív humanizmust művel, tudomásul veszi a háborút, a nyomort, de nem tesz semmit. „A szeretet az emberség alapvonása, de a szeretet mint erkölcsi norma hirdetése keresztény utópia" – veti az író szemére Dobos.

A könyv viszont nagyon gyorsan elfogyott, a szerző sok gratuláló levelet kapott az olvasóktól. Megpróbálták ugyan politikailag bojkottálni a szerzőt, két negatív cikk jelent meg az Új Szóban, a csallóközi nemzeti bizottságokat felszólították, hogy tartsanak gyűléseket a könyv ellen. Ez viszont óriási reklám volt a könyvnek, mert még jobban keresték, és kézről kézre adva olvasták.[31] „Magyar részről megbotránkoztak a vöröskői templomszentelésről írt sorokon, amikor egy magyar szolgabíró a hívekre lövetett, de a csallóköziek elhurcolásáról írt sorokon nem" – írja a szerző egyik Fábrynak címzett levelében. Az Új Szó főszerkesztője azt mondta, hogy „magukat gyűlölték Nyárasdon", a nyárasdiak a szerző elmondása szerint éppen aznap két szekeret és egy lovaskocsit küldtek elé az állomásra, és három ebédre invitálták.

28 Emil Bohuň, *Pieseň o priateľstve*, Kultúrny život, 1958. jan. 3.

29 L. Kiss Ibolya *levele Fábry Zoltánnak*, 1958. február 21. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja.

30 Dobos László, *Eszmei tisztánlátást az irodalmi művekben: Megjegyzések L. Kiss Ibolya könyvéhez,* Új Szó, 1958. március 15.

31 L. Kiss Ibolya Fábry Zoltánnak szóló levelében mellékeli Dobos Lászlónak írt levele másolatát. 1958. 10. 16. Bibliotheca Hungarica, Somorja, TR KNA-20.

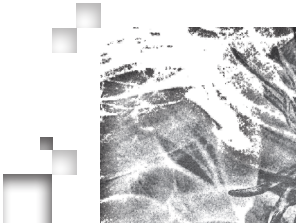

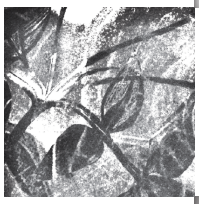

KRITIKA: IRODALOM ÉS POLITIKA

Fábry Zoltánhoz írt leveleiben említi, hogy 1960-ban tudta meg, miért nem kívánatos író ő a pozsonyi magyar irodalmi körökben, és miért nem közli írásait az Új Szó és a Hét, miközben a Kultrúrny život fordításokban közli mindet. „A férjem 150 évvel ezelőtt született ősapja miatt degradáltak" – írja, aki egyszerű tímárból szorgalmas munkával, fiaival és a rokon férfiakkal együtt három generáción keresztül új technológiákat kidolgozva és bevezetve a legnagyobb bőrgyáros vállalkozássá nőtték ki magukat.[32] Még a magyarországi megjelenését is úgy érzi, akadályozzák az otthoni jóakarói. Küldött a Magyar Nemzetbe Eötvös Lorándról egy cikket, leközölték, de a következőket Jókairól, Chopin Karlsbadi leveléről (L. Kiss Ibolya találkozott Chopin rokonával, Križanowsky Máriával) már nem.

Elvették a kedvét az írástól. 1962-ben megtiltották, hogy Pestre utazzon, és itthon sem adhatta ki írásait.

AZ ASSZONY TRAGÉDIÁJA

A Madách-kutatás is számon tartja munkásságát, ugyanis Fráter Erzsébet életét kutatta, és egy tanulmánykötetet jelentetett meg kutatásai eredményéről *Az asszony tragédiája*[33] címmel. Pszichiáterként pontos kórképet festett Fráter Erzsébetről, amellyel részben magyarázta sorsát, és rehabilitálta őt a közvélemény szemében. Tanulmányát beküldte a Bossák utcai magyar kiadóhoz, ahol elutasították, mert „sértő a Madách-családra nézve, és ellenkezik a közfelfogással". „Hallatlan rövidlátás. Hiszen éppen azért írtam meg, hogy megcáfoljam a 'közvéleményt'" – írja a szerző Dobos Lászlónak szóló levelében, válaszként Dobos durván elutasító levelére, kritikájára.[34]

32 L. Kiss Ibolya Fábry Zoltánnak, 1960. október 28. Bibliotheca Hungarica, Somorja, TR KNA-20.

33 L. Kiss Ibolya, *Az asszony tragédiája*, Tatran Könyvkiadó, Bratislava, 1960.

34 L. Kiss Ibolya Fábry Zoltánnak szóló levelében mellékeli Dobos Lászlónak írt levele másolatát. 1958. 10. 16. Bibliotheca Hungarica, Somorja, TR KNA-20.

L. Kiss Ibolya a Madách család még élő tagjaival, Madách-kutatókkal találkozva, levéltári kutatásokra támaszkodva írta meg monográfiáját Fráter Erzsébetről. A valóság feltárásához jelentősen hozzájárult pszichiáteri végzettsége és gyakorlata, amely segítségével elemezte Madách feleségének betegségét. Levelein keresztül is kielemezhetővé tette a mániás-depressziós elmezavar kialakulását, majd elhatalmasodását.

A könyv célja nem Fráter Erzsébet rosszul értelmezett „igazolása" vagy puszta szenzációhajszolás, hanem kései, de hiteles tanúk megszólaltatása annak érdekében, hogy a lehetőségig tisztázza irodalmunk egyik nagy hatású múzsájának élettragédiáját – írja Schéda Mária az Irodalomtudományi Közleményekben 1968-ban.[35]

Fráter Erzsébet történetével és hatásával Madách műveire a Madách Társaság is behatóan foglalkozott a rendszeres Madách-szimpóziumokon, sőt magáról, Fráter Erzsébetről is szimpóziumokat rendeztek (Fráter Erzsébet emlékezete – 1996, 2001, Fráter Erzsébet szimpózium – 1999, 2001), 2004-ben pedig megjelentették az *Erzsi tekintetes asszony* című regényt.[36] Többféle szempontból is elemezték leveleit, élettörténetét, betegségét, kapcsolatait, és ezekből sok hozzájárult a történet tisztázásához, bár az, hogy közülük néhányan a kutatásokat „erzsológiának" és „erzsográfiának" nevezik, és ezt viccesnek tartva bele is írják a szövegeikbe, sajnos nem azt bizonyítja, hogy a témát és magát Fráter Erzsébetet mint embert ennyi év távlatából végre emberszámba veszik, és nem Lidérckének, múzsának vagy léha nőszemélynek tekintik.

L. Kiss Ibolya érdeme azonban tagadhatatlan, hiszen ő volt az első, aki valóban komoly irodalomtörténeti és orvosi kutatásokat végzett, és volt még alkalma beszélni azokkal a leszármazottakkal, akik még emlékeztek Fráter Erzsébetre.

Kutatásai eredményét egy regényes életrajzban is feldolgozta, amely 1942-ben *Erzsi tekintetes asszony*[37] címen jelent meg Budapesten, 1948-ban pedig szlovákul jelent meg Štefan Krčméry fordításában *Básnikova žena* címen.

Fukári Valéria szinte talányosnak nevezi azt, hogy miért is nem adták ki a művet újra magyarul, miután 1964-ben, Madách halálának századik évfordulója alkalmából a Hét folytatásokban közölte, és az olvasók levelekben kérték a megjelentetését.

L. Kiss Ibolya a könyv mottójául Madách Imre-idézetet választott: „Könnyű ítélni a felületesnek, / De mily nehéz, ki a szívet kutatja".

35 Schéda Mária, *L. Kiss Ibolya: Az asszony tragédiája,* Bratislava, Tatran, 1966. Irodalomtörténeti Közlemények, 1968/6, 722.

36 L. Kiss Ibolya, *Erzsi tekintetes asszony*, Madách Irodalmi Társaság. Budapest, 2004. http://madach.hu/old/eletrajzok/LKiss%20I.%20Erzsi%20tekintetes%20asszony.pdf

37 L. Kiss Ibolya, *Erzsi tekintetes asszony,* Bárd Ferenc és fia, Budapest, 1942.

GYÉRÜLŐ UTÓÉLET

L. Kiss Ibolya egy-egy versével vagy elbeszélésével később szerepel a szlovákiai magyar irodalom alkotóinak műveiből összeállított antológiákban is.[38] Neve azonban fokozatosan feledésbe merült. Romantikus elbeszélésein és színművein túl azonban mindenképpen számon kéne tartania őt a magyar irodalomnak és az irodalomkutatásnak is, mégpedig a *Túl a folyón* című történelmi társadalmi regény kapcsán, valamint azért is, mert Fráter Erzsébet és a Madách család, valamint Madách művének történetéhez is jelentősen hozzájárult.

Nem kevésbé figyelemreméltó az az emberi tartás, amely egész életét jellemezte, és műveiben is megmutatkozott. Bár gyakran támadásnak volt kitéve akár a magyar, akár a szlovák kritikusok vagy politikusok részéről, mindig kölcsönös megértésre és a békés egymás mellett élésre törekedett. És bármennyire is a szocializmus jelszavait idézik ezek a kifejezések, ő valóban törekedett arra, hogy irodalmi művein, személyes irodalmi kapcsolatain keresztül közelebb hozza a két nemzet képviselőit egymáshoz. Emberi tartása és ereje pedig orvosi hivatásában is megmutatkozott, amikor éjt nappallá téve dolgozott, és örömmel tette ezt, mert imádta a munkáját, és „kedves őrültjeit", ahogy Fábryhoz írt leveleiben a pszichiátriai pácienseit nevezte.

A szocializmus korszakának nőírói nem jelennek meg sem a régi, sem az újabb irodalomtörténeti feldolgozásokban. És bármilyen szempont szerint írják át a magyar irodalom „hivatalos" történetét, a nők valahogy mindig kimaradnak belőle. Kivéve természetesen azt a néhány nevet, amely az aktuális korszak politikájának megfelel (lásd Tormay Cécile). Ráadásul az ún. kisebbségi irodalmak férfi és női írói egyaránt a „nagy magyar irodalom" kánonján kívül kerültek, így a hagyomány keresése, és különösen a női irodalmi hagyomány keresése igényes feladat a kutatók számára. Jelen munkámmal ennek a hagyománynak a kialakításához szerettem volna hozzájárulni.

38 *Bácsi!... Messze van Kovácsi?, A költő anyja. Szlovákiai magyar költők antológiája*, Esterházy János gróf előszavával, Singer és Wolfner Irodalmi Intézet, Budapest, 1942, 39–46, 47–56.

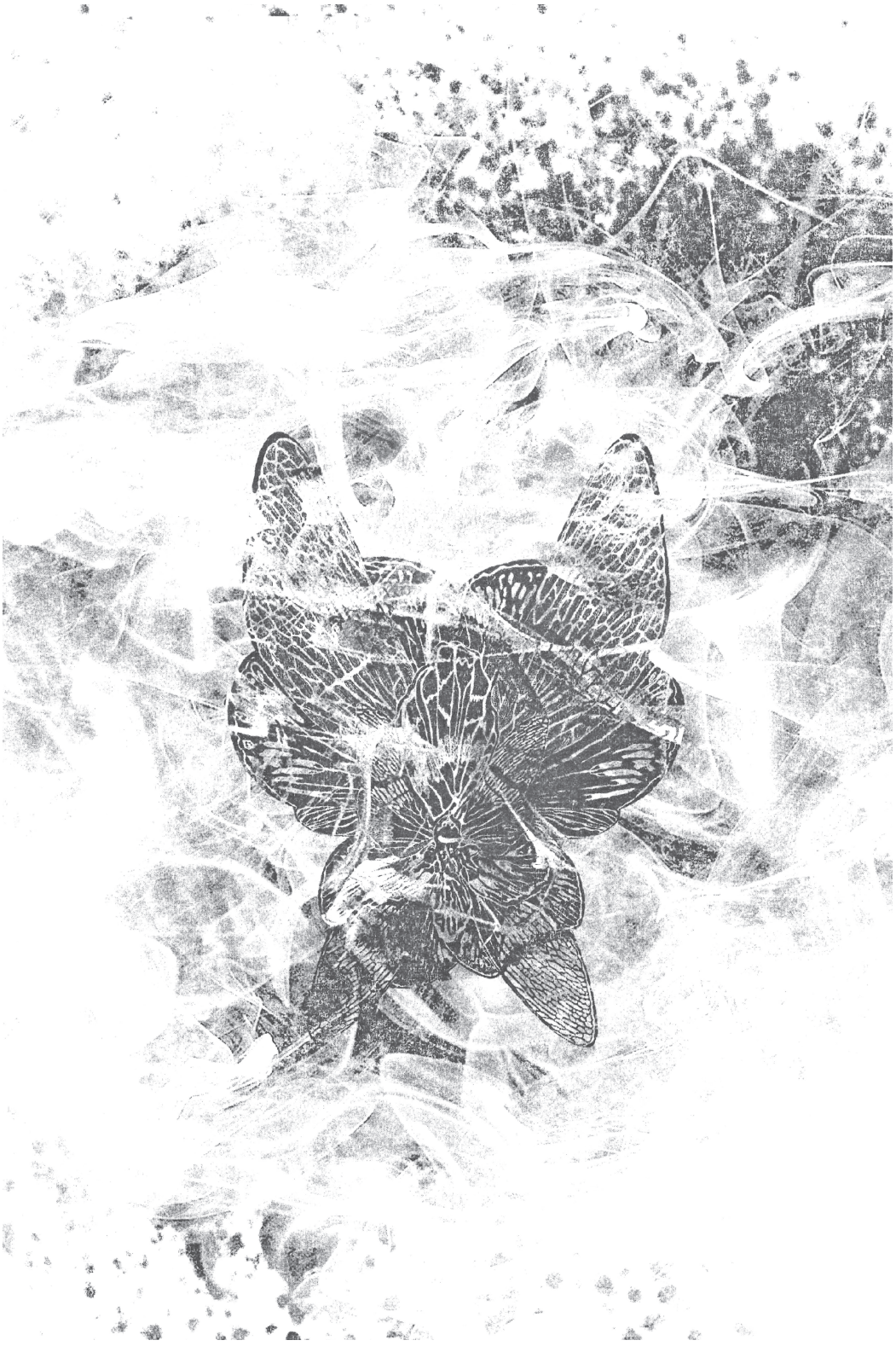

N. TÓTH ANIKÓ

KOSÁRÉRINTÉS

TANÁRNŐ KÉREM

Rekedt krappogás a csengő, mire az épületnek ebbe a hátsó fertályába ér. Nem is hallom meg mindig az öltözőkben elmaradhatatlanul dübörgő zenétől, inkább a negyvenöt, tíz- és húszperces intervallumokra beállított belső órám jelzi, hogy ideje abbahagynom a telefonos böngészést. Hónom alá kapom a labdát. Pillantás a tükörbe, feltűzök egy kilazult tincset, eligazgatom az új melltartó szokatlan kosarát, újrakötöm a shortom húzózsinórját, felmarkolom a kulcscsomót, fürge ujjtornával kiválasztom a pink sapkás kulcsot, bedöföm a zárba. Az öltözőkből kiömlő változó intenzitású izzadtságbűz elleni védekezésül a folyosót visszatartott lélegzettel szelem át.

A tornateremben visszhangosított lárma vár, amit könnyedén leállítok egy rövid, ám határozott sípszóval. Ez egyben engedelmes sorakozót is eredményez, bár nem olyan gyorsan, mint ahogy elvárnám. Sokan vannak és vegyesen. Az ideiglenes órarend miatt. A kolléga szalagszakadása hónapokig tartó lábadozást jelent, nekem pedig dupla terhelést. Jobb szeretem, ha csak fiúk vannak. Ez az igényem általában teljesül, még ha nem is teszek erőteljes lépéseket. Elég néhány elejtett megjegyzés, finom célzás, ártatlan hivatkozás célokra és eredményekre, a főnökség tudatalattijában óraelosztáskor mindez a javamra rezonál. Csak elvétve csúszik be egy-egy nem annyira kívánt csoport.

A lányos órák eleje feleslegesen és jócskán elmegy a különböző kérések, nyafogások, hisztik oldásával. Ez mérhetetlenül bosszant és fáraszt. Most is jönnek vagy hárman, szenvedő arcot vágnak, azt hiszik, beveszem a színjátékot. Nincs kedvem meghallgatni őket, hárító mozdulatomra megtorpannak, majd kelletlenül, lassított mozdulatokkal besorakoznak. Külön lánysor, mögötte a fiúk rövidebb, hullámzó sora. A vélt takarásban idétlenül lökdösik, oldalba bökdik egymást, egyesek már-már az egyensúlyukat vesztik. Nem

ILLUSZTRÁCIÓ MARTINA STRAKOVÁ *KÉPESLAPOK LÁTHATATLAN VÁROSOKBÓL („POHĽADNICE Z NEVIDITEĽNÝCH MIEST")* MŰVÉHEZ, 2019

férnek a bőrükbe. Biztos dolgozatot írtak előző órán. Vagy a hormonjaik tombolnak, ahogy érintésközelbe kerülnek a lányok meztelen combjával, karnyújtásnyira a nyakuk ingerlő pihéivel.

Jelentésre előbb senki nem vállalkozik, meg kell sürgetnem. Akkor ketten is kipenderülnek, általános derülés közben heves gesztusokkal igyekeznek átadni egymásnak a feladatot. Rájuk sípolok. A lány visszasurran a sorba. A fiú vigyázzba vágja magát. Elhadarja, amit kell, végül – felrúgva a szabályokat – azt is hozzáteszi, ki miért nem óhajt ma tornázni. Ezt nem fogadom el. Válaszomat morajlássá fojtott röhögés kíséri.

Osztály, vigyázz! Jobbra át! Kétszer balra kanyarodással járás körbe, lányok, indulj!

Szaggatott sípszóval adom a ritmust néhány másodpercig, majd ellenőrzöm, mennyire sikerült átvenniük, hogyan alkalmazkodnak, figyelnek egymásra. Hellyel-közzel működik, de azért akad bőven, aki kilóg, elvéti, lelépi az előtte járó sarkát. Olykor szándékosan. Van, akinek be nem áll a szája, azért esik ki a ritmusból. Fegyelmezés gyanánt beállok az ilyen mellé, s egy darabig együtt menetelek vele. Naná, hogy elhallgat, kínosan vigyorog. Sípszóval begyorsítok. Utasításokat adok. Futás feltartott karokkal. Oldalazó futás. Futás malomkörzéssel. Galopp szökdelés. Hátrafelé futás. Középen sétálok, egyszer-egyszer hirtelen megfordulok, irányt váltok. Szeretem zavarba hozni őket. Tudom, hogy a fiúk a hátam mögött idétlenkednek. És rajta felejtik a szemüket a shortból előbukkanó feszes combjaimon, izmos vádlimon. Ez jólesik így negyven körül.

A negyedik-ötödik körnél már többen kifulladnak, nem bánnák, ha abbamaradna a bemelegítés. De nem teszek nekik szívességet. Segélykérő, utálkozó, fájdalmas arcok. Kivörösödött bőr, lihegés. Némelyik majd kiköpi a tüdejét egy kis mozgástól. Kényelmes banda. Legalább egy kicsit kilépnek a komfortzónájukból. Mitől is lenne állóképességük, ha egész nap ücsörögnek, heverésznek? A mozgáskultúrájuk csapnivaló. Tisztelet a kivételnek. De egyre kevesebb a kivétel. Ez is, akinek nem bírom megjegyezni a nevét, milyen kacsázva fut. Még hogy fut! Kocog. Vagy inkább döcög. Az utána következő kénytelen időnként helyben futni, ha nem akar nekimenni. Annak a szerencsétlennek ott meg csak úgy reng minden hája. Markolássza az oldalát, hátha megszánom. Nem szánom meg. Csak a szokott műsor. Néha leültetem, mert rontja az összképet. Egyike azoknak, akik elindultak felém biztos kifogással az óra elején, remélve, hogy ezúttal is megússza mozgás nélkül az órát. Gyilkol a szemével. Gyilkoljon.

Most sípszóra labdát vesznek a kezükbe. Lassú futás mélytartásban. Futás saroklendítéssel, folyamatos labdaérintéssel. Labdával körzés a csípő körül. Vannak, nem is kevesen, akik képtelenek koordinálni a többféle mozgást. A vagányabb fiúk persze nem hagyják ki az erotikus mozdulatokat. Megdicsérem őket a gyakorlat kreatív végzéséért. Egyikük, aki épp a közelembe kerül, belefeledkezik a dekoltázsomba. Jó ötlet volt az új melltartó… Néhány másodpercig engedem, aztán síp, pattogó utasításra befordulnak a körbe, magasba dobják a labdát, majd amikor a földről felpattan, kosárérintéssel a fejük fölé játsszák, s megfogják. Ez persze sokaknak meghaladja a képességét. Aztán újra, elölről. Síppal irányítom a ritmust, de hosszú kísérletezés után sem megy egyszerre még nagyjából se, az ügyetlenkedőknek kiesik a kezükből a labda, szanaszét gurul, kergetik, felbomlik a kör, egy idő után elunom a bénázást.

Kijelölöm a csapatkapitányokat, természetesen a két kedvencemet. Megegyezünk a vegyes csapatállításban. A legjobb röplabdázók köréjük sereglenek, igyekeznek felhívni magukra a figyelmet, sőt azt is jelzik, ki kivel szeretne egy csapatban. Néhányan megkönnyebbülve veszik az irányt azonnal a bordásfal elé helyezett padokhoz. Intek Vikinek és Ricsinek, hogy mindenkit osszanak be, ne csak a nyüzsgőket. Nem aratok nagy tetszést ezzel. Viki forgatja a szemét, amikor kénytelen a padokon pihegőkből is választani. Mivel gyorsabb, Ricsinek marad a selejt. Amikor a rengő hájasra néz, önkéntelenül kicsúszik a száján: na ne, basszus! Váltok vele egy megértő pillantást. Mármint Ricsivel. A hájas érzékeli a cinkosságot. Nem az első eset, megszokhatta. Mint ahogy azt is, hogy nehezen, sőt egyáltalán nem tartják visszsza a többiek a röhögést, amikor beáll, hiszen nincs egy épkézláb mozdulata, mindig pont rossz irányba lép, akadályozza a többit, a labdát szinte sose találja el, alkarral se, ha véletlenül mégis, feltétlenül outra kerül. Általában hamar

1.

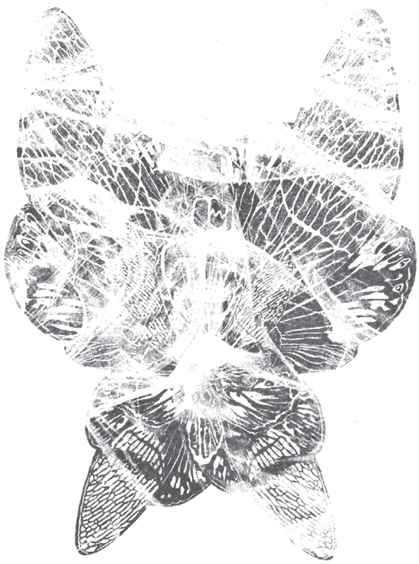

chcem ti len povedať

lepšie počuť lepšie
z výšky nadol

2.

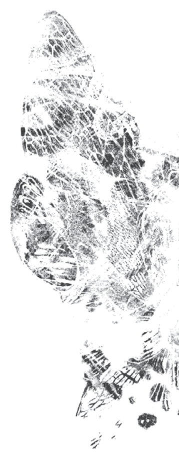

citrus x

kolekcie

62 — 63

lecserélik, megsemmisülve kullog vissza a padra. Ilyenkor mindannyian fellélegzünk. A játék felpörög, az izgalom a tetőfokára hág. Szeretem nézni az elkötelezett játékosokat. A kamasz nyurgaságot, a feszülő izmokat, a kiszabaduló vad energiákat, a szenvedélyben oldódó arcokat. A gyors labdameneteket, a magasba lendülő karokat, kosarat formázó kezeket. Szeretem az egymásnak hajított utasításokat, buzdításokat, pontszerzésnél a falakról visszapattanó örömkiáltásokat. Amikor megkívánom a mozgást, beállok. Sáncolás két atléta között! Karok súrlódása, érintkező csípők! Elegáns összjáték! Olyankor belső órám megáll.

Csak abból érzékelem, hogy lassan csöngetnek, hogy a padokról felkászálódnak s eltünedeznek a játékból kimaradók. Hagyom az utolsó labdamenetet, majd sípszóval jelzem az óra végét. A kijárat leszippantja őket a pályáról. A fiúk az átnedvesedett trikójuk aljával legyezik magukat, a lányok a mellüknél összecsippentett dresszel teszik ugyanezt. Elégedettek, felszabadultak, dolgozik bennük az endorfin. Én is elégedett vagyok, hogy hozzájárultam ehhez az örömteli állapothoz. Lehetővé tettem. Rásegítettem. Már annak, aki szívesen részt vett benne. Aki kihúzta magát, természetesen magára vessen. Vagy mentesse fel magát.

Visszavonulok a szertárba. Pillantás a tükörbe, hajcsattűzés, kosárigazítás. Még szoknom kell az új melltartót. Kisvártatva erőteljes kopogás.

Nyitom.

Tanárnő, kérem, szeretném megbeszélni a…

Tessék, Ricsi, engedem be magam mellett széles mosollyal.

Szemközt az öltözőből éppen kilép a hájas. Találkozik a tekintetünk. Becsapom az ajtót.

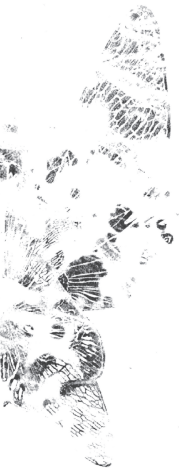

ILLUSZTRÁCIÓ MARTINA STRAKOVÁ *KÉPESLAPOK LÁTHATATLAN VÁROSOKBÓL („POHĽADNICE Z NEVIDITEĽNÝCH MIEST")* MŰVÉHEZ, 2019

SÁTOR VERONIKA

KARINTHY FRIGYES HELYE A RENDSZERVÁLTÁST MEGELŐZŐ SZOVJETIZÁLT KÁNONBAN

Ahogyan minden kánonkérdésről szóló szöveget, ezt a dolgozatot is indíthatnánk egy gyakran idézett közhellyel: kánonok mindig is voltak, mindig is lesznek. Az irodalomtörténet mint műfaj, illetve az irodalomtörténet-írás önmagában is kanonizációs tevékenység: a 20. században – világirodalmi tekintetben – például az egyik leghíresebb ilyen próbálkozás Harold Bloom nevéhez fűződik, aki a *The Western Canon* című művében négy korszakra bontva a nyugati irodalom történetét (*The Theocratic Age, The Aristocratic Age, The Democratic Age, The Chaotic Age*), huszonhat szerzőt tárgyal részletesen, illetve kötete függelékében a különböző korszakok irodalmi kánonjának egyes darabjait is számba veszi. A teokratikus kor az ókor irodalma; az arisztokratikus kor a középkort, reneszánszot, felvilágosodást foglalja magába, nagyjából a 19. század elejéig; a demokratikus kor a 19. század, kaotikus kornak Bloom a 20. század, vagyis a modernség irodalmát nevezi.[1] Mindenesetre nemcsak a világirodalomban, de a hazai irodalomértésben is kevés olyan irodalmi kérdésfelvetés van, amely olyan gyakran kerülne az érdeklődés centrumába, mint a kánon problematikája. A kánonok létezése már csak azért is megkerülhetetlen kérdés, hiszen ezek segítenek a megismerendő irodalmi művek szelektálásában. Éppen ezért elöljáróban érdemes lenne konceptualizálni, hogy mit is értünk kánon alatt. A kánon „nem csupán szövegek, szerzők, beszédmódok, műfajok halmaza, hanem a kiválasztásukat meghatározó kommentár és az önállósuló értelmezés szerves rendszere, [amely] […] eszközként és rögzült vagy rugalmas szabályként minden további műképződmény befogadhatóságát befolyásolja."[2] A ká-

1 Harold Bloom, *The Western Canon*, New York – San Diego – London, Harcourt Brace & Co., 1994, 531–567.

2 Rohonyi Zoltán, *Kánon, kánonképződés, kanonizáció. Vázlat egy fogalmi tartomány működéséről és történeti funkcionalitásáról* = http://www.magyar-muveszet.hu/upload/userfiles/2/publications/201902/pdf/MM2018_3belivek_14_rohonyi_zoltan.pdf

nonhoz elválaszthatatlanul kapcsolódik a szöveg- és értelemgondozás mozzanata és a cenzúra is.[3]

Ahogyan arra a dolgozat címe is utal, a tanulmány célja, hogy felderítse azt, hogy a második világháborút követő politikai rendszerben milyen esélyei voltak Karinthy Frigyes műveinek a kanonizálódásra. Annak a kutatónak ugyanis, aki Karinthy életművével kíván mélyrehatóan foglalkozni, tudatosítania kell, hogy az egyes szerzők recepcióját nagyban befolyásolták – és hatással vannak rá ma is – a történelmi folyamatok. A vizsgálat által remélhetőleg közelebb kerülünk azoknak a kérdéseknek a megválaszolásához, melyek napjainkban egyre gyakrabban merülnek fel azokban a kutatókban, akik a Karinthy-életművel, illetve a Karinthy-recepcióval foglalkoznak; másrészt talán felfedhetővé válik azoknak a kijelentéseknek a háttere is, melyek a szerzőt méltánytalanul elfeledettnek,[4] vagy remek, de csupán humoros írónak tartják[5] (legalábbis az *Így írtok ti*n és a *Tanár úr kérem*en kívül nem vagy kevésbé számolnak az életmű többi darabjával). Jelen dolgozat végső célja az lenne, hogy hozzájáruljon a Karinthy-kép árnyalásához.

A 20. századi magyar irodalom egyik, kánonteremtő kontextusa miatt is jelentős médiuma a *Nyugat* folyóirat volt. A folyóirat által kialakított értékrend mai irodalomértésünkben is kifejti a hatását. Valószínűleg ez annak is köszönhető, hogy az iskolai oktatásban is a *Nyugat* által kialakított, illetve a nyugatos kánon továbbélése tapasztalható. Persze a folyóiratnak nem az volt az elsődleges célja, hogy irodalomtörténeti kánont hozzon létre – annak ellenére, hogy a folyóirat több szerkesztője és/vagy szerzője egyetértett abban, hogy minden kornak meg kell írnia a saját irodalomtörténetét[6] –, azonban utólag kiolvasható belőle egyes szerzők vagy művek preferenciájának rendje. Természetesen, mint minden irodalmi fórumnak, indulásakor a *Nyugat*nak is meg kellett teremtenie saját értékrendjét, illetve azt a nézőpontot, amelyből a *Nyugat* előtti magyar irodalomra tekinteni lehet. A *Nyugat*ot már a kezdeti időszakban erős kritika éri, folyama-

3 Aleida Assmann – Jan Assmann, *Kanon und Zensur*, München, 1987, 12–14.

4 Pl.: Balogh Gergő, *Antropológia, technicitás, nyelv és irodalom. Karinthy Frigyes: Utazás Faremidóba = Kosztolányi nemzedéke és a háború (1914–1918). Tanulmányok*, szerk.: Bucsics Katalin, Budapest, MTA–ELTE, 2015, 254.; R. Takács Olga, *Ambíció, siker és kudarc Karinthy novelláiban = Bíráló álruhában. Tanulmányok Karinthy Frigyesről*, szerk. Angyalosi Gergely, Budapest, Maecenas, 1990, 35.

5 Erről bővebben ld.: Szörényi László, *Az Így írtok ti szemléleti és műfaji távlatai = Bíráló álruhában*, szerk. Angyalosi, *i. m.*, 185.

6 „[M]ivel az időbeliség perspektívájából nézve változik a művek befogadása is" = Kovács Beatrix, *A Nyugat folyóirat története*, Debrecen, Debreceni Egyetem Informatikai Kar, 2008, 25. = https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/44412/szakdolgozat.pdf?sequence=1

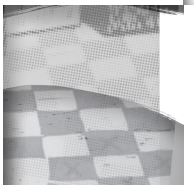

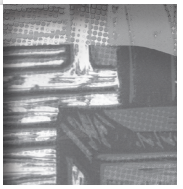

tos támadások kereszttüzében jelenik meg. A Herczeg Ferenc által szerkesztett *Magyar Figyelő* például – mely Tisza István korábbi miniszterelnök támogatásával jött létre, annak érdekében, hogy a *Nyugat*ot ellensúlyozza – permanensen nemzetietlenséggel vádolta a folyóiratot. Ezt a véleményt az válthatta ki, hogy a *Nyugat* nyitott volt a világirodalom és a modern irodalom felé, s az irodalomértésük nem kizárólagosan nemzeti szempontú volt, annak ellenére, hogy a magyarnyelvűség alapvető szempont volt irodalomtörténeti és hagyományfelfogásukban. A *Nyugat* kánonformáló szerepe jól megfigyelhető például a lap Csokonai-recepciójában. A folyóiratban helyet kapó, Csokonait méltató, már-már kultuszteremtő jellegű cikkek újrarajzolták a Csokonai-portrét, a szerzőt mintegy modern és követendő elődként tételezve a kor szerzői számára (s itt nem csupán a Csokonai művészetét tárgyként középpontba állító cikkeket kell érteni, hanem olyan tanulmányokat, melyek korábbi korok műveire, szerzőire – a példa esetében Csokonaira – utalnak). Hatástörténeti szempontból a folyóirat leginkább a felvilágosodásban és a reformkorban látta a követendő példát. Kiemelten méltatták Aranyt és Petőfit: „[a] *Nyugat* viszonya az Arany-kánonhoz a mindenkori kánon-reform példáit követi. Nem »letaszítani« akarja Aranyt a neki állított piedesztálról, hanem újat építeni neki."[7] Petőfiben nemcsak a korábban megrögzült népnemzeti, szabadságharcos költőt látták, hanem költészettörténeti jelentőségét kívánták hangsúlyozni. A nyugatos szerzők műfordításai, tehát a *Nyugat* műfordítás-irodalma is a szerzők kánonban való elhelyezkedését igyekezett elősegíteni vagy nyomatékosítani. Láng Gusztáv szerint ezek a szövegek is a hagyománykiegészítést szolgálták. Példaként Tóth Árpád Shelley-fordítását hozza fel, mely „egy olyan romantikus óda, amely a magyar romantikából hiányzik, illetve hiányzott addig, amíg a költő és Shelley költeménye nem találkoztak. […] ez a műfordítás […]

7 Láng Gusztáv, *Kánon- és hagyományváltások a Nyugatban = Hagyomány és kánon*, Czetter Ibolya – Juhász Andrea – Kovács Ágnes szerk., Szombathely, Savaria University Press, 2006, 13.

nemcsak űrt tölt be a hazai hagyományban, hanem nyelvének modernségével egyúttal azt is szemlélteti, hogy az »utód« hogyan »írja tovább« ezt a tradíciót"[8] – ti. az európai romantikáét.

A *Nyugat* 1908 és 1941 között jelent meg. A szakirodalom általában három nagy korszakot, „három nemzedéket" különít el a folyóirat életében.[9] A 20. századtól kezdődően nem volt a magyar irodalom történetének olyan korszaka, mely ne vetett volna számot a *Nyugat*tal, illetve annak legnagyobb alakjaival. Téves volna azonban azt állítani, hogy az összes, napjainkban nyugatosként hivatkozott szerzőt egyformán ítélték meg az egyes irodalmi korszakokban. A *Nyugat* '41-es megszűnése után Illyés Gyula vezetésével *Magyar Csillag* néven új folyóirat indult az „Osvát–Ady–Móricz–Babits kialakította hagyomány folytatásaképpen."[10] A *Magyar Csillag* célja a *Nyugat*hoz hasonlóan az értékek és humánum politikamentes megőrzése volt. A lapnak 48 száma jelenhetett meg 1944-es betiltásáig.

Annak ellenére, hogy a történelmi fordulatok nem feltétlenül jelentenek irodalmi korszakhatárt, elmondható, hogy a második világégés után nem sokkal megfigyelhető a magyarországi irodalmi mező átalakulása. A világháború után a *Magyarok* az első új folyóirat, melynek „kritikai rovata hamarosan a lukácsi irodalomszemlélet orgánuma lett".[11] A *Magyarok* mellett, annak ellenére, hogy csupán hét számot élt meg, a magyar irodalmi kultúra második világháború utáni legjelentősebb kezdeményezése az *Újhold* folyóirat volt. A kor társadalmi változásait is jelzi a lap története: 1946-os létrejötte a civil társadalmi kezdeményezések szabadságát, az irodalmi, művészeti vagy egyéb, de mindenképpen önálló koncepciók igényét és lehetőségét, a tevékenyen működő nyilvánosságot tükrözi. Az 1948-as fordulattal (ez év májusáig jelenik meg a folyóirat), vagyis a kommunista hatalomátvétellel minden a politikai akarat köré csoportosul, a művészet irányított lesz. Ez egyben azt is jelenti, hogy az írók az államtól függenek: innentől nem az olvasók igényei szabják meg, hogy a szerzők miről írnak (illetve a kiadók mit adnak ki), hanem a „megrendelő" és mindent ellenőrző (legalábbis ellenőrizni akaró) állam. A szovjet sajtóirányítás gondolata nem volt új keletű gondolat ebben az időszakban. Lenin már 1921-ben megfogalmazza azt, amire később a magyar irodalmi élet szovjetizálása is épült:

8 *Uo.*, 16.

9 Erről bővebben ld. pl.: Kenyeres Zoltán, *Etika és esztétizmus*, Budapest, Anonymus Kiadó, 2001, 5–62.; Kiss Irén Ilona, *Bevezetés a Nyugat folyóirat tanulmányozásához* = Látó Szépirodalmi Folyóirat online = http://www.lato.ro/article.php/Bevezet%C3%A9s-a-Nyugat-foly%C3%B3irat-tanulm%C3%A1nyoz%C3%A1s%C3%A1hoz/1152/

10 Schein Gábor, *Az Újhold költői = Pannon Enciklopédia. Magyar nyelv és irodalom*, szerk. Dr. Sipos Lajos, Budapest, Kertek 2000 Könyvkiadó = https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/pannon-pannon-enciklopedia-1/magyar-nyelv-es-irodalom-31D6/irodalmunk-a-masodik-vilaghaboru-utan-437A/az-ujhold-koltoi-schein-gabor-4429/

11 *Uo.*

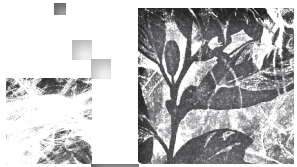

> Mi régebben is kijelentettük, hogy betiltjuk a burzsoá lapokat, ha kezünkbe vesszük a hatalmat. Ha eltűrnénk ezeknek a lapoknak a fennállását, az azt jelentené, hogy nem vagyunk többé szocialisták. Mi nem nyújthatunk a burzsoáziának lehetőséget arra, hogy rágalmazhasson bennünket.[12]

> Ha ráadásul még egy olyan fegyvert is adnánk a kezébe, mint a politikai szervezkedés szabadsága (sajtószabadság, mert a sajtó a politikai szervezkedés központja és alapja), akkor megkönnyítenénk az ellenség dolgát, segítenénk az osztályellenséget. Nem óhajtunk öngyilkosságot elkövetni, ezért ezt nem tesszük meg.[13]

1951-ben a Magyar Dolgozók Pártjának második kongresszusán ezt a lenini gondolatot Révai József úgymond továbbfejlesztve, a párt egyik fő programjaként jelenti ki, hogy „az iskolát, az agitációt és propagandát, a művészetet, a filmet, az irodalmat, a tömegek kulturális mozgalmának minden formáját”[14] arra kell használni, hogy a társadalmat, az embereket átneveljék szocialistává. Tulajdonképpen már a kommunista hatalomátvétel idején megfigyelhető az állami cenzúra egyre erősödő formája, annak ellenére, hogy több törvény és pártprogram „a polgárok alapvető és elidegeníthetetlen jogai között sorolta fel a gondolat és vélemény szabad nyilvánításának jogát”.[15] A lap- és könyvkiadást a súlyos papírhiány is megnehezítette. 1945-ben – a papírhiányra hivatkozva – törvénybe foglalták, hogy csak engedéllyel történhet papírfelhasználás, illetve minden megszerzett papírt azonnal

12 Vlagyimir Iljics Lenin, *Lenin összes művei 26.*, Budapest, Szikra, 1952, 290. Idézi: Horváth Attila, *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*, Budapest, Médiatudományi Intézet, 2013, 7.

13 Vlagyimir Iljics Lenin, *Lenin összes művei 44. Levél G. Mjasznyikovhoz (1921)*, Budapest, Kossuth, 1975, 74–75. Idézi: Horváth, *i. m.*, 7.

14 Idézi: Bolvári-Takács Gábor, *A művészet megszelídítése. Folyamatok és fordulatok a művészetpolitikában 1948–1956* = http://real.mtak.hu/21385/1/Muveszet_megszeliditese_teljes_u_200208.23787.pdf

15 Horváth, *i. m.*, 8.

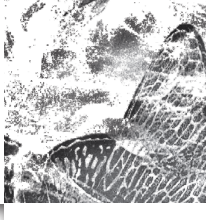

zárolni kell.[16] Ezzel kezdetét vette a fokozott mértékű ellenőrzés is. A 390/1945 M. E. számú rendelet már a kiadás előtti cenzúrát is törvénybe foglalja:

> Sajtóterméket, ideértve a könyveket, az időszaki lapokat, politikai pártok falragaszait, röpcéduláit stb. kinyomatni csak akkor szabad, ha annak kinyomtatására a miniszterelnökség sajtóosztálya, illetve (a kormány székhelyén kívül) a miniszterelnökség sajtóosztálya által kijelölt hatóság vagy személy engedélyt ad. […] A sajtótermékben a törölt részt üresen hagyni vagy a törlésre más módon utalni tilos.[17]

Bár Révai József úgy látta, hogy az ideológia terjesztésének egyik hatékony módja lehet a szépirodalom is, a kommunista elitből nem mindenki osztotta véleményét. Rákosi nézőpontja szerint például a könyvkiadás e tekintetben kisebb jelentőséggel bír. Az irodalompolitika ennek ellenére, főként Révainak és Lukács Györgynek köszönhetően, a könyvkiadásban is teret kapott. Az ún. marxista irodalomszemlélet célja – melynek intézményi hegemóniáját főként a Magyar Irodalomtörténeti Társaság újjáalakulása (1948) és Lukács György fellépése biztosította – „a kommunista üdvtörténet kreálása volt."[18] A Lukács által megalkotott visszatükröződés-elmélet is ennek a célnak az elérését szolgálta: olyan irodalmi kánont kellett létrehozni, mely valóságtükröző irodalmat közvetít, ami egyszerűen annyit jelent, hogy az irodalmi művek szereplőinek vissza kell tükrözniük a „valós" társadalmi viszonyokat. Az említett kánonnak, mely „a Petőfi, Ady és József Attila által megjeleníteni vélt hagyomány folytatását jelölte ki a haladó irodalom egyik elsődleges céljaként",[19] a nép gondolkodásának átalakításában kellett részt vállalnia. Az egyes nyugatos szerzők kánonból való célzott kizárása is jelzi, hogy a fent említett koncepcióba nem minden szerző illeszkedett bele. Ezt jól tükrözi például Babitsnak – viszonylag hamar,

16 *Az ideiglenes nemzeti kormány 1945. évi 340. M. E. számú rendelete. A nyomdaiparban felhasználható papír bejelentéséről és zárolásáról = Magyarországi rendeletek tára 1945.*, Budapest, Magyar Belügyminisztérium – Szikra Irodalmi és Lapkiadóvállalat, 1946, 39.

17 *Az ideiglenes nemzeti kormány 1945. évi 390 M. E. számú rendelete. A sajtórendészeti intézkedések újabb szabályozásáról = Magyarországi rendeletek tára 1945.*, 40.

18 Ekler Andrea, *Irodalomtudomány = Magyarország a XX. században V. Tudomány 2.*, szerk. Kollega Tarsoly István, Szekszárd: Babits Kiadó, 2000, 177.

19 Reichert Gábor, *„most lövik szét ezt a régi világot". A Karinthy-kultusz alakulása 1944 és 1957 között = „Itt vagyok én köztetek". Tanulmányok Karinthy Frigyes életművéről*, szerk. Fráter Zoltán – Reichert Gábor, Budapest, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2019, 181.

már 1945-től kezdődő – fokozatos kiszorítása, illetve a Babits-örökség felszámolásának kísérlete. A nyugatosok közül azoknak az életműve, akik úgymond beilleszthetőek voltak a kánonba, jelentős torzításon ment keresztül annak érdekében, hogy megfeleljen a neki szánt szerepnek. Az irodalmi hagyomány – kommunista ideológia szerinti – szelektálása mellett a pártvezetés érdeklődésének centrumában a kortárs irodalom állt, hiszen az irodalomra – Lenin nyomán – mint propagandaeszközre tekintettek elsősorban. „[V]égső soron, […] a »haladó hagyományok« is abban nyerték el értelmüket, hogy táplálják a jelenkori művészetet –, éppen a közéleti-politikai szerepvállalásban megmutatkozó *mozgósító aktivitás* és a *közösség képviseletében* való fellépés az, ami Petőfit ebben az időszakban a kánon csúcsára helyezte."[20]

A „kávéházi íróknak" kevés esélyük volt ebben a politikai rendszerben a kánonba való bekerülésre, de még kevésbé arra, hogy ebben a bizonyos kánonban stabil helyet szerezzenek maguknak. Karinthy Frigyes kanonizálására – legalábbis szociáldemokrata oldalról – történtek kísérletek a fordulat éveiben. 1945 és 1949 között Karinthy több műve is megjelenik az Új Idők Kiadónál, illetve halálának 1948-as évfordulója alkalmából több cikk is foglalkozik a szerző életművével. Valószínűsíthető, hogy ebben nagy szerepet játszott az is, hogy ebben az időben jelenik meg fiának, Karinthy Ferencnek *Szellemidézés* (1946) című, Karinthy Frigyesnek emléket állító regénye. A negyvenes évek végén megjelenő, Karinthy Frigyessel foglalkozó tanulmányok igyekeztek elválasztani egymástól a humoros és a társadalomkritikus Karinthyt, „[í]gy az életmű legnagyobb részét kitevő »humoros« művek valamiféle kötelező penzumként, a megélhetésért folytatott küzdelem eszközeiként jelennek meg ezekben az értelmezésekben, míg a »komoly művek« Karinthy társadalmi elkötelezettségének, a Horthy-korszak bírálatának dokumentumaiként".[21] Balogh Tamás *Egy életmű és töredékei* című tanulmányában tárgyalja, hogy Karinthy esetében miként működik az irodalomrendszer[22] – a szerző esetében Balogh a „Karinthy-rendszer"[23] kifejezést használja – felépülése, s azon belül is a szöveg közvetítéséhez kapcsolódó cenzori kód kerül dolgozatának homlokterébe. A cenzúrának három alkódját elkülönítve beszél politikai, politikai-esztétikai és öncenzúráról.[24] Ahogyan arra már korábban utaltunk, a Karinthy-életmű kánonban vagy a tágabb értelemben vett irodalomrendszerben való elhelyezkedését nagyban befolyásolta a politikai cenzúra. Balogh is megállapítja, hogy „1945, illetve 1948 után el-

20 Scheibner Tamás, *A magyar irodalomtudomány szovjetizálása. A szocialista realista kritika és intézményei 1945–1953*, Budapest, Ráció Kiadó, 2014, 99–100. – kiemelés az eredetiben.

21 Reichert, *i. m.*, 182.

22 „…ez a szövegteremtés, a közvetítés, a befogadás és a feldolgozás folyamatából áll…" = Balogh Tamás, *Egy életmű és töredékei: A Karinthy-filológia múltja és lehetséges jövője* = Forrás, 2005/1, 53.

23 *Uo.*, 53.

24 *Uo.*, 53.

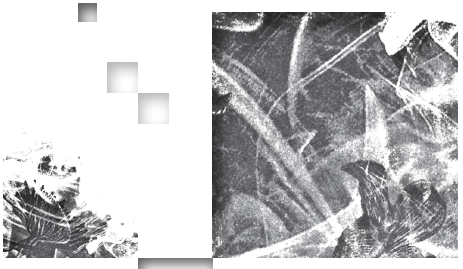

sősorban politikai okok miatt csonkult a Karinthy-életmű",[25] azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy az erős kommunista cenzúra mellett gyakori, hogy bizonyos művek „poétikai alkódok által"[26] rövidültek, megcsonkultak.

Annak ellenére, hogy több tanulmány is foglalkozik Karinthyval és életművével, 1949-től kezdődően – legalábbis egy időre – teljesen kiszorul a kánonból. Nehéz megállapítani, hogy ennek a „hirtelen" kizárásnak mi lehetett az oka, főleg azért, mert ebben a kérdésben is rendkívül eltérőek a vélemények: Szalay Károly szerint Rákosi utasítására tiltják be azért, mert bár antifasisztának tartják, mégis éppen annyira antikommunistának is;[27] ezzel szemben Karinthy Márton egy interjúban utal rá, hogy Rákosi gyakran idézte, sőt szerette nagyapja írásait.[28] A legvalószínűbb, hogy Karinthynak a saját korához fűződő (politikai) viszonya nem egyértelműen meghatározható, így a kommunista irodalompolitika úgy láthatta, hogy „nem érdemes kísérletezni Karinthy szocialista íróvá maszkírozásával".[29] Annyi bizonyos, hogy '49-ben az utolsók közt van Sós Endrének a *Huszadik Század* folyóiratban megjelenő cikke, amely egy emléktábla-avatás kapcsán Karinthyt méltatja. Ezután ötévnyi „csend" következik. 1949 és 1953 között nem jelenik meg Karinthy Frigyesről vagy életművéről szóló tanulmány, de még újrakiadásokról sem beszélhetünk.

A fentiek ismeretében talán mégsem annyira meglepő, hogy a humoros írásai által közismertté vált Karinthyt nem kívánta a rendszer az akkorra már kibontakozni látszó huszadik századi magyar irodalom „haladó hagyományának" részévé tenni. A politikai rendszernek ugyanis nem állt érdekében a nyílt bírálat engedélyezése, így a közállapot bármiféle gúny, irónia vagy humor tárgyává tétele sem. Ahogyan az irodalomnak, úgy a humornak is propagandaeszközként kellett szolgálnia (nem bírálnia, hanem elfogadtatnia kellett a napi politikai történéseket). Az irodalompolitika nem szolgálhatott

25 *Uo.*, 53.

26 *Uo.*, 54.; A tanulmányszerző a poétikai alkódok által működtetett csonkításra *Az emberke tragédiája* című költemény egyes változatait hozza példaként.

27 Szalay Károly, *A cenzúra dilemmái 2.* = https://flagmagazin.hu/politika/szokimondo-a-cenzura-dilemmai-2

28 Karinthy Márton, *Apám életét ismétlem* = https://blikkruzs.blikk.hu/kikapcsolodas/szines-hirek/karinthy-marton-apam-eletet-ismetlem/11bewlv

29 Reichert, *i. m.*, 184.

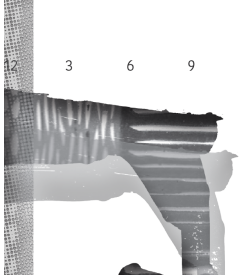

„termőtalajául" az olyan – kommunista perspektívából nézve – kétes humornak, mint Karinthyé.

1953. március 5-én meghal Sztálin. Rákosi Mátyást háttérbe szorítják, '53 júniusától Nagy Imre a Magyar Népköztársaság miniszterelnöke. A változás az irodalmi életben is érzékelhető. 1953 nyarától folyamatosan jelennek meg olyan, egyelőre még mérsékelten szatirikus irodalmi alkotások, melyek a korábban kikényszerített személyi kultuszt bírálják. Végső soron ennek a megújult irodalomnak az első alkotásai azok, melyeknek köszönhetően Karinthy Frigyes humoros szövegei újra az irodalompolitika[30] látómezejébe kerülhetnek. 1953-ban ugyanis Veres Péter *Almáskert* és Urbán Ernő *Uborkafa* című, egyébként szatíraként nem túl sikeres szövegei hatására bontakozik ki az úgynevezett szatíravita. Ebben a vitában „vetődtek fel a műfaj [ti. a szatíra] szocialista szellemiségű megújulásának legfőbb elvi és gyakorlati akadályai".[31] Természetesen a szatíravitában Veres és Urbán művei elsősorban Gogol és Scsedrin[32] felől váltak megközelíthetővé, ám a hozzászólók nem mehettek el a magyar szatírairodalom hagyományai, tehát Karinthy mellett sem. Így válik újra az irodalomkritika megkerülhetetlen állomásává a Karinthy-életmű. Reichert Gábor tehát – Karinthy kapcsán – jogosan nevezi ezt az időszakot a kánonba való „visszazárás"[33]-nak. A magyar irodalomnak ez az „új szakasza" sem volt ferdítésektől mentes. A tanulmányíróknak – a szatirikus megszólalásmódot kihasználva – lehetőségük nyílt, hogy kiemeljék Karinthy szövegeinek azt a vonulatát, amely korábban a szerző kánonból való kizárását hozta magával, vagyis a szövegek antikommunista vonásait. A Karinthy-recepcióban az életmű korábban antikommunista szólamúnak ítélt szövegei 1953 után „csak" a szerző kritikusi hangjára utalnak. Karin-

30 Irodalompolitika, hiszen nem szabad elfelejtenünk, hogy bár a szatirikus szövegek megjelenése a korszak irodalmának egy új szakaszát jelentette, az irodalmi művek nagy része még mindig pártmegrendelésre íródik.

31 Reichert Gábor, *Irányított élcelődés 1953-ban. A magyar szocialista szatíra kezdetei. = Esztétika – etika – politika*, szerk. Gyöngyösi Megyer – Inzsöl Kata, Budapest, Eötvös Kollégium – Magyar Műhely, 2013, 140.

32 A vita alapját ugyanis Malenkov pártkongresszusi hozzászólása szolgáltatta, melyben Sztálin szavaira hivatkozva az irodalom teendőit a gogoli és scsedrini szatíra (politikai szempontból is értelmezhető) értékességére hívja fel a figyelmet: „a szatíra tüzével égetnek ki az életből mindent, ami fékezi az előrehaladást." = Idézi például: Reichert, *Irányított élcelődés…*, 142.

33 Reichert, *„most lövik szét ezt a régi világot"…*, 184.

XI.
skryjem sa pred búrkou
v katedrále alexandra nevského
kupoly
vysoké sviece svietniky

v modlitbách
počujem

šumenie mora
dva kvety

položím
dve sviece

zapálim

(a budem myslieť na teba)
presne tu

budem

a takto zotrvám

ILLUSZTRÁCIÓ MARTINA STRAKOVÁ *KÉPESLAPOK LÁTHATATLAN VÁROSOKBÓL („POHĽADNICE Z NEVIDITEĽNÝCH MIEST")* MŰVÉHEZ, 2019

thynak ezt a kritikusi hozzáállását több szerző is kiemeli: Devecseri Gábor a *Szabad Nép*, Darvas Szilárd a *Magyar Nemzet*, Hámos György az *Irodalmi Ujság* hasábjain.[34] Látható, hogy a háború utáni és az ötvenes évek eleji – a szatíravitának köszönhető – kanonizálási kísérlet annyiban mindenképpen hasonlóságot mutat, hogy kettéválasztja a Karinthy-életművet komoly hangvételűnek ítélt (gulliveriádák, *Utazás a koponyám körül*, *Új Enciklopédia* stb.) és humoros művekre. Míg a negyvenes évek második felében az előbbit igyekeztek hangsúlyozni, az 1953-as „visszazárás" után Karinthy kritikai, szatirikus, gyakran gúnyos hangját állították a szocialista irodalomfelfogás képzeletbeli piedesztáljára. Bár 1953-tól újra beszélhetünk Karinthy-recepcióról, ez a fajta szelektálás hosszú távon (még ma is érezhetően) kedvezőtlen hatással volt a Karinthy-életmű megítélésére.

Az irodalomrendszer fent vázolt „állapotváltozása" után tehát újra beszélhetünk Karinthy-kiadásról. Ennek ellenére szem előtt kell tartanunk, hogy bár a politikai rendszer ezen a téren bizonyos fokú fellazulást mutat, még mindig erősen áthatja a kort a szocialista cenzúra. Karinthy kapcsán 1953 nemcsak a jelzett politikai változás miatt fontos, hanem azért is, mert halálának 15. évfordulója jó apropóul szolgált egyrészt az újrakiadásoknak, másrészt annak a ténynek az elmaszatolására, hogy 1949-ben Karinthyt szándékosan zárták ki az alakuló kánonból. Azt már vázoltuk, hogy a politikai cenzúra nagy hatást gyakorolt bizonyos szerzők életművére. Karinthy esetében megfigyelhető, hogy már a korábbi, közvetlenül a szerző halála után megjelenő, Ascher Oszkár által sajtó alá rendezett *Karinthy Frigyes kiadatlan naplója és levelei* is hiányosan közölt szöveg. Azonban itt még jelzi a szerkesztő a kihagyott részeket, illetve az esetleges betoldásokat, s ez igaz az 1946-os *Az emberke tragédiájá*ra is.[35] A csonkítás megfigyelhető Karinthy műfordításai esetében is. Vajda Endre rendezi sajtó alá az ötvenes évek elején a szerző Swift-fordításának első részét (*Gulliver utazásai: Gulliver a törpék országában*), jelentős kihagyásokkal. Egyrészt már eleve hiányos volt Karinthy fordítása, ugyanis Karinthy nem fordította le a regény első két részét (a két előszót: *A letter from capt. Gulliver to his cousin Sympson*, *The publisher to the reader*), így ez a Vajda által szerkesztett verzióban sem szerepel. Másrészt – és ez a szembetűnőbb – kimaradtak olyan szövegrészek – néha oldalnyi terjedelemben –, amelyek például a Bibliáról,

34 Erről bővebben ld. *Uo.* 184–186.

35 Például *Az emberke tragédiája* esetében a Karinthy Ferenc által jegyzett részeket.

Istenről vagy a szexualitásról szólnak. Sőt, Balogh Tamás beszámol arról is, hogy Vajda átír szövegrészeket: „[a]mi például Karinthynál így szól: »jövedelmem kezdett megcsappanni, lelkiismeretem pedig nem engedte meg, hogy társaim módjára, *gyanús mellékkeresettel* kísértsem növelni«, Vajdánál már mint »gonosz praktikákkal« szerepel".[36] Másik példaként említhetnénk a *Cirkusz* címen 1956-ban megjelenő kötetet, melyben Vajda Miklós a *Reggel hétkor* című szöveget írja át úgy, hogy az igazodjon a politikai rendszer elvárásaihoz. Míg az eredeti, 1928-as kötetben azt olvashatjuk, hogy „[t]ehát Magyarországot délen határolja a Duna és a Szerbia és a romániai dalmát... és a Szerbia... és Szerbia fővárosa... és a fővárosi Szerbia...",[37] addig a Vajda által szerkesztett kötetben így szerepel: „[t]ehát Norvégiát délen határolja Dánia... nyugaton a Balti-tenger... és Dánia fővárosa... és Főváros Dániája..."[38] Megjegyzendő, hogy ezzel logikai hibát is vét, hiszen a történet elbeszélőjének, amikor felriad a vekkerére, egyből a földtan lecke jut eszébe, mégpedig az, hogy elfelejtette megrajzolni „Magyarország határát",[39] majd ezt a gondolatot szövi bele álomszerű képzelgésébe.

Elmondható, hogy a későbbi kiadásokban is rábukkanhatunk efféle torzításokra, csonkításokra. Például az Ungvári Tamás által szerkesztett *Heuréka* (1975) is a Vajda-féle változatot tartalmazza. A szövegeket sajtó alá rendező Ungvári talán azzal követte el a legnagyobb hibát, hogy szerkesztői jegyzeteiben kijelenti: a kötet összeállításakor „mérvadónak az Atheneaum 1928-as tízkötetes Karinthy-[sorozatát]" tekintette. Vannak kötetek, melyekben a kihagyásokra szerkesztői utalás történik, mint például a Szalay Károly által szerkesztett *Naplóm, életem*ben (1964).

Az 1956-os forradalom után újabb változás állt be a magyar sajtó történetében. Mivel a forradalom kirobbantásával az írókat és újságírókat vádolták, a magyar sajtó helyzete olyanná – ha nem rosszabbá – vált, mint a Rákosi-korszak legsötétebb éveiben. Bezárták az ELTE Újságíró Tanszékét, felszámolták az újságíróképzéseket – jobban mondva a Magyar Újságírók Országos Szövetsége veszi át ezt a feladatot. A megfélemlítés érdekében amilyen gyorsan csak lehetett,

36 Balogh, *i. m.*, 56. – kiemelés az eredetiben.
37 Karinthy Frigyes, *Reggel hétkor* = Karinthy Frigyes, *Tanár úr kérem*, Budapest, Dick Manó, 1916 = https://mek.oszk.hu/08700/08724/08724.htm#2
38 Karinthy Frigyes, *Reggel hétkor* = Karinthy Frigyes, *Cirkusz I.*, szerk. Vajda Miklós, Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1956, 69.
39 *Uo.*, 68.

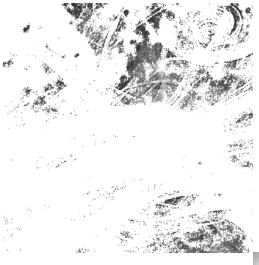

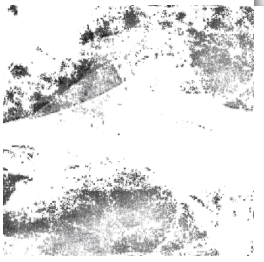

lebonyolították a koncepciós pereket. Sokakat több év börtönre, sőt halálra ítéltek; sokak emigrációra kényszerültek; voltak, akiket többévnyi hallgatásra ítéltek. Köztük olyanokat is, akik korábban párttagok voltak, mint például Kuczka Pétert.[40] Az, hogy az újságíróképzés kizárólag állami kézbe kerül, azért lett fontos, mert csak szakképzett újságírók tölthették be a lapoknál a munkahelyeket. Így az ellenőrzés is egyszerűbbé vált a politikai vezetés számára. A kétéves képzésen főleg marxista-leninista tanokat oktattak az újságírójelölteknek. „Ezen a gyakorlaton később sem lehetett változtatni, mert Kádár János többek között 1972-ben is a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának ülésén az alábbi instrukciókat adta: »marxizmus és szocializmus legyen elsősorban, ideológiai és ismeretterjesztésben, és csak utána jön a szakma.«"[41] Az '56-ban betiltott *Irodalmi Újság* helyére 1957 márciusában az *Élet és Irodalom* lépett, azonban sokan megtagadták a publikálást (pl. Németh László), így a hetilap sokáig nem volt színvonalas. A lap csupán a '60-as években, főszerkesztőváltás után válik népszerűvé. Később a hallgatásra ítélt szerzők (pl. Déry, Örkény, Zelk stb.) is publikáltak a lapba, melynek népszerűsége a '70-es és a '80-as években is növekszik, ez megmutatkozik a példányszámon is. Egyre több írás kritizálja a rendszert, de igyekeznek megtalálni az „arany középutat", ezért nem szűnik meg.[42]

Horváth Attila *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején* című munkájában jól összegzi, hogy milyen változások történtek 1956 után a magyar irodalomban:

> Magyarország legújabb kori történelmének és kultúrtörténetének egyik jellegzetessége, hogy társadalmi okok miatt a magyar irodalom kiemelkedően közéleti tartalmú lett, és ennek megfelelően politikaformáló szerepet is betöltött. Az írótársadalom számos képviselője igyekezett részt venni az ország sorsának alakításában. Ezért az állampárt vezetői megkülönböztetett figyelmet fordítottak az irodalompolitikára. Az MSZMP folyamatosan foglalkozott egyes irodalompolitikai kérdésekkel. Egyetlen más művészeti ág (film, színház, képzőművészet, zene) sem váltott ki ekkora érdeklődést a kommunista politikusokban. Az irodalmi élet szereplőit folyamatos megfigyelés alatt tartották, és megpróbálták őket a rendszer propagandistáivá formálni.[43]

40 Erről bővebben ld.: Horváth, *i.m.*, 63.
41 *Uo.*, 65.
42 Vö.: *Uo.*, 77–78.
43 *Uo.*, 82.

A Kádár-kormány a forradalmat megelőző néhány évet tekintve felismerte, „hogy milyen propagandisztikus lehetőségek rejlenek egy humoros, szatirikus lapban, különösen, ha jó karikatúrákat is közöl”.[44] Az irodalmi élet szempontjából az egyik legfontosabb lépésnek a *Ludas Matyi* 1957-es újraindítása számított. Ebben az időszakban kezdtek jelentősebb szatírák születni, a hagyomány tehát folytatódott, sőt a megjelenő szatírák főként a Horthy-korszakot állították középpontba. Éppen ezért meglepőnek hangozhat, hogy annak ellenére, hogy a Szépirodalmi Könyvkiadóhoz kerül egy Karinthy-kézirat,[45] az 1950 és 1956 között kiadott *Magyar Klasszikusok* sorozatban Karinthy nem kap helyet. Ennek oka valószínűleg abban keresendő, hogy egyrészt a kézirat leadását heves (közéleti) vita követte (Illés – Abody – Kosztolányiné), másrészt a magyar irodalompolitika álláspontja szerint Kosztolányi Dezső még mindig „nemkívánatos” szerző, s így a Karinthy-kéziratot leadó özvegye sem „juthat szóhoz”.

Korábban már utaltam rá, hogy Karinthy halálának 15. évfordulója elősegítette, hogy a szerző újra előtérbe kerülhessen: 1953 és 1966 között előbb a Szépirodalmi, majd a Magvető Kiadó gondozásában jelennek meg Karinthy-gyűjteményes kötetek. A kiadók sorozatcím nélkül közlik ezeket – a *Nyugat* 100. évfolyama alkalmából létrejövő honlap szerint *Karinthy Frigyes Összegyűjtött Művei* sorozatcímmel –, nagyrészt Szalay Károly és Abody Béla

44 *Uo.*, 80.

45 Bella Katalin, *A Szépirodalmi Könyvkiadó története 1950–1956*, Budapest, ELTE BTK – IDI, 2016, 183.

közreműködésével. Karinthy Frigyes a „spenót"-ként emlegetett *A magyar irodalom története* ötödik kötetében is helyet kapott (1965). A későbbiekben, szintén a Szépirodalmi Könyvkiadónál 1975-től 1986-ig az életmű több darabja is megjelenik sorozatban (*Karinthy Frigyes Összegyűjtött Művei*), Ungvári Tamás által sajtó alá rendezve. Az '56-ban 8 évnyi szilenciumra ítélt Kuczka Péter 1969-ben kiadja *A delejes halál* című elbeszéléskötetet, melynek legfőbb érdeme, hogy Karinthy Frigyes tudományos-fantasztikus novelláiból válogat. A kötetben a Kuczka által jegyzett életrajzon (*Néhány szó a szerzőről*) és Ladik János utószaván (*Természettudományos kultúra*) kívül 20 szöveg található, melyeknél az eredeti megjelenés dátumát és/vagy helyét nem tünteti fel a szerkesztő. Ehhez kapcsolódóan a kötet egyik szövege felvet egy (újabb) filológiai kérdést. Az *Emberautomata* című szöveg, legalábbis kötetben, először jelenik meg Karinthy Frigyes neve alatt. Balogh Tamás sem tud vele mit kezdeni, ezért amikor „*Műszereik segítségével állandóan figyelni fognak*"[46] című tanulmányában az *Emberautomata* és az *Utazás Faremidóba* című szövegek közötti hasonlóságra hívja fel a figyelmet, egyszerűen csak nem hivatkozik az előbbi szövegre – annak ellenére, hogy a tanulmányban megemlített minden egyes Karinthy-szöveg eredeti megjelenésére hivatkozik. Arra, hogy a '69-es kötet esetleg másodkiadás volna, egyetlen utalást lehet felfedezni a Magyar Scifitörténeti Társaság honlapján, egy Schultz Judit által szignózott „íróportréban": „*A delejes halál*, Bp., 1926; *Uaz*., Bp., 1969 (Kozmosz Fantasztikus Könyvek)".[47] Azonban ez az adat minden bizonnyal téves, hiszen Kuczka a kötet végén olvasható szövegében megjegyzi, hogy az 1969-es kötet címét „ők" találták ki: „Kötetünk, *melynek címét egyik novellájából rövidítettük*…"[48] A Schultz által hivatkozott 1926-os *A delejes halál* című kötet nem létezik, azt a portré

46 Balogh Tamás, *„Műszereik segítségével állandóan figyelni fognak.": Karinthy Frigyes: Utazás Faremidóba* = Tiszatáj, A Tiszatáj diákmelléklete (55) 76. évf., 2001/3, 1–16.

47 Schultz Judit, *Karinthy Frigyes* = Magyar Scifitörténeti Társaság, Íróportrék = https://sites.google.com/site/scifitort/iroportrek/karinthy-frigyes

48 Kuczka Péter, *Néhány szó a szerzőről* = Karinthy, *A delejes halál*, Budapest, Kozmosz Fantasztikus Könyvek, 1969, 170.

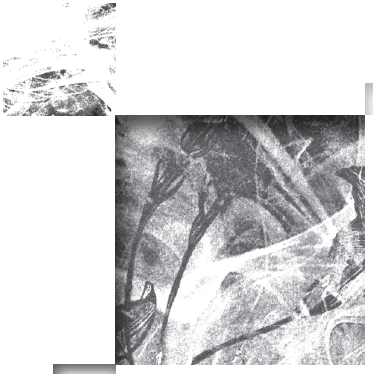

szerzője találta ki. Felmerül tehát a kérdés, hogy az *Emberautomata* ténylegesen Karinthy szövege-e, s ha nem, akkor Kuczka miért emelte be mégis a kötetbe? Ugyancsak kérdéses, hogy ha mégis Karinthy-szövegről van szó, akkor Kuczka milyen forrásból dolgozott a kötet összeállításakor?[49] Karinthy-kritikai kiadás hiányában akár még az is elképzelhető, hogy az *Emberautomata* egy nagyobb szöveg része; a szöveggel kapcsolatos kérdésekre adható válaszokat az is megnehezíti, hogy Karinthy rengeteg kisebb lapnak is írt. S amint azt a Fráter Zoltán által folyamatosan „felfedezett" versei esetében is láthatjuk, Karinthy nem mindig jegyzi saját neve alatt a szövegeit.[50] Mindenesetre a szöveg létezése is mutatja, hogy szükség lenne/van egy koncentráltabb Karinthy-kutatásra, nemcsak a Karinthy-líra esetében, de a prózai szövegei tekintetében is.

Összegezve elmondhatjuk, hogy a második világháború után a Karinthy-életművel való számvetés meglehetősen hullámzó volt, az őt kanonizálni kívánó kísérletektől a kánonból való kizárásig, sőt a teljes szilenciumig. Az jól látható, hogy még ha beszélhetünk is a Karinthy-recepció valamilyen formájáról, a teljes életművel ritkán vetett számot az irodalmi érdeklődés. Ez természetesen kihatással van a mai Karinthy-kutatásra is. Napjainkig sem beszélhetünk például egy összegzett Karinthy-bibliográfiáról – bár kísérletek akadtak ennek összeállítására. Valószínű, hogy az író halála utáni korszakban a szerzői jogok is nehezítették a Karinthy-életmű helyzetét – hozzá kell tenni, hogy Karinthy műveit csak 2009-től nem óvja szerzői jog. A haláláig kiadatlan művei csak kevesek számára ismeretesek, bár néhányat – ahogyan azt Szalay esetében is láthattuk – feldolgoztak és kiadtak. Az egyelőre elő nem kerülő és/vagy „fel nem dolgozott" Karinthy-művek hiányában – a még

49 Minden igyekezetem ellenére egyelőre sajnos nem kaptam közlésre érdemes választ a kérdésre.

50 Vö.: *Karinthy Frigyes elfeledett versei*, közreadja Fráter Zoltán = Fráter – Reichert szerk., „*Itt vagyok én köztetek*", 197–204.

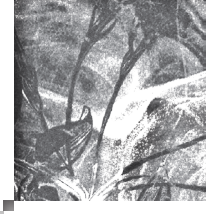

életében megjelent összes művének felkutatásához is több ezer oldalnyi folyóirat részletes tanulmányozására lenne szükség[51] – ki kell jelentenünk, hogy a Karinthy-életmű töredékes. Ez azonban nem azt jelenti, hogy jelenlegi ismereteink fényében nem érdemleges a mélyreható vizsgálatra. Bár Karinthy „megnehezítette" a kutatók dolgát abban, hogy a teljes életművét vizsgálat tárgyává tehessék, széleslátókörűsége, igényessége, a sok változatos téma és műfaj, melyeket alkalmazott, érdemessé teszik arra, hogy újra és újra górcső alá vegyük írásművészetét. Szerencsére ezt meg is teszik, egyre többen, egyre változatosabban.[52] A dolgozatban tett megállapításokat figyelembe véve végeredményben a dolgozat annyiban mindenképpen elérte célját, hogy felvillantott néhány olyan tényezőt, melyek befolyásolták (s gyakran még ma is befolyásolják) a Karinthy-értést, másrészt felhívta a figyelmet arra, hogy az ismert Karinthy-életművet talán érdemes volna úgy vizsgálni, hogy a humort és a „komolyabb hangvételű" műveket nem egymástól elválasztva vizsgáljuk. Ennek fényében az is előfordulhat, hogy át kell majd értékelnünk mindazt, amit Karinthy kultúrafelfogásáról tudtunk, s talán az életműben máig stabil centrumhelyzetben lévő karinthys humor is dinamizálódhat.

5 1 Itt ki kell emelnünk többek között Fráter Zoltán és Kőrizs Imre erre vonatkozó érdemeit.

5 2 Balogh Gergő, Balogh Tamás, Beck András, Fráter Zoltán, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság stb.

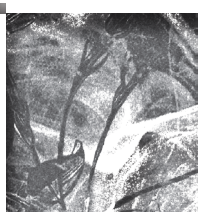

~ *Allium ursinum*

cesnak medvedí

predlžujeme ticho
už iba v ňom si dokážeme
byť blízki
tiaž

nás ohýba presne v strede

už iba toto dnes naisto vieme a cesnak medvedí

zatiaľ

celkom

zbujnie

plodnosťou

ILLUSZTRÁCIÓ MARTINA STRAKOVÁ *KÉPESLAPOK LÁTHATATLAN VÁROSOKBÓL („POHĽADNICE Z NEVIDITEĽNÝCH MIEST")* MŰVÉHEZ, 2019

BÍRÓ-BALOGH TAMÁS

TEÓRIÁK HELYETT TÉNYEK

NÉHÁNY APRÓ MEGJEGYZÉS SÁTOR VERONIKA DOLGOZATÁHOZ

Szerkesztői felkérésre elolvastam Sátor Veronika *Karinthy Frigyes helye a rendszerváltást megelőző szovjetizált kánonban* című nagyon alapos áttekintő dolgozatát. Érdeklődésemet nemcsak a felkérés támasztotta fel, hanem – mivel magam is írtam korábban a témában – a szakmai kíváncsiság is. A tanulmány tárgyilagos hangú jó összefoglalás, szinte az összes állításával csak egyetérteni lehet.

Sajnos azonban a tárgyilagos hang a dolgozat végére elfogy, és az összegzés előtti utolsó részben Sátor Veronika valamiért mintha hangnemet váltana: egy bekezdésen belül három korábbi szerzőt támad meg, és olyan kijelentéseket tesz vélt, illetve valósnak hitt szakmai hibákért, mintha mindenáron igazságot kellene tennie. Mintha helyenként dacos indulat vezetné tollát – ami egy tárgyilagosságra törekvő tanulmány esetében nem szerencsés.

Jelen sorok szerzője kapja a legkevesebbet. Az *Emberautomata* címmel megjelent Karinthy-írás kapcsán írja a szerző: „Balogh Tamás sem tud vele mit kezdeni, […] egyszerűen csak nem hivatkozik az előbbi szövegre". Nem mentegetőzésül írom, de talán kicsit mégis tudtam valamit kezdeni vele, hiszen beemeltem az *Utazás Faremidóba* értelmezésébe (nem nagy truváj, az *Emberautomata* maga ad erre nemcsak lehetőséget, de kiabál az összeolvasásért), viszont tény, hogy valóban nincs bibliográfiai jegyzet az idézett mondatom mögött. Az, hogy „annak ellenére" tettem ezt, hogy „a tanulmányban megemlített minden egyes Karinthy-szöveg eredeti megjelenésére hivatkoz[om]", azt sugallja, hogy szándékoltan hagytam homályban a fel-, de szövegszerűen nem idézett írás forrását, és ezzel beléptem abba az összeesküvői körbe, amely valami ok miatt mindenáron el akarja fedni az *Emberautomata* eredetét.

Hát, nem hivatkoztam, valóban nem, bocsánat, elmulasztottam. A 2001-ben megjelent írásom eredetileg az egyetemi szakdolgozatom része volt, a Sátor által hiányolt jegyzet a szakdolgozat egy korábbi helyén (illetve az irodalomjegyzékében) megtalálható, viszont a Tiszatáj-közlésbe egész egyszerűen elfelejtettem átvenni. Figyelmetlen voltam, ezért nincs mentség.

Viszont nincs szó semmiféle titokról: Karinthy *Emberautomata* című remek kis írását én is csak *A delejes halál* című gyűjteményből ismertem. (Lévén fiatal korom-

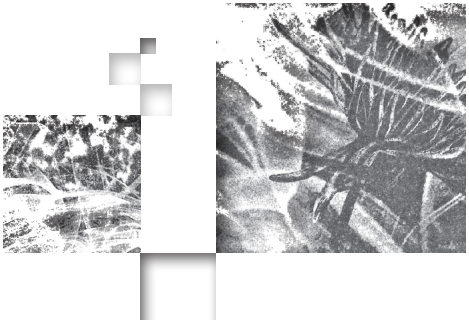

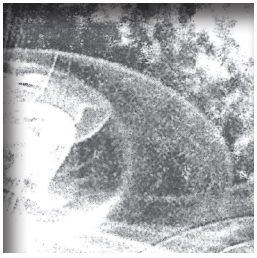

ban nagy sci-fi-olvasó és -gyűjtő voltam, az egész Kozmosz Fantasztikus Könyvek, majd Galaktika FK sorozat megvolt itthon.) Úgyhogy a jegyzetem is erre a forrásra utalt volna.

Ugyanitt található egy másik karcos kijelentés: „Arra, hogy a '69-es kötet esetleg másodkiadás volna, egyetlen utalást lehet felfedezni a Magyar Scifitörténeti Társaság honlapján, egy Schultz Judit által szignózott »íróportréban«, viszont ez a „Schultz által hivatkozott 1926-os *A delejes halál* című kötet nem létezik, azt a portré szerzője találta ki."

Nos, nem tisztem megvédeni Schultz Juditot, erre nem kért föl senki, viszont azt, hogy egy bibliográfia összeállítója „kitalál" egy nem létező kötetet, erős megfogalmazásnak vélem, és ha egy kicsit empatikusabban állunk hozzá egy internetre szánt rövid ajánló bibliográfia összeállítójával szemben, máris meg lehet fosztani a mondatot kriminalisztikai jellegétől.

Schultz Judit kérdéses tétele így hangzik:

„*A delejes halál*, Bp., 1926; *Uaz*., Bp., 1969 (Kozmosz Fantasztikus Könyvek)."

Ez valóban csonkácska, félreérthető. És tény, hogy Karinthynak 1926-ban nem jelent meg *A delejes halál* című kötete. (Mint ahogy életében később sem.)

Ha viszont nem a szándékoltságot (kitalált kötet) támadó, igazságtévő korbácssuhintással, hanem a csak egy emberi hibát mérlegelni és megérteni próbáló attitűddel felvértezett szerző észreveszi, hogy Schultz Judit a bibliográfia fölötti életrajzban leírta: „[Karinthy] sci-fi novelláit Kuczka Péter szerkesztette egybe *A delejes halál* címmel", amelyben ráadásul a nem teljesség igényével való felsorolás szerint benne van a *Novella a delejes halálról* című novella is, akkor a kérdéses bibliográfiai jegyzet – a többi meg nem kérdőjelezett mintájára – könnyűszerrel kiegészíthető az alábbi formára:

Novella a delejes halálról. Bp., 1926. = *A delejes halál*, szerk. KUCZKA Péter, Bp., 1969. (Kozmosz Fantasztikus Könyvek).

Ha így állunk hozzá, az idézett jegyzet már csak egy aprócska formai hiba, vélhetően a pillanatnyi figyelmetlenség vagy kapkodás szülte. (Vö.: saját lemaradt 2001-es lábjegyzetem.) Schultz Judit nem talált ki egy nem létező Karinthy-kötetet, és ezért talán nem is célszerű éles szavakkal a szándékolt félretájékoztatásról elméletet gyártani erről.

Viszont mindezekből következik a dolgozat legnagyobb hibája és legsúlyosabb, legigaztalanabb vádja: „Felmerül tehát a kérdés, hogy az *Emberautomata* ténylegesen Karinthy szövege-e, s ha nem, akkor Kuczka miért emelte be mégis a kötetbe?" Sátor Veronika

e mondat alapján tehát elképzelhetőnek tartja, hogy egy, Karinthy és a fantasztikum témáját jól ismerő szerkesztő (márpedig Kuczka az volt) egy nem-Karinthy írást szerkesztett be a kötetbe. Hogy a dolgozatíró szerint ezt Kuczka szándékoltan vagy szándékolatlanul tette volna, nem derül ki a mondatból.

Szeretnék itt pár egyszerű állítást tenni. 1) Semmiképpen sem elképzelhető, hogy az *Emberautomata* című darabot ne Karinthy Frigyes írta volna. Aki ismeri Karinthy írásait, vélhetően el sem gondolkozik ezen, annyira „karinthys" a szöveg. A gondolatvilága, a logikája, a nyelve, a humora, és ráadásul még önironikusan utal saját egyik korábbi regényére is. 2) Semmiképpen sem elképzelhető, hogy az *Emberautomatát* Kuczka Péter hamisította volna vagy valaki más írását szerkesztette volna bele a kötetbe. Ez a két utóbbi lehetőség felvetése egyszerűen nonszensz és ennek belátása nem is igényel hosszas magyarázatot. Ugyanis *A delejes halál* megjelenésekor, 1969-ben még élt Karinthy mindkét fia, és bár Gábor változó hangulatban töltötte napjait az „aranyketrecben", Ferenc az akkori irodalom egyik meghatározó alakja volt. Kuczka és Karinthy Ferenc pedig természetesen ismerték egymást, jó kapcsolatban voltak, enélkül Kuczka nehezen is tudta volna a kötetet kiadni. (És, tegyük hozzá, a *Galaktika* folyóiratban ezután többször közölt Karinthy Frigyestől írást, az ikonikus 1987/6-os számban többet is.)

Sátor Veronika azért kezd el dolgozata végén elméletet gyártani az *Emberautomata* kapcsán, mert annak nincs meg a kézirata és Karinthy életében való megjelenéséről sincs tudomása. Ez filológiai kérdés. Ha valaminek nincs meg a kézirata vagy a szerző életében autorizált megjelenési helye, de minden más elemében az életmű része, attól az még az életműhöz tartozik, s ezt elvitatni, akárcsak elvi szinten is, tudománytalan felvetés. (Erre épül a névtelen cikkek azonosítási lehetőségének elmélete és gyakorlata.) „Minden igyekezetem ellenére egyelőre sajnos nem kaptam közlésre érdemes választ a kérdésre", írja a szerző, és ezt igazolni tudom, hiszen közvetve – Németh Zoltán szerkesztő által – én is megkaptam a kérdést. Akkor még nem is tudtam a választ, viszont – hangsúlyozom – kb. harminc éve egyetlen pillanatig nem merült fel bennem kétség a Karinthy-írás Karinthy-szerzősége iránt. A dolgozatíró felveti annak lehetőségét is, hogy „az *Emberautomata* egy nagyobb szöveg része", de ezt nem fejti ki és nem indokolja. (Alább szó lesz arról is, hogy éppen az említett írás zárt formája miatt ez kevésbé valószínű.) A filológiai nehézséget pedig abban is látja, „hogy Karinthy rengeteg kisebb lapnak is írt", és – Fráter Zoltán versközlésére hivat-

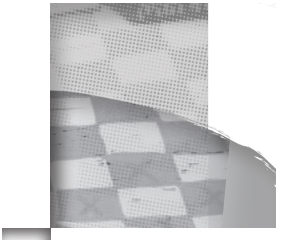

kozva –„Karinthy nem mindig jegyzi saját neve alatt a szövegeit". Csakhogy Fráter Zoltán nem ezt írta hivatkozott dolgozatában. Idézem Fráter mondatát: „Ennél már csak az volt szörnyűbb, hogy a kezdő költő nevét tévesen, *Kanuthy* Frigyesnek nyomtatták az *Ország-Világ* képes hetilap 1907. 18. számában." A hangsúly itt a „tévesen" szón áll: Karinthynak esze ágában nem állt más néven jegyeznie írását, csak a nyomdai szedő nem tudta elolvasni a közlésre leadott kéziraton a nevet, el is rontotta. (Akivel történt már hasonló, tudja: rém bosszantó dolog, főleg fiatal korban, amikor minden szerző azért dolgozik, hogy megismerjék a nevét – nem pedig, hogy valaki idegenét lássa saját írása alatt vagy fölött.)

Mi történhetett akkor? Célszerű magából a szövegből kiindulni.

Az *Emberautomata* című írás megformáltsága szerint beszéd, amely először vagy élőszóban hangzott el, vagy imitálja az élőbeszédet – formájában is: „Hölgyeim és Uraim" megszólítással kezdődik, és ez a megszólítás külön sorban áll a szöveg fölött, ahogy az előadások esetében szokott. Ez felveti annak lehetőségét, hogy az *Emberautomata* esetleg egy kéziratban maradt ténylegesen elmondott beszéd: egy valahol megtartott humoros előadás, vagy még inkább egy konferansz, netán rádiófelolvasás szövege. (Mindhárom jellegzetes terepe volt Karinthynak.) És ha valóban kéziratban maradt írásról van szó, azt csakis Karinthy Ferenctől kaphatta meg a kötet szerkesztője – de a közléshez mindenképpen tőle kellett engedélyt kérni. Azaz emiatt is elképzelhetetlen, hogy ne Karinthy Frigyes írásáról lenne szó. (Aztán lehet, hogy a kézirat a kötet szerkesztése közben elveszett, elkallódott, és ezért nem ismerjük ma. Ez pedig egyáltalán nem irracionális feltevés. Birtokomban van egy olyan Kardos György-levél másolata, amelyben a Magvető igazgatója bocsánatot kér Lovass Gyula író örökösétől, amiért a kiadóban elhagyták az író *Kilenc hős visszatér* című kötetének teljes (!) anyagát, benne a szó szerint csak kéziratban fennmaradt *Kilenc hős visszatér* című regénnyel, ami így jelen pillanatban elveszett-státuszú kézirat. 1973-ban még megvolt – ma nincs.)

Szerintem ez egy igen életszerű lehetőség.

De nem is kell semmiféle teóriát gyártani.

Emberautomata című írása Karinthy Frigyesnek valóban nincs és nem volt soha. Csak lett.

Karinthy – 1969-ben ezen a címen megjelent – prózája eredetileg *Az Est* 1929. július 14-i számának 10. oldalán látott napvilágot, *Hölgyeim én uraim* cím alatt és (-inti) aláírással, keretben. Nem hagyományos cím ez, hiszen a szöveg része, ezért is áll kézírást imitáló tipográfiával a sorok fölött.[1]

Ez pedig, lehet mondani, eldönt mindent. Az *Emberautomata* eddig is Karinthy Frigyes írása volt, ezután is az marad. Kuczka Péter új címet adott a szövegnek (mint ahogy tette azt a kötettel is), és jól járt el, mert a *Hölgyeim és uraim* valóban kissé furcsán hatna. Viszont ezt a változtatást nem jelezte – a kötetvégi utószóban sem –, ez valóban az ő lelkén szárad. De több nem.

Sátor Veronika dolgozatának egy gondolatával viszont maradéktalanul csak egyetérteni lehet: „Mindenesetre a szöveg [*Emberautomata*] létezése is mutatja, hogy szükség lenne/van egy koncentráltabb Karinthy-kutatásra, nemcsak a Karinthy-líra esetében, de a prózai szövegei tekintetében is." Lényegében hasonlót írtam én is, tizenöt éve, sajnos. (De legalább, ami öröm: azóta a költői életművet Kőrizs Imre és Keresztesi József átláthatóvá tették.)

1 A közlést tegnap, már a hozzászólás-írás utolsó fázisában találtam meg – azaz írásom enélkül is elkészült volna.

~ **Citrus x *limon***
citrónovník pravý

citrón a nožnice

na obraze od Diebenkorna, pamätáš? *jantár*

vravel si
že citrónovník
je vhodný
do nášho bytu aby kedykoľvek potešil
pravými plodmi

odpovedala som
že náš jantárový citrus
neznesie mráz
a musí z i m o v a ť
vnútri

v tichu

(postačí aj polotieň)

ale pôda nesmie nikdy úplne vyschnúť

ILLUSZTRÁCIÓ MARTINA STRAKOVÁ *KÉPESLAPOK LÁTHATATLAN VÁROSOKBÓL („POHĽADNICE Z NEVIDITEĽNÝCH MIEST")* MŰVÉHEZ, 2019

SZERZŐINK

BOLEMANT LILLA (1964, ÉRSEKÚJVÁR) IRODALOMTÖRTÉNÉSZ, SZERKESZTŐ ❙ **BÍRÓ-BALOGH TAMÁS** (1975, GYOMA) IRODALOMTÖRTÉNÉSZ ❙ **DARABOS ENIKŐ** (1975, SZATMÁRNÉMETI) IRODALOMTÖRTÉNÉSZ, KRITIKUS ❙ **GYUKICS GÁBOR** (1958, BUDAPEST) KÖLTŐ, MŰFORDÍTÓ ❙ **KOVÁCS BALÁZS** (1996, POZSONY) KÖLTŐ ❙ **LAVRÍK, SILVESTER** (1964, SAVNIK) KÖLTŐ, ÍRÓ ❙ **MÉSZÁROS TÜNDE** (1970, POZSONY) MŰFORDÍTÓ ❙ **MORYS, TWM** (1961, OXFORD) WALESI BÁRD ❙ **N. TÓTH ANIKÓ** (1967, ZSELÍZ) ÍRÓ, IRODALOMTÖRTÉNÉSZ, EGYETEMI OKTATÓ (NYITRAI KONSTANTIN FILOZÓFUS EGYETEM) ❙ **PLONICKY TAMÁS** (1990, KIRÁLYHELMEC) KÖLTŐ, ÍRÓ, SZERKESZTŐ ❙ **SÁTOR VERONIKA** (1992, DUNASZERDAHELY) PHD-HALLGATÓ (SELYE JÁNOS EGYETEM, KOMÁROM) ❙ **VÉCSEI RITA ANDREA** (1968, BUDAPEST) KÖLTŐ, ÍRÓ

AZ IRODALMI SZEMLE MEGVÁSÁROLHATÓ

SZLOVÁKIÁBAN

DUNASZERDAHELY – MOLNÁR-KÖNYV (GALÁNTAI ÚT [HYPERNOVA])
KOMÁROM – DIDEROT KÖNYVESBOLT (LÚDPIAC TÉR 4810. / TRŽNÉ NÁMESTIE 4810.)
ÉRSEKÚJVÁR – KULTÚRA KÖNYVESBOLT (MIHÁLY BÁSTYA 4. / MICHALSKÁ BAŠTA 4.)
GALÁNTA – MOLNÁR-KÖNYV (FŐ UTCA 918/2. / HLAVNÁ 918/2. [UNIVERZÁL])
KIRÁLYHELMEC – GERENYI KÖNYVESBOLT (FŐ UTCA 49. / HLAVNÁ 49.)
NAGYKAPOS – MAGYAR KÖNYVESBOLT (FŐ UTCA 21. / HLAVNÁ 21.)
NYITRA – MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉK – KÖZÉP-EURÓPAI TANULMÁNYOK KARA. KONSTANTIN FILOZÓFUS EGYETEM (DRÁŽOVSKÁ 4.)
POZSONY – A POZSONYI MAGYAR INTÉZET KÖNYVTÁRA (VÉDCÖLÖP ÚT 54. / PALISÁDY 54.)
SOMORJA – MOLNÁR-KÖNYV (FŐ ÚT 62. / HLAVNÁ 62. [VÚB MELLETT])
TORNALJA – TOMPA MIHÁLY KÖNYVESBOLT (BÉKE UTCA 17. / MIEROVÁ 17.)

MAGYARORSZÁGON

BUDAPEST – ÍRÓK BOLTJA (ANDRÁSSY ÚT 45., 1061)

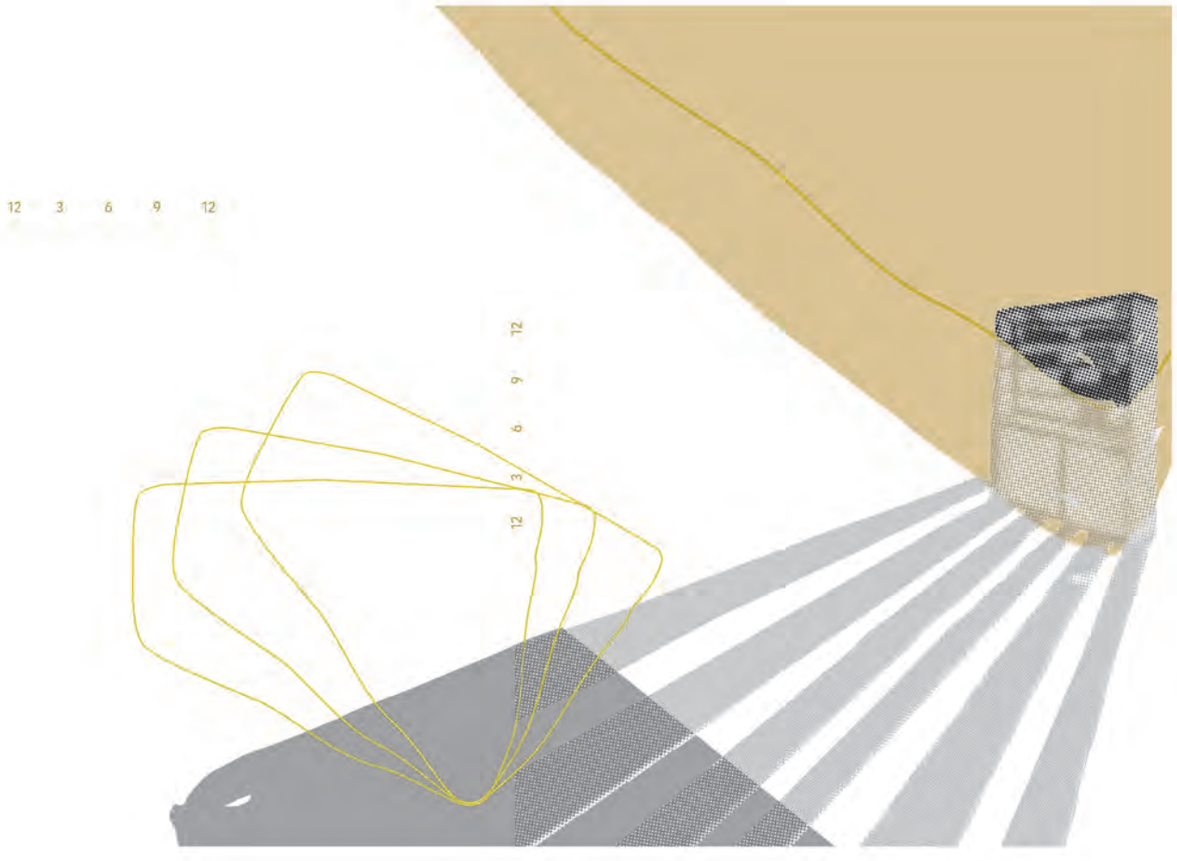

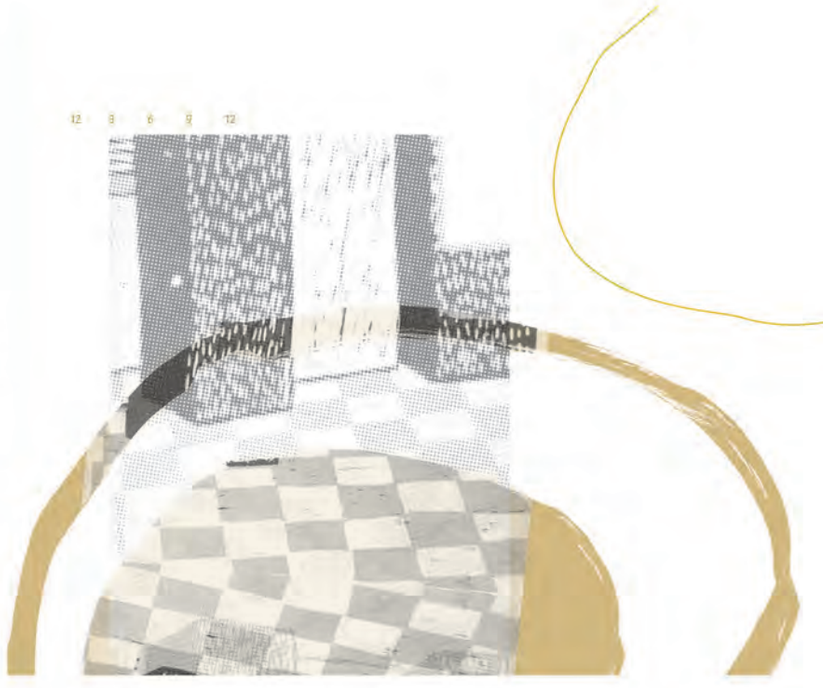

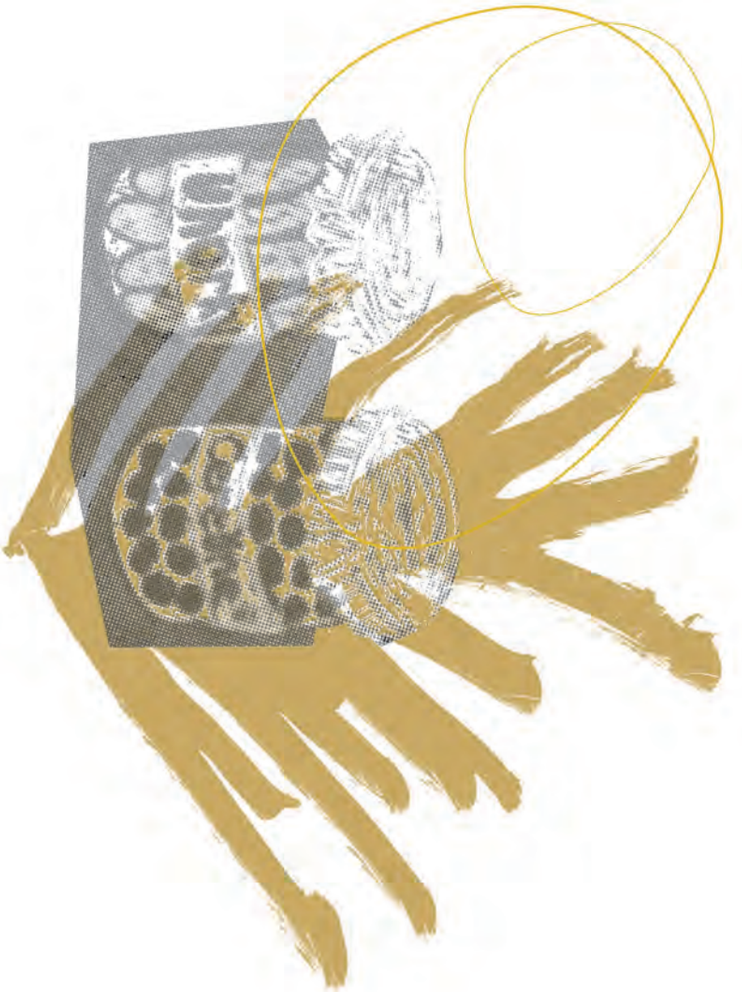
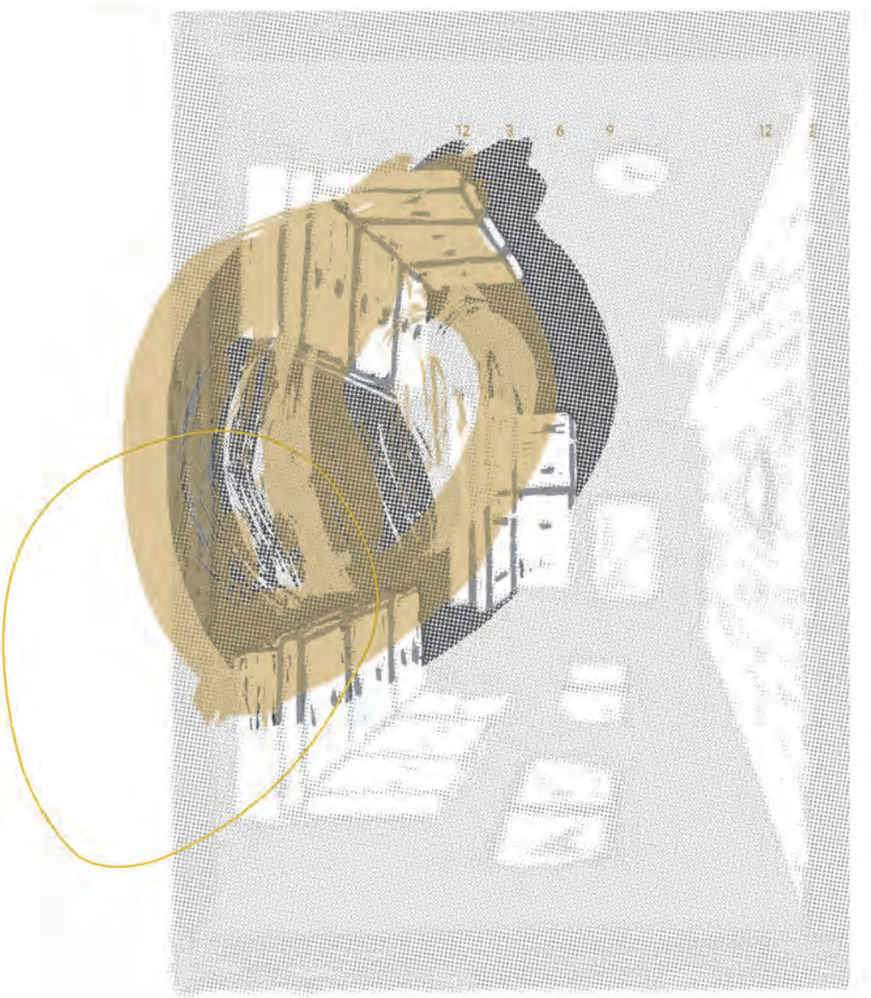
9 771336 508003 03